

Naši Zapiski

Socialistična revija - - -

VSEBINA :

HENRIK TUMA, Gorica : VOJNA. — DRAGOTIN LONČAR, Idrija : MASARYK IN MARX. — ABDITUS : K PROBLEMU AVSTRO-OGRSKE MONARHIJE. — H. PAJER, Praga : JEZIKOVNI BOJ V NORVEGIJI. — M. ČOBAL, Zagorje : ZGODOVINA RUDARSKE ORGANIZACIJE. — M. R. LEMEŽ, Dunaj : K SOCIJALNEMU VPRAŠANJU SLOVENSKEGA VISOKOŠOLCA. — I. F., Maribor : O INDIVIDUALNI IN SOCIALNI KULTURI. — K. SLANC, Novo mesto : IZSELJEVANJE SLOVENCEV. — R. GOLOUH, Třst : CARJU. — KAJN. — SOKRAT. — TOLSTOJ. — SAVONAROLA. — LA SEMAINE SANGLANTE. — GUBEC. — JACQUERIE. — RUDARJU. — PRED SOHO. — SREČANJE. KAM? — NA - - - - ULICI. — PREGLED. - - - -

Št. 9-10
(sept. - okt.)

Leto XI.

• Urednik in izdajatelj : •

Dr. Henrik Tuma

_____ Lastnik : _____

Konsorcij • Naših Zapiskov

V Gorici 1914

Tiska : „Goriška Tiskarna“ A. Gabršček

Tej z a d n j i številki „Naših Zapiskov“ priložili smo poštno položne liste vsem onim naročnikom, ki so na zastanku. Na vsakem listu je naznačen znesek zastanka.

Ker imajo „Naši Zapiski“ znaten primanjkljaj, bomo prisiljeni iztožiti zaostalo naročnino proti mudnim dolžnikom.

Uprava
„Naših Zapiskov“.

HENRIK TUMA, Gorica:

Vojna.

»Tavali smo kakor mesečniki ob strmem prepadu razprtij evropskih narodov. Vojna je prišla nad nas kradoma, kakor tat v noči.« piše Quessel v socialističnih Monatshefte, ki so znanstveno glasilo nemškega revizionizma. »Buknila je svetovna vojna ter nas Čehe popolnoma presenetila. Morda so temu krivi naši pisatelji in politiki, ki so vso pozornost obračali le notranjim vprašanjem stranke, a so se premalo ozirali na svetovni položaj v dobi, ki je bila najkritičnejša tudi za osodo socialne demokracije,« piše sodrug Dr. Stern v znanstvenem glasilu češke socialne demokracije »Akademie«. Dve najuglednejši organizaciji ste tako izrekli, da je vojna prišla nad Evropo in nad socialno demokracijo neutegoma ter zalotila internacionalno socialistično svetovno organizacijo nepripravljeno. Ako konštatiramo, da so vse stranke socialne-demokracije, vseh kulturnih držav, nameravale sklicati internacionalni kongres tekom meseca avgusta t. l. na Dunaj, da bi se določila taktika in cilj internacionalne socialne demokracije za slučaj svetovne vojne, lahko trdimo, da je kljubu vsem znakom bližajoče se vojne internacionalna socialna demokracija resnično stala nepripravljena.

Danes, ko pregledamo pozornejše vse dogodke zadnjih šestih let, počenjanje evropske diplomacije, oboroževanje Avstrije, Nemčije, Francije, Anglije in Rusije, interno našo politiko in upravo, se nam čudno, skoraj nemogoče zdi, da se je socialna demokracija tolažila z nadami ohraniti svetovni mir — z deklaracijami — a tudi uvidimo, da ravno vsled tega ni mogla zapaziti, kako smo se od leta do leta, od meseca do meseca, od dne do dne bližali svetovni vojni in je ta morala priti prej ali slej — končno in nevzdržno kar čez noč.

Iz tega moramo na splošno trditi, da je stališče in obnašanje nemške in francoske socialne demokracije ob vojni bilo nepremembno narekovano po sili dejstev. Nobena, tudi najmočnejša socialna demokratična stranka na svetu ni bila v stanu vojne preprečiti v trenutku, ko je bila mobilizacija diktirana, ko so prestale konstitucionalne moči vojujočih se držav, ko je militarizem v

svoji najčistejši obliki in v vsi svoji sili nastopil. Tudi ni bilo mogočesti nobeni še tako radikalni stranki postaviti se mobilizaciji in militarizmu v bran. Radi tega že a priori izrekamo, da mora tudi slovenska socialna demokracija brez diskusije sprejeti položaj dejstev in da bi bilo neumestno posebno naši majhni stranki že sedaj kritično motriti obnašanje velikih soc. dem. organizacij, kakor je nemška in francoska.

Pribiti moramo le, da je eden najgenijalnejših zastopnikov socializma Jean Jaurès že leta 1904 na internacijskem kongresu v Amsterdamu dal energičen izraz trditvi: »da brezsilje nemške socialne demokracije tvori veliko nevarnost za mir in svobodni razvoj cele Evrope.« Celo v revizijonističnih Soz-Monatshefte so v diskusiji navedenega internacijskega kongresa nemški sodrugi sami izrazili pomisleke proti oficijelnemu stališču nemške socialne demokracije ter ji očitali: »bojazen pred volitvami in bojazen, da bi ne izgubile nemške organizacije velike svoje nabrane rezerve in prihranke, je najvišji zakon nemške socialne demokracije.« Po drugi strani je eden odličnih zastopnikov nemške socialne demokracije, revizijonist Calwer naravnost zavzemal stališče »da mora stranka podpirati stremljenje lastne vlade, kadar varuje pravične interese države proti inozemstvu, kajti ako izpodbija delo lastne vlade, brez dvojno podpira interese inozemstva, ker je od stopnje državne ekspanzije odvisen gospodarski napredek in je od tega odvisen napredek organizacije socialne demokracije posebej. Zato mora ista, ako ne podpira vlade, vsaj stati ob strani.« — Kar je Jean Jaurès pred desetimi leti videl naprej — se je danes izpolnilo.

Znani antimilitarist Hervé, ki je prestal radi svojega antimilitarističnega agitiranja na Francoskem marsikatero težko kaznen, je letos na kongresu francoske socialne demokratične stranke premenil to svoje principijelno stališče proti onim, ki so poprej njegovo antimilitaristično, radikalno agitacijo obsojali, med njimi Jean Jaurès, ter izjavil, da je proti vsakemu nastopu internacijske socialne demokracije v sporu narodov in glede vojne iz razloga, ker ni pričakovati odločnega stališča in še manj dejanjskega koraka proti vojni od strani nemške socialne demokracije. Izjavil je, da bi bilo proti interesom francoske države in obenem proti interesom francoske, socialne demokracije, ako bi se ona uprla vojni ter pustila, da bi ves združeni nemški narod napadel francosko veliko kulturno državo, jo uničil ali oslabil tako, da bi francoski narod bil iztisnjen z visokega svojega kulturnega in ekonomičnega stališča. Ob sedanjih svetovnih dogodkih je

dejstvo pokazalo, da je imel Hervé prav. Socijalna demokracija vsega sveta mora priznavati, da je bila nepripravljena, je morala sprejeti dani položaj, kakor je bil, in je moralo delavstvo, ne le brez vsakega odpora stopiti v vojske, marveč se je moralo podvreči splošni državni in narodni disciplini. Socijalni demokraciji ne ostane drugzega, nego tolažba, katero je izrekel sodrug Renner: »Prešibka, da bi vojno preprečila, mora socijalna demokracija biti močna dovolj, da jo prestopi.« Vse naše stremljenje mora iti sedaj le na to, da vzdržimo svoje strokovne in politične organizacije. Dodamo k temu, da se moramo vrniti na bistvo internacijonalizma Karla Marksa: »da je konkretna življenjska podlaga socijalni demokraciji narodnost, t. j. svobodna kulturna združitev posameznih narodnosti, ki se avtonomno grupirajo po načelu velikih svetovnih ekonomičnih sil.«

Ako je vojna imela do sedaj že kak določen rezultat za socijalno demokracijo, je ta, da je zatrla vse fraze anacijonalizma in antinacijonalizma in da je z neodoljivo konsekvenco dejstev ustanovila, da je podlaga in ves razvoj socijalne demokracije k bistvenemu internacijonalizmu v tem, da postane vsaka narodnost avtonomna v kulturnem in političnem oziru. Prva pot k temu cilju je priboritev polne demokracije: vnanja politika mora biti pod vplivom ljudstva, ki se zaveda, da ono samo določa politiko države. »Tega čustva neodvisnosti nemško ljudstvo ni moglo nikedar imeti« — Bernstein. Jasno stojé torej že sedaj cilji pred nami in o tem tudi lahko, ne glede na vojni položaj, prosto govorimo: da imamo zastaviti vse moči za vzdrževanje svojih organizacij v obliki in po taktiki, kakor smo jih imeli in vodili dosedaj; drugič, da si stavimo kategorično prvi in bližnji politični cilj, pridobitev polne demokracije v državi; tretjič, da bo morala socijalna demokracija posvetiti več najboljših svojih moči v smeri državne vnanje politike. Res je sicer, da je avstrijska socijalna demokracija vedno pozorno sledila vnanji politiki avstrijski in da je bila ona, ki je ob vsakem problemu konstatirala realni položaj in precizirala svoje stališče. Tako je posebno, davno pred prvo balkansko vojno, avstrijska socijalna demokracija pokazala na važnost jugoslovanskega vprašanja. Po njeni inicijativi sklicala se je jug. soc. dem. konferenca v Ljubljani in skoro za njo balkanska konferenca v Belgradu. Na obeh konferencah se je formiralo načelo, da je smatrati različna jugoslovanska plemena za en narod, ki je vezan po skupnem jeziku in po skupnih

interesih. Slovenska socialna demokracija je od prvega početka obenem proglasila, da je polna avtonomija jugoslovanskih plemen in obenem dejanska združitev mogoča le v okvirju velike avstrijske države. Stoječ na ekonomičnih temeljih, ob geografičnem položaju in etnografičnem sestavu donavske in balkanskih držav, prišla je slovenska socialna demokracija do sklepa, da je naša polna narodna avtonomija mogoča le v velikem državnem okvirju, da je sploh tvorilna moč v politiki vse socialne demokracije stremjenje po enotnosti in velikosti. Kakor poudarja v ekonomičnem in socialnem razvoju stremjenje k svetovni združitvi ekonomije in socialnemu približanju vseh državnih in narodnih delov, tako je morala dosledno zavzeti avstrijsko stališče jugoslovanskega vprašanja načeloma in a priori ga mora tudi danes zavzemati. Vsako separatistično, nacionalistično stremeljenj posameznih jugoslovanskih plemen, ali so že Blgari, ali Srbi, ali Hrvati ali Slovenci, je načelno proti splošnemu političnemu stremljenju socialne demokracije, t. j. pustiti polno avtonomijo posameznim narodnostim, vse pa združiti na enem ozemlju, ki je po narodi dano kot ena velika ekonomična skupina. Velika svetovna industrija in trgovina, ki je predpogoj veliki socialni demokraciji, ne more se razvijati med majhnimi narodi in narodiči, mogoča je le tam, kjer so dani materijelni predpogoji za veliko enoto. Ako je nadvladanje majhnega naroda po velikem kulturna in politična krivica, pa je še večja, nadvladanje malega naroda po drugem malem narodu, ko oba nimata predpogojev v smeri velikega razvoja industrije in trgovine. Večja ko je državna skupina, bolj je tudi zjamčena avtonomija sestavnih delov te skupine. Ne sme nas motiti absolutistična Rusija. Tam je vlada ločena od naroda, tam ima dinastija svoje lastne cilje, tam dinastija dejanski predstavlja vso moč države, tam je ob različnosti kulturnega stanja posameznih delov tudi nemogoča dejanska avtonomija posameznih narodnosti brez vodstva in nadzorstva dinastije. Nasprotno tvori Avstrijo skupina visoko kulturnih narodov, kakor so Nemci, Čehi, Italijani, in lahko prištevamo tej skupini tudi sebe, Madjare, Hrvate, Srbe in Blgare. Kulturna zavest slovanskih in drugih narodov v Avstriji in na Balkanu je tolika, da sama daje predpogoj za polno avtonomijo, po drugi strani pa razdeljenost narodnosti v enem velikem geografičnem in ekonomičnem kompleksu samo narekuje svobodno zvezo v veliki centralizirani državi. Kar je nemogoče, vsaj za sedaj, za Rusijo, to je predpogoj svežega in močnega življenja za Avstrijo in Balkan.

Socijalna demokracija avstrijska in slovenska, ki je bistveno svoje stališče v avstrijski politiki glede jugoslovanskega vprašanja precizirala, tudi danes ob vojni ne more preminjati svojega stališča. Prvič ne, ker je to stališče principijelno in apriorno, a drugič, ker izid vojne, ali že ugoden ali neugoden za eno ali drugo vojujočo se stran, ne more imeti na naše načelno stališče nikaškega vpliva.

Predvsem stojimo pred neznanski velikim socijalnim pojavom svetovnega militarizma. Vojna pokazala nam ga je v svojem bistvu in v svoji celi obliki. Nobena dosedanjih vojen ni bila vojna vsega ljudstva. V prvič združile so se milijonske vojske kulturnih držav in dejanski pokazale orjaški organizem vojske. V prvič v človeški zgodovini pokazala nam je vojna, kako postane organizacija vojske sama sebi edini in najvišji smoter v državi. Vse državne in ljudske sile vstromejene in napete so k edinemu cilju, koncentrirati se v eni sami smeri, v volji do zmage. Moderna vojna kaže nam socijologično stremljenje po absolutni enotnosti, izločuje iz sebe vsako, tudi najmanjše gibanje, ki bi utegnilo motiti ono obče stremljenje ali le zmanjšati k enemu cilju, združiti vse moči in doseči zmago. Ta organizem izključuje v svojem bistvu vsako separatistično gibanje, bodisi socijalno, razredno, stanojsko ali kulturno, vse, kar ni v smeri, cilju do ene volje, do zmage, vse to je vojski in vojni in državi nasprotno. Vsa država z vsemi svojimi močmi je v taboru vojske, vsako politično interno posebno gibanje moti organsko združenje vseh sil v volji do zmage.

Zato prav zahteva najodločnejši zastopnik marksizma Kautsky: »Sedaj, ko smo stopili v vojno, nam ne preostaja drugega, nego izpolnjevati svoje dolžnosti kot državljani, svoje dolžnosti kot bojevniki.«

Orjaške razmere sedanje vojne same jemljejo pogled na izid vojne, na posledice zmage ene ali druge strani. Vojna je dejanski prišla na nas kakor vihar in kakor se škoda vidi po viharju, kakor se učinek da konštatirati včasih šele dolgo po končanem viharju, tako se tudi vsakemu človeškemu še tako visocemu razumu danes odteza odgovor na socijalni, politični in ekonomični učinek zmage ene ali druge vojujoče se strani. Lahko pripuščamo, da so imeli evropski vladarji svoje posebne namene in smotre, lahko računimo s tem, da te posebne namene in cilje tudi dosežejo, trdimo pa obenem, da po zgodovinskem načelu heterogenizma smotrov danes nihče ne ve, h kakemu daljšemu

cilju pojde razvoj narodov in ako ta ali ona meščanska država, ali že konstitucionalna ali absolutistična, doseže konečni smoter.

Francoska revolucija je ugonobila v zapadni Evropi absolutno kraljestvo in prevladajoči vpliv cerkvenih dostojanstvenikov. Pod geslom: *liberté, égalité, fraternité* reklamirala je vso moč države za ljudstvo. Rezultat njen pa je bil anarhizem in napoleonski carizem. Napoleon in napoleonske vojske so hotele ukloniti narode Evrope, rezultat po 20-letnem boju je bil — oživetev narodnega in demokratičnega gibanja. To gibanje samo imelo je kot smoter polno svobodo državljanov, rezultat njegov je bil razvoj kapitalizma in konstitucije, ki je dala vse predprave meščanstvu in posedujočemu razredu. Narodno gibanje je naraslo v imperijalizem, t. j. nadmoč velikih narodov nad malimi. Danes se vodi vojna za imperijalizem angleški, germanski in ruski. Smelo trdimo, da bo rezultat vojne avtonomija malih narodov, vsaj v doglednem času. Bližnji smoter vojne ne more biti nego navidezen: zmaga ene ali druge vojujoče se države. Socijologični vzroki njeni pa so globlji in vsled tega svrha njena višja. Pravi rezultat vojne se ne more predvidevati iz drugega nego s socijologičnega stališča. Kapitalizem in nacijonalizem, oba združena vrhujeta v imperijalizmu. Neizmerno nakupičenje bogastva v rokah predstavitev velikih narodov je v bistvu imperijalizem, socijalna hipertrofija. Vojna je le rezultat te hipertrofije, t. j. imperijalizem je zrasel čez mero, vsled tega mora po antagonizmu socijalnih sil imeti za seboj narast avtonomije narodov sploh in v daljšem razvoju prehod kapitalizma v kolektivizem. K temu zaključku prihajamo po dialektični metodi Marksovi, po tej metodi razmotrivamo vzroke in prave smotre svetovne vojne, ki se razvija pred našimi očmi.

Ako je nedogleden in neviden daljši cilj za one činitelje, ki so dali povod za vojno, ali so vojno iskali, ako so nepregledne posledice vojne za velike narode, ki so ali že vojne deležni ali so izrekli svojo nevtralnost, potem naš mali slovenski narod gotovo ne more biti v položaju, da že danes izreka sploh kako sodbo. Kakor se ta sodba odteza narodom, odteza se tudi posameznim strankam socijalne demokracije. Le eno za nas velja: velika svetovna vojna po prirodnem razvoju človeštva ne more predstavljati rušilne sile, ki cepi človeštvo na male dele, marveč nam je vojna velika prirodna sila, katera je skupila in izvišala socijalne elemente. Kakor je socijologično prva vojna ustvarila državo in je bila ta predpogoj človeški organizaciji in kulturi, tako so tekom tisočletij vse vojne združevale socijalne sile človeštva vedno

višje, tako mora tudi ta vojna ustvariti večje in močnejše državne skupine. Preko volje in smotrov faktorjev, ki so vojno povzročili, vojna ostane socijologičen pojav med človeštvom in notranja sila socijalnega gibanja človeštva sama stremela bo po vojni k novim višjim ciljem. Že posamezni, blizki sledovi sedanje vojne kažejo v notranjosti države socijologične posledice, ki leže obenem v smeri socijalističnega gibanja. Določitev skupne potrebščine ljudstva in kritja te potrebščine po načrtu potem skupnosti z izločitvijo privatnega interesa na dobičku, to je bistveni ekonomični program socijalizma sploh. Ali ni sedanja vojna strmečemu svetu naenkrat pokazala, da je taka ureditev razmerja potrebščin in pokritja v državi tudi dejanski mogoča? Ali ni segla naša državna uprava in posebno nemška z brezobzirno roko po zalogah živil in vsakdanjih človeških potrebščin, ali ni določila cene in zavarovala način porabljanja zalog, ali se ne odpira pogled na finančno zalaganje potrebščin po razmerju privatnega kapitala in na varstvo eksistence delujočega ljudstva? Ali ni sedanja vojna pokazala, da je prava moč vsake države v zdravem prebivalstvu, v delavstvu, ki ima zagotovljeno svojo normalno eksistenco, ali se ne oglašajo od vseh koncev in krajev države socijalne sile, tako kakor jih je razlagovala in propovedovala socijalna demokracija? Ali ni vojna pokazala poti, kako družiti socijalne moči, kako je mogoče državi predstavljati veliko silo le, ako je najširša plast ljudstva kulturna, zdrava in jaka? V njej je socijalizem zgodovinski izkazal pogoje in cilje svojega obstanka, da je socijalizem končno nositelj kulturne države same. Razvoj socijalnih moči ljudstva obenem kaže pot do polne avtonomije ljudstva in do polne demokracije držav. Naj vojna le ustvari prehodne dobe zastoja, socijalne sile nevzdržno streme k onim ciljem, katere je narekoval socijalizem. Ako se socijalna demokracija čuti kot nositeljica socijalizma, tudi lahko samozavestno trdi s sodrugom Rennerjem »da prestane krizo sedanje vojne in da internacionalna socijalna demokracija po vojni nastopi tim silnejše.« Zaradi tega sedaj ne more biti naša naloga diskusija posameznih faz velike svetovne vojne in o mogočnih in nemogočnih posledicah vojne za posamezne države ali slovanske narodnostne skupine posebej, moramo ohraniti pred seboj velike cilje socijalizma in bližnjo pot, ki vede do njih: organizacijo socijalne demokracije.

Drug je položaj nacionalističnih strank. Za njo je ta ali oni izid vojne, problem biti ali ne biti, problem gospodstva in hlap-

čevstva. Stranke malih narodov čutijo v očigled gigantski tekmi velikih narodov v svojo ničevnost in nepomembnost. Ubijaj jih lastni nacijonalistični princip!

v oni številki »Naših Zapiskov, ki je bila posvečena njegovemu spominu.

I. Dermota je izšel iz Masaryka. To se pravi: Vsprejel je njegovo naziranje o človeški družbi, o življenju in svetu ne morebiti v vsch podrobnostih, marveč v značilnih potezah, prikrajajoč ta okvir svojim lastnim posebnostim, svoji umski in čustveni strukturi. Slovenski realizem ni bil samostojna politična stranka, marveč duševna, kulturna struja, ki se je seveda udeleževala tudi politično, v kolikor ima namreč vsaka struja tudi svoje politične vzore ali ideale. Slovenski realisti niso mogli biti samostojna politična stranka, ker so bili to visokošolski dijaki. Njih poslanica »Kaj hočemo?« pravi čisto jasno: »Dijaštvo naj se peča s politiko... Ako smo potem v kaki stranki, bomo delovali na to, da se ona bolj in bolj čisti in izpopolnjuje, da ne odreveni v strankarskem dogmatizmu, kar pomenja gotovo smrt. Ne smemo se pa okraati svobode razvijanja in se upreči (umevaj: kot dijaki) v jarem kaki politični stranki« (str. 8—9). Mislim, da kot dijaki niso mogli drugače soditi nego tako. Kakor njih učitelj, tako so pa na drugi strani tudi slovenski realisti stali najbliže socializmu in socialni demokraciji, priznavajoč njene upravičene točke, a obenem naglašajoč njene teoretične zmote in pomanjkljivosti.

Dermota in ostali Masarykovci so prišli iz Prage domov v praktično življenje. Kaj sedaj? Pozabiti na vso svojo mladostno-visokošolsko preteklost in postati samo kruhoborci? To je izhojena pot, ki jo je ubral že marsikdo in jo še bo. Gladka pot, ki vodi do časti in bogastva. Če so se pa hoteli slov. realisti udeleževati ne samo kulturno, ampak tudi politično, a v politiki zopet ne samo v teoriji, ampak tudi praktično — kam iti? Dermota je sam povedal jasno, zakaj so slovenski Masarykovci postali socialisti: Z naprednjaki jih ni vezalo mnogo, sama antiklerikalnost je bilo premalo; zakaj »farška gónja« še ne pomenja umstvenega in npravstvenega izpopolnjevanja naroda. V gospodarskem oziru so bili naprednjaki protiljudski, v narodnostnem so gojili fanatizem in šovinizem, za kako filozofično poglobitev svojega naziranja niso imeli smisla. Za dve antiklerikalni stranki ni tal na Slovenskem, ker je premalo meščanstva, pač pa je tu glavno delavstvo in kmetstvo, ki ima istega nasprotnika: veliki kapital in veliko podjetništvo. Zato tudi ni trajno možna agrarna politika, ki jo zasleduje pri nas klerikalna stranka, ker nimamo veleposestva. (Naši Zapiski, VII. (1910), str. 251—252).

To so vzroki, kulturno-gospodarski, ki so dovedli slov. Masarykovce, da so šli med socialiste. In sedaj prihaja vprašanje, ki si ga stavi dr. Zupan: Idealistična filozofija Masarykova je vendar v direktnem nasprotju z materialističnim marksizmom?

Najprej formalno opazko. Masaryk sam pravi v predgovoru svoje knjige o socialnem vprašanju (*Otázka sociální, Předmluva*), da Marx in Engels pridobita (na svoji veljavi in pomenu) z njegovo študijo, čeprav zavrača njiju metodo in filozofijo. Jeden izmed Masarykovih privrženecv pa pripoveduje, da je v pogovoru z njim izrekel svoje naziranje v tem smislu, češ, da ima kot edina ljudska stranka prihodnost socialna demokracija, seveda izpremenjena, na kar je odgovoril Masaryk, da ima njegova politična stranka le prehodni značaj in svoj eksistenčni razlog v sedanjosti. (T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám, str. 312.) In sedaj k jedru!

Marksizem imenujemo gospodarski in družabni sistem, kakor sta ga zasnovala Marx in Engels. Bila sta učenca Heglove idealistične filozofije, ki sta jo sicer pozneje zamenjala s Feuerbachovim materializmom, a sta vendar pridržala Heglovo t. zv. dialektiko. Marxovi in Engelsovi spisi so iz raznih dob in obsegajo nauke, ki niso vedno enotni, ker sta tudi ta dva moža popravljala svoje nazore, kakor se je izpreminjalo njiju znanstveno spoznanje in prepričanje. Zato je pa sicer komодно, toda krivično, ako zaradi nekaterih očitnih napak zametamo nauke znamenitega misleca v celoti, ne da bi poiskali, kar ima stvarno vrednost; zakaj Marx je med prvimi socialnimi filozofi 19. veka, ki je imel poleg Hegla in Darwina največji vpliv na moderne ideje (Sombart, *Socialismus a sociální hnutí v 19. století*, češki prevod, str. 69, 72—73).

Gotovo je, da filozofični materializem odklanjamo. Tudi t. zv. historični materializem ne more pred kritiko obveljati kot edina ali o d l o č i l n a razlaga v s e g a družabnega življenja, dasi je treba priznati, da je historični materializem kot znanstvena metoda silno pripomogel h globljemu in boljšemu spoznavanju socialnih pojavov v zgodovini, pravoiznanstvu, politiki in narodnem gospodarstvu (Herkner, *Dělnická otázka*, češki prevod, str. 298). Sicer je pa iz Marx-Engelsovih spisov jasno, da sta priznavala tudi negospodarskim činiteljem vpliv: v prvem času manj, pozneje pa vedno bolj. In Engels je tudi povedal, da sta posebno poudarjala gospodarsko stran zgodovinskega življenja zato, ker so nasprotniki ravno to glavno načelo zanikavali; na ta način nista vedno utegnila ter ni bilo umestno in prilično, da bi bila primerno upoštevala tudi druge sodelujoče činitelje. Bernstein pravi: »Fi-

lozofični ali prirodoznanstveni materializem je determinističen, marksistično zgodovinsko naziranje ni, ker ne priznava, da bi gospodarska podlaga imela brezpogojno odločujoč vpliv na tvorbe ljudskega življenja.« (Bernstein, *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, str. 4—14.)

Kar se tiče gospodarskih nazorov marksizma, poudarja Herkner (l. c., str. 550), da je imel Marxov »Kapital«, to mogočno duševno delo, trajen učinek na nemški učeni svet. Ako tudi z znanstvenega stališča ne moremo reči, da bi bila dokazana prirodna nujnost in višja smotrenost komunističnega (umevaj: socialističnega) gospodarskega reda, vendar — pravi isti Herkner (l. c., str. 317) — bi bilo krivično, ako bi ne priznavali neizmernih zaslug, ki so si jih pridobili komunistični (socialistični) pisatelji za globlje umevanje kapitalističnega proizvodjalnega načina in s tem indirektno povzročili dragocene reforme, da je postal socialni razvoj drugačen nego so ga oni prorokovali. Enako zavrača drugi meščanski nacionalni ekonom Schäffle (*Die Aussichtslosigkeit der Sozialdemokratie*, 4. izdaja, str. I—II, 78.) le oni socializem, ki hoče vse izenačiti in izključiti vsako individualno gospodarstvo; nasprotno pa uvaža Schäffle možnost in že dejansko uveljavljanje vedno večje socializacije v tem smislu, da se zasebna kapitalistična organizacija vedno bolj pretvarja v združeno in javno-pravno (društveno, občinsko, državno), ako so dani gospodarski pogoji; zakaj liberalizem mora zopet služiti splošni blaginji, ko je socializem odkril slabe strani dosedanjega kapitalističnega proizvodjanja.

Z gospodarsko teorijo marksizma se peča strokovna veda, nacionalna ekonomija. V ospredju stoji Marxov nauk o vrednosti in nadvrednosti. Herkner (l. c., str. 301) pravi, da ima spor o vrednostni teoriji velik metodologičen in splošno gospodarsko-znanstven pomen. Sombart (l. c., str. 73) je zagovarjal Marxovo teorijo o vrednosti na način, ki je rekel o njem Engels, da je tako približno pravi, dasi ga sicer ne more odobravati brez vsega. In socialistični kritik Bernstein (l. c., str. 42) prihaja do zaključka, da je Marxova vrednostna teorija — bodisi, da je prava, bodisi, da ni prava — sredstvo analize za dejstvo naddela (*Mehrarbeit*).

Ogris je v polemiki z dr. Tumo napisal stavek, da je socialistične ideje predvsem Marx prepisal in prilagodil iz skript milijonarja in pravi tipičnega buržoazijca Ricarda (Omladina, X, šte. 5—7, str. 146). V teh besedah se zrcali neumevanje zgodovinskega razvoja in kontinuitete znanstvenega dela. Bernstein (l. c., str. 173) odgovarja na podobno očitanje z vprašanjem: Ali

ni devet desetih elementov znanstvenega socializma vzetih iz spisov meščanskih ekonomov, ker znanost sploh ne more biti strankarska? Znano je, da se je Marx naslanjal na gospodarska načela liberalnih ekonomov Smitha, Ricarda, Bastiata in sprejel od njih zlasti nauk, da je človeško delo edini vir in merilo vrednosti. Iz Ogrisovega stavka zveni očitek Marxu v smislu neizvirnosti in odvisnosti od liberalne ekonomije. Na drugi strani ravno meščanski kritiki, n. pr. Laveleye, priznavajo Marxu, da so njegova izvajanja sicer brezhibno logična, a da so napačne premise, zlasti nauk o delu kot edinem merilu vrednosti, ki si jih je izposodil od ortodoksnih liberalnih ekonomov, kakor sta bila ravno Smith in Ricardo, kljub temu, da je njiju teorijo izpopolnil (Laveleye, *Der Sozialismus der Gegenwart*, nemški prevod, str. 49—69).

V zvezi z gospodarsko teorijo o vrednosti in nadvrednosti so nauki marksizma o razvoju kapitalistične produkcije, ki so se izkazali kot neutemeljeni v tej izključnosti ali obsegu, kakor si je to prvotno zamislil Marx. To, kar deloma velja za veliko obrt in trgovino, za denarstvo in promet, ne zadošča za poljedelstvo.

Herkner (l. c., str. 311) pravi, da bi bil morebiti nastal tak razvoj, kakor ga je naslikal marksizem, ako bi ne bilo socialno-političnih reform. Kakor sploh večkrat v zgodovini človeške delavnosti, tako se je zgodilo namreč tudi socializmu: njegova praksa je bila uspešnejša nego teorija, ker socialno življenje gre svojo pot naprej, zahtevajoč, da se znanost prilagodi dejanskemu stanju. Zato je tudi v socializmu nastala kriza: ortodoksni marksizem se umika revizionističnemu. To nista samo imeni, kakor se dozdeva Zupanu, marveč to je nasprotstvo med teorijo in prakso, med znanostjo in življenjem. Bernstein (l. c., str. 13, 19) zahteva, da mora teorija, ako naj ima kakšno vrednost, priznavati korekturo prakse; zakaj naloga učencev je, da nadaljujejo delo svojih učiteljev, a ne da samo ponavljajo njih besede. Seveda ni to lahko opravilo, ker je treba računati z raznimi predsodki in interesi, ki zavirajo delo. Toda vsaka teorija je nastala na podlagi izkušnje ali prakse in, če se menja izkušnja, se mora menjati tudi teorija.

Na podlagi nekaterih priznanih meščanskih ekonomov, ki jih imam ravno pri roki, sem skušal pojasniti, da marksizem kljub nekaterim svojim zmotam in pomanjkljivostim menda vendar teoretično ni tako »plitva vera«, kakor se dozdeva Zupanu. A da to tudi praktično ni, naj navajam samo besede moža, ki je bil nasprotnik socialno-demokratske stranke. Bismarck je namreč

rekel doslovno: »Socialna demokracija je vendar — taka, kakor je — vedno važno znamenje, mene tekel za bogate sloje v tem, da ni vse tako, kakor bi moralo biti, da lahko napravimo boljše... Ako bi ne bilo socialne demokracije in bi se je ne bala množina ljudi, bi še danes ne bilo onega mirnega napredka, ki smo ga do- slej sploh napravili v socialni reformi, in v tem smislu je strah pred socialno demokracijo za onega, ki sicer nima srca za svoje uboge sodržavljane, čisto koristen živelj.« (Herkner, l. c., str. 574—575, ki je sam tudi tega mnenja.)

Slovenski realisti z Dermoto vred so govorili o marksizmu v smislu Masarykovih spisov v omenjeni poslanici »Kaj hočemo?« Tam so dejali, da gre za to, ali je mogoč razvoj v socialni demokraciji z ozirom na dosedanje teorijo o historignem materializmu, o proletarizaciji, o revolucionizmu itd. (str. 29—30). To je bilo 1900. in 1901. leta. Takrat poslanica še ni poznala Bernsteinovega revizionizma, čigar spis »Die Voraussetzungen des Sozialismus itd.« je izšel 1899. leta. V tej kritiki marksizma se izpodbijajo ravno one točke, ki smo v poslanici na podlagi Masaryka rekli o njih, da jih je treba rešiti odkrito in znanstveno. Ravno Bernstein je tudi pisal o Masarykovi knjigi »Otázka sociální«, da prednjači vsej dosednji literaturi o marksizmu in da ne le najboljše, ampak tudi najgloblje prodira v Marx-Engelsove nauke (Zeit, 8. VII. 1899). V praksi so se reševale izpodbijane točke in se še rešujejo že davno, v teoriji hodi razvoj bolj počasi, a hodi vendar v tej smeri in to je glavno.

V »Naših Zapiskih« se kaže ta teoretični razvoj tudi pri nas. Dermota je sam pisal o tem, češ, da se v prvih letnikih pozna kooperacija realistov in socialistov, a pozneje so se vloge razdelile tako, da se Masarykovci posvečajo zlasti znanstvenemu in izobraževalnemu delu, dočim drugi opravljajo bolj agitacijo in propagando (Naši Zapiski, VII (1910), str. 252—253). Kakor je na eni strani gotovo, da se človek ne odkriža tako hitro za vedno atavističnega naziranja, tako je pa na drugi strani tudi res, da so ravno slovenski Masarykovci širili v naši socialistični javnosti revizionistično mišljenje, ki se kaže v realnejšem pojmovanju verskega in narodnega vprašanja, gospodarskega (zadružnega) in socialnega življenja. Glede Dermote posebej je treba samo globoko obžalovati, da mu njegova bolehnost ni dovoljevala krepkejših posegati tudi praktično v slovensko javnost. Ne da odreveni v dogmatizmu, marveč da s svojim teoretičnim znanjem izpopolnjuje gibanje slovenskega delavnega ljudstva, ki naj nasprotno njemu s svojo praktično stranjo daje globlji vpogled v dejansko

življenje preprostega človeka — s tem ciljem pred očmi je prišel Dermota, kakor tudi ostali Masarykovci, iz nepolitične dijaške struje v politično ljudsko stranko.

II. O Dermotovih verskih nazorih sem govoril splošno v »Naših Zapiskih«, XI (1914), str. 183. Vzdržujem seveda to, kar sem bil napisal tam, ker se naslanja na osebno poznanje Dermotovo in njegove spise. Eno je gotovo: Z ozirom na to, da je Dermota izšel iz Masarykove šole, je jasno, da ni poznal verskega indiferentizma. Tudi ne kot socialist. V tem sva si bila edina, da programatično načelo: Vera je privatna stvar! ne odgovarja popolnoma dejanskemu položaju. Privatna stvar je pač pripadništvo k določeni konfesiji v tem smislu, da ne smemo nikogar zaradi njegove vere prikrajševati politično, socialno in moralno — verstvo ali religija pa ni privatna stvar v tem pomenu, da bi se socializem ne smel meniti za njo in jo kratko malo izločil iz svojega upoštevanja. Dermota je pomagal boriti se za versko strpnost in duševno svobodo, ki pa nista identični z versko brezbriznostjo ali z brezverstvom. Kdor misli, da je znanost absolutna rešitev vseh življenjskih in svetovnih ugank, ta je v zmoti ravno tako, kakor oni, ki mení, da sme naravo razlagati z nadnaravnimi dokazi. V prvem slučaju imamo opraviti z negativno, v drugem s pozitivno dogmatiko. Enkrat se pozablja, da človek ni samo umsko bitje, drugič se pozablja na to, da je človek tudi umsko bitje. Kar moramo doseči, je to, da je človek tudi umsko vsaka človeška misel na verskem, političnem in socialnem polju. To je tudi ideal »Svobodne Misli« (Svobodna Misel, I, str. 2) in za tak ideal je bil dovzeten Dermota: zakaj resnico pačijo in pravice ne spoštujejo ne eni ne drugi: negativni in pozitivni dogmatiki. Eni hočejo z vso silo vzdržati dogmo svojega brezverstva, a drugi z enako silo dogmo svojega verstva. (Primerjaj Paulsen, *Einleitung in die Philosophie*, 6. izdaja, str. 3—15).

Nikakor ni odgovarjalo Dermotovi umski in čustveni strukturi, da bi bil katoliško cerkev sovražil v vulgarnem pomenu te besede; zakaj pobijati ali nasprotovati, to se še ne pravi sovražiti. Sicer je pa Dermota čul od Masaryka ne samo to ali ono proti katoličanstvu, marveč tudi nauk, da moramo imeti veliko večje spoštovanje pred takim duhovnikom, ki se v vsakem oziru — duševnem in gmotnem — briga za ljudstvo, nego pa pred takim posvetnjakom, ki mu nista samo verstvo in cerkev deveta briga, ampak tudi vse drugo, kar ni v dobičkanosnem razmerju z njegovo lastno osebo. In to je dostikrat vzrok, da ljudstvo nima

zaupanja do posvetnjakov. A še to naj povem slovenski duhovski in posvetni javnosti: Dermota je tudi lahko vedel, da Masaryk moli »Oče naš«, češ, da je v tej molitvi vse, česar potrebuje človek za življenje. (T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám, str. 312.)

Ali je Dermota ob svoji bolezni našel zase v katoliški cerkvi umsko rešitev svetovnih ugank ali samo njih čustven simbol, tega ne vem, ker sem šele dva dni pred njegovo smrtjo izvedel, da je zopet bolan. Neznano mi je tudi, ali ni morebiti pod vplivom svoje verne in dobre matere, ki ju je vezala medsebojna ljubezen, izvršil o Veliki noči, ko je bivala pri njem, onega »crimen laesae majestatis«? Na vsak način je Zupanovo končno priznanje, naj si vsak svoje razmerje k večnosti uredi po svoje, edina rešitev, a apodiktične trditve negativnih in pozitivnih dogmatikov o najintimnejši notranjosti človeka so nedopustnost in nasilnost, ako hočemo biti sodniki v stvareh, ki se odmikajo naši sodbi.

Končno še eno opazko. Neumevno mi je, kako je mogel dr. Zupan dati svojemu nekrologu, ko je pisal o življenju in smrti resnega človeka, ki mu je bil dober znanec, če ne celo prijatelj, tako neokusno obliko...

ABDITUS:

K problemu Avstro-Ogrske monarhije.

Naša dualistiška država ni razdeljena zgolj politiško na dve polovici, na Avstrijo in Ogrsko, temveč ima tudi v gospodarskem življenju dve lici. Različni gospodarski razvoj obeh državnih polovic rodi tudi različne posledice v gospodarski politiki skupne monarhije in čisto naravno je, da le-ta nikoli ne more zadovoljiti celokupnim gospodarskim interesom. Avstrija živi danes v izključno agrarni politiki, ki pa je ne more docela zadovoljevat, ker je avstrijska državna polovica že zelo industrializirana in jo sedanjí agrarni politiki prijazni colninski sistem v njenem industrialnem razvoju zelo ovira. To naše notranje gospodarsko nasprotje je zahteva ogrske državne polovice, ki je pretežno agrarna dežela in na katere interese se mora Avstrija v svojo lastno škodo ozirati.

Poleg poljedelske produkcije imamo v Avstriji danes že razvito industrijsko produkcijo. Industrija se je v Avstriji zadnje desetletje silno razvila. Ljudstvo, ki izdeluje te industrijske proizvode in od njih živi, ima čisto druge življenjske interese, kot pa

ljudstvo, ki živi od produktov zemlje, poljedelstva. Pa četudi je bil razvoj industrializma v Avstriji v zadnjem desetletju naravnost mogočen, se državna gospodarska politika na to ni zadostno ozirala. Vedno smo imeli ozire na ogrsko državno polovico monarhije, ki je dežela agrarnih pridelkov in ima torej čisto druge gospodarske interese in cilje kot pa Avstrija. Tudi Ogrska ima danes že mnogo industrije; ampak ta industrija gospodarsko še daleč zaostaja za poljedelsko produkcijo ogrske države. Interesom te ogrske poljedelske produkcije se je morala ukloniti celokupna monarhija in tisti trenotek, ko so postali ogrski latifundisti gospodarji in diktatorji državne gospodarske politike avstro-ogrške monarhije, so postali ogrski baroni in grofje tudi politički poveljniki v monarhiji. In tako imamo danes opraviti z ogrsko plemenitaško vlado, od katere je zavisen politički in gospodarski razvoj Avstrije. Zakaj političko in gospodarsko so danes Ogrri pravi gospodarji monarhije, ki jim avstrijsko ljudstvo plačuje trd davek.

Gospodarski razvoj Avstrije je hitrejši od razvoja ogrske državne polovice. Avstrija skoro postane industrijska država, medtem ko bo Ogrska še dolgo dolgo izrazito poljedelska dežela. V Avstriji se ljudstvo vedno bolj seli v mesta, ker najde tam boljše pridobitne in življenjske pogoje kot na deželi v poljedelski produkciji. Razvoj bega z dežele v mesta in industrijske kraje je razviden iz naslednje statistike.*

Od 100 oseb skupnega prebivalstva pade na kraje, ki štejejo nad 2000 prebivalcev:

Leta 1846	19.0
» 1880	38.4
» 1910	50.5

Na Ogrskem pa pade od 100 oseb celokupnega prebivalstva na mestno prebivalstvo:

Leta 1869	12.8
» 1910	18.9

Iz teh številke je posneti, da se v Avstriji množi prebivalstvo vedno bolj v mestih in industrijskih krajih, kar dokazuje, da se prebivalstvo bolj in bolj peča z industrijsko in obrtno produkcijo, med tem, ko je ta razvoj na Ogrskem še v početkih.

Ako preiščemo, s čim se peča in od česa živi prebivalstvo Avstro-ogrške monarhije se nam pokaže ta le slika:

*) Vse številke so vzete iz knjižice: Einige Daten zur wirtschaftlichen Entwicklung Österreich-Ungarns in den letzten 50 Jahren. Zusammengestellt von der Anglo-Oesterreichischen Bank anlässlich ihres 50-jährigen Jubiläums.

Od 1000 pridobivajočih jih je bilo

	Leta	Leta
v Avstriji	1869	1900
Poljedelcev	672	582
V industriji	197	222 t. j. 11 ⁰ / ₀ poviška
V trgovini in obratu	51	73 t. j. 30 ⁰ / ₀ poviška
	Leta	Leta
na Ogrskem	1890	1900
Poljedelcev	699	686
V industriji	122	134 t. j. 9 ⁰ / ₀ poviška
V trgovini in obratu	33	41 t. j. 19 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ poviška

Razvoj industrije je torej v Avstriji očividni in so se te številke do danes brezdvoma zopet pomaknile naprej, medtem ko kažejo številke za Ogrsko v desetletju od 1890—1900 večjo stabilnost.

Poljedelska produkcija na Ogrskem nam kvantitativno daleč prednjači, vsled česar je potreba, da Ogrska svoje poljedelske produkte izvažata in sicer izvažata v Avstrijo za kolikor mogoče visoke cene. Da to doseže, mora Avstrija za vvoz poljedelskih produktov iz inozemstva zapirati svoje državne meje z neprimerno visokimi carinami, tako, da smo izročeni pri nakupu poljedelskih produktov kolikor le mogoče na milost in nemilost Ogrski, odnosno njenim plemenitaškim latifundistom.

Žita se je pridelalo v Avstriji

leta 1878 za	K 994.000.000
» 1912 »	» 1.918.000.000

Na Ogrskem pa

leta 1878	K 1.408.000.000
» 1912	» 3.055.000.000

Nasprotno pa imamo v Avstriji zaznamovati velik napredek v številu industrijskih obratov. Statistika avstrijskih obratov, ki so vezana na zavarovanje zoper nezgode, kaže sledeči napredek:

1890 je bilo 131.326 obratov z 1.231.818 osebami,

1911 je bilo 615.042 obratov s 4.020.756 osebami,

ki se jim je izplačalo na mezdah 2.193.811.000 K.

Tovarniških obratov je bilo v Avstriji:

leta 1901	11.811
» 1911 pa že	16.181

V industrijski stroki so se na Ogrskem najbolj razvili parni mlini kot posledica velike produkcije žita. Pri nas kupujemo n. pr. moko izključno od ogrsko-židovskih mlinov.

Bilo jih je na Ogrskem	
leta 1863	147
» 1873	492
» 1906	1908

Kar se tiče industrijske produkcije, kaže statistika iz leta 1912 zelo podučno sliko. Pridelalo se je železne rude:

v Avstriji	29,300.000 q
na Ogrskem	19,800.000 »

Črnega premoga:

v Avstriji	1,580.000 vagonov à 10 ton
na Ogrskem	130.000 » » » »

Rjavega premoga:

v Avstriji	2,630.000 » » » »
na Ogrskem	828.000 » » » »

Sirovega železa:

v Avstriji	17,600.000 q
na Ogrskem	5,434.000 »

V produkciji železne rude, premoga in posebno železa, kateri produkti so za razvoj industrijskega življenja najvažnejši, daleč prednjačimo ogrski državni polovici in smo v primeri z Ogrsko prava industrijska država. Železo je v narodno gospodarskem življenju regulativ vsega gospodarstva v kapitalistiško razviti in zorganizovani državi. Nekoliko podrejen, a silno važen činitelj v gospodarskem življenju kapitalistiško proizvodjalne družbe je produkcija rudnikov in plavžev. Ako v tem pogledu primerjamo obe polovici naše dualistiške države, se nam šele pokaže resnično gospodarsko razmerje med Avstrijo in med Ogrsko. Vrednost vse rudniške in plavžarske produkcije je znašala (vštevši saline)

a) v Avstriji

1864	K 115,000.000
1912	« 579,072.000

b) na Ogrskem

1864	K 53,000.000
1911	» 160,000.000

Če je v kvantiteti te produkcije, ki je pravzaprav poleg železa korenina vsemu nadaljnemu industrijskemu razvoju taka razlika, ni razmerje v drugih strokah moderne industrije nič drugačno.

Poleg strojne produkcije v Avstriji, ki se je za leto 1912 ocenila na 900,000.000 K, produkcije roman- in portland cementa (leta 1911 — 14,260.000 q) in poleg produkcije sirovega olja v

Galiciji (1909 — 20.767.000 q; 1912 — 11.870.000 q) imamo drugo produkcijo, ki se mora izvažati, n. pr. pivo. Piva se je skuhalo

a) v Avstriji

1864	7.400.000 hl
1912	21.638.000 hl

b) na Ogrskem

1865	597.000 hl
1912	2.932.000 hl

Isto razmerje je v produkciji sladkorne pese, ki se obdeluje v sladkornih tovarnah. Na priliko:

Avstrija 1912/13	84.000.000 q
Ogrska 1912/13	41.000.000 »

Celo v tej produkciji, za katero ima Ogrska kot agrarna dežela vse pogoje, zaostaja za Avstrijo v industrializaciji za pol kota.

Iz navedene statistike je jasno razvidno, da stoji Avstrija na pragu postati industrijska država. Temu razvoju bi odgovarjala taka državna politika, ki bi ta razvoj pospeševala, v prvi vrsti varovala naše industrijske izdelke in jim zasigurala primeren odjemalski trg, zlasti na Balkanu, kjer te naše izdelke rabijo in kupujejo. Ob enem bi morala državna politika skrbeti, da bi ljudje, ki živijo od industrije, dobili svoje življenjske potrebščine za ceno, ki jo prenese konkurenca inozemskih poljedelskih producentov.

Ker pa je druga državna polovica, Ogrska, pretežno agrarna dežela, je interesovana na tem, da varuje in dviga ceno svojim poljedelskim produktom brez ozira na našo avstrijsko industrijo. Na Ogrskem političsko vladajo veliki posestniki-agrarci, ki so zadnja leta dobili nepodcenljiv vpliv na vodstvo celokupne monarhije. Pod tem vplivom silno trpi gospodarsko in političsko življenje naše državne polovice, ki je zadnja leta ne zgolj vsled zunanjih političskih kriz, ampak glavno vsled odločujočega vpliva ogrskih agrarnih magnatov začela hirati. Naša trgovinska in zunanja politika ni več v skladu z resničnimi življenjskimi interesi avstrijske države, ker se interesi Avstrije in interesi Ogrske v gospodarskem življenju niti na znotraj in niti na zunaj ne dajo spraviti v harmonično celoto. Edina rešitev je popolna gospodarska ločitev od Ogrske, ker le v ločitvi more Avstrija pričakovati leka za svoje bolehujoče gospodarsko življenje in večji razmah svojih gospodarskih sil.

Jezikovni boj v Norvegiji.

17. maja so slavili Norvežani stoletnico svoje neodvisnosti. Ob tej priliki so prinesli nekateri večji časopisi tudi črtice o jezikovnem boju na Norveškem, ki je pri nas pač malokomu znan.

Ker pride morebiti tudi pri nas Jugoslovanih do kakega podobnega jezikovnega boja, kakor hitro se pojavijo na mesto brezplodnih nacionalističnih fraz konkretni predlogi in načrti glede skupnega jezika in se bo skušalo tozadevne tendence tudi realizirati, zato je umestno, da informirajo »Naši Zapiski« svoje čitatelje na podlagi časnikarskih poročil, ki so izšli ob tej priliki, o glavnih momentih nastanka in o sedanjem stanju norveškega jezikovnega boja, ki nam služi lahko kot vzgled in svarilo ob enem.

Prve korenine norveškega jezikovnega boja segajo okoli 500 let nazaj. V začetku 14. stoletja je začela Norvegija iz deloma še neznanih vzrokov rapidno propadati. Stara norveška literatura je skoraj popolnoma umrla, narodno plemstvo je izginilo, meščanstvo je ubožalo, trgovino je prevzela Hansa, država je izgubila svojo samostojnost; združi se najprej s Švedijo in pride pozneje kot provinca pod Dansko. Z dansko nadvlado se je širil tudi danski jezik. K temu je pripomogla pred vsem reformacija. Prišli so danski pastori, pridige so se vršile v danskem jeziku itd. Le v zakonodaji se je norveščina še precej dolgo obdržala. Končno je tudi tu zmagala danščina. Zakoni iz leta 1270 so bili l. 1604 prestavljeni na danski jezik. S tem je bil prizadet staremu norveškemu jeziku zadnji udarec. Padel je na stopnjo navadnega kmetskega dialekta, ki je vegetiral le med priprostim ljudstvom.

V 18. stoletju pa se je začel v skandinavskih deželah nov socialen razvoj. Nastalo je novo meščanstvo in uradništvo, ki je začelo kazati poseben norveški provincijalizem. V danski literaturi so se začele pojavljati že okoli 1700 močne norveške poteze. Za časa Napoleona se je odtrgala Norvegija od Danske in stopila v unijo s Švedsko, s katero se je razdružila, kakor je znano, pred par leti. 17. maja 1814 je zboroval v Eidsvoldu prvi storting (parlament) svobodne Norvegije. Ker ni bilo plemstva, ker je bil trgovski stan zelo slab in ker je bilo kmetsko prebivalstvo še precej na nizki kulturni stopnji, je potegnilo uradništvo, ki je predstavljalo najinteligentnejši del naroda, vso vlado na se, akoravno bi imeli po ustavi odločevati v prvi vrsti zemljiški posestniki.

Okoli l. 1830 se je situacija polagoma spremenila. Kmetje so se začeli emancipirati. Vedno več jih je prihajalo v parlament in l. 1884 so dobili popolno zmago. Leto na to je prišel prvi kmet v ministerstvo. Tudi danes zavzema v vladi eno mesto kmet in sicer kot kulturni minister. Ker je ločil kmete od uradnikov velik propad glede izobrazbe, so skušali premostiti ta prepad na dva načina: na eni strani s širšo ljudskošolsko izobrazbo kmetskega prebivalstva in z ljudskimi univerzami, na drugi strani pa z bojem proti stari, sedanji dobi neodgovarjajoči »humanistični« izobrazbi. Na obeh straneh so dosegli značne uspehe. Razlika v izobrazbi se je poznala posebno v jeziku. Vsa višja izobrazba je bila navezana po več stoletij na danščino, katero je smatralo prebivalstvo, ki je govorilo svoje dialekte, za nekaj tujega, akoravno razlika med obema ni večja kot med »Hochdeutsch« in »Plattdeutsch«. Z dobro voljo je medsebojno razumevanje popolnoma možno. Ker je smatrala vsaka stranka svoj jezik za edino »narodnega« in upravičenega, zato je nastal nujno jezikovni boj, ki traja še danes.

Sredi 19. stoletja je nastopil v tem boju Ivar Aasens, kmetski sin iz severozahoda Norvegije, jezikoslovec in pisatelj, dober poznavatelj norskih dialektov, ki se ni omejil kakor pretežna večina filologov samo na analitično jezikoslovje, temveč pristopil na podlagi svojega znanja tudi k sintezi, s katero dobi jezikoslovje še le pravi smisel in ceno. Stavil si je namreč nalogo ustvariti iz živčnih dialektov na podlagi stare norveščine nov spisovni jezik. Vsak spisovni jezik je takorekoč stiliziran, umeten in povprečen izraz govornjenih dialektov; zakaj ne bi bilo mogoče zgraditi na podlagi danega materiala enoten spisovni jezik? Tako si je skoraj gotovo rekel Aasens, predno je ustvaril svoj »landsmaal« (deželni jezik) v nasprotju z »riksmaal«-om (državni jezik), ki je bil prvotno danski. Tako so prišli Norvežani do novega jezika, ki ga v začetku sicer ni nihče govoril, pač pa vsi razumeli. Danes se ga rabi že tudi v govoru.* Tekom polstoletja se je »landsmaal« nekoliko spremenil, posebno pod vplivom pisateljev (Garborg, Vinje, Hægstad,) ki so ga rabili. Najslavnejša norska pisatelja Björnson in Ibsen sta pisala v »riksmaal«-u, ki se je tekom razvoja precej oddaljil od danščine. Tako ima norveški narod sedaj dva jezika. Oba se smatrata za narodna. Tekom časa sta se oba zelo približala, tako da trdijo nekateri norveški »utopisti« da se v dogledni dobi združita.

*) Ob priliki slavnostnega zasedanja storthinga 17. maja, ki se je vršilo v isti dvorani kot pred 100 leti, je imel predsednik zbornice svoj nagovor v landsmaalu; kralj pa je govoril na banketu dansko.

Po mnenju nekaterih je iskati vzrok tega boja pred vsem v globokem nasprotju med vzhodom in zahodom Norvegije. Landsmaal je nastal na zahodu med malimi posestniki, ribiči in mornarji, ki so se čutili vedno razred nižje vrste napram premožnim kmetom iz vzhoda. Ti posledni, ki so od svetovnega prometa bolj oddaljeni, so bolj konservativni in torej nedovzetni za novotarije kakor je n. pr. landsmaal. Ker se je razvijal landsmaal pod vplivom zahodnih dialektov, zato je umljivo, da ga vzhodno kmetско prebivalstvo ne smatra za domačega in se ga brani, akoravno je stari norveščini bližje kakor pa njih dialekti. Nekateri sociologi so utemeljevali to nasprotje tud s tisočletno plemensko razliko, češ, da se je ohranilo na zahodnem obrežju staro predgermansko prebivalstvo.

Razširjevanje landsmaal-a zelo napreduje. K uspehu so pripomogli posebno učitelji, ki prihajajo večinoma iz zahodnega obrežja, kjer je landsmaal doma. Kljub temu, da se mu je posrečilo priboriti veljavo, je za znanstveno uporabo še premalo predelan. Njegovi pristaši upajo v dogledni dobi tudi to doseči.

Boj med obema jezikoma norveškega naroda se bojuje tudi na političnem polju s političnim orožjem. Storthing ima danes 76 zastopnikov levece (naprednejše skupine), 24 zastopnikov desnice (konservativnejši elementi) in 23 zastopnikov soc. demokracije. Od teh je desnica v splošnem za riksmaal, levica pa za landsmaal. Soc. demokracija ne zavzema danes v tem malenkostnem boju nobenega principijelnega stališča. Levica, ki ima večino je vpeljala v višje šole poleg riksmaal-a tudi landsmaal, proti čemur se desnica fanatično bori. Da ta boj, ki se vrši na obeh straneh v imenu naroda in nacionalizma, Norvegiji ne koristi, leži na dlani. Kako se ta boj konča, je za enkrat težko prerokovati.

Jezikovno vprašanje na Norveškem je za nas Jugoslovane zelo zanimivo in poučno in sicer zato, ker nastopa tu jezik, ki je bil zgrajen pred pol stoletjem umetno na podlagi dialektov ki so med seboj ravno tako razlikujejo kot jugoslovanski literarni jeziki. Ako je bilo mogoče to na Norveškem, zakaj ne bi bilo možno sestaviti na podlagi sedanjih treh jugoslovanskih literarnih jezikov skupen jugoslovanski jezik? Konservativni in pesimistično razpoloženi ljudje bodo pač ugovarjali, da je to neizvedljivo in nemožno, ne da bi svojo trditev dokazali. Aasens je podal s svojim landsmaal-om klasičen dokaz, da je to izvedljivo. Treba je le želiti in hoteti. Ako večina merodajnih faktorjev ne bo niti želela niti hotela, potem je seveda stvar neizvedljiva, akoravno je morebiti možna. Na drugi strani so zopet ljudje, ki hočejo rešitev ju-

goslovanskega jezika prepustiti »prirodnemu« razvoju in odklanjajo vsako vmešavanje v jezikovni razvoj nevedoč, da je šel dosedaj ravno v nasprotno smer in da bo treba novih zunanjih sil v podobi našega zavednega sodelovanja, ako bomo hoteli, da se razvoj obrne v smer enkratnega skupnega jugoslovanskega jezika. Čakanje, da prinese rešitev razvoj, ni nič drugega kakor znak novodobnega fatalizma komodnih ljudi.

Ako uravnavajo stavbni tehniki tok voda in grade umetne struge, zakaj ne bi smeli tudi jezikovni tehniki (jezikoslovci) poseči k sintezi, konstrukciji in napraviti iz treh neekonomičnih en sam ekonomični jezik? Ne bi bilo napačno, ako bi se našel tudi med nami Jugoslovani kak Aasens, ki nam bi podal skupen jezik, katerega bi v začetku nihče ne govoril, pač pa bi ga vsi razumeli. Da bi imel uspeh zasiguran, bi moral vzeti seveda iz sedanjih 3 jezikov (srbohrvatskega, blgarskega in slovenskega) najlepše, najbolj praktične in najbolj logične oblike in vse te neovrgljivo utemeljiti. Gotovo bi se našli takoj pisatelji, ki bi z veseljem pozdravili ta projekt, začeli pisati v novem skupnem jeziku, ga dopolnjevali in spopolnjevali. Tekom pol stoletja bi imeli že lahko poleg svojih zgodovinskih jezikov tudi skupen jugoslovanski literarni jezik, ki bi se rabil tudi že v govoru. Čez noč se taka zadeva seveda ne more rešiti, kakor se tudi ne da rešiti s puhlimi nacionalističnimi frazami. Treba je želje, volje in dejanja.

Lahko pa se zgodi, da bo treba tudi pri nas računati s kakim jezikovnim bojem, kakor hitro se bo skušalo realizirati od kake strani konkretne načrte glede skupnega jezika: kajti med Jugoslovani je mnogo separatistov, ki nočejo pripustiti tendence, nadomestiti sedanje jezike s skupnim jezikom.

Gotovo bi nastala stranka, ki bi zagovarjala jezikovni »status quo« in se borila proti uvedbi skupnega jezika tudi na političnem polju. Tak jezikovni boj bi utegnil mnogo škodovati. Ker nam je znano, da se ima vsaka novotarija, ki se tiče cele socialne skupine, boriti s konservativnimi elementi, zato na ta boj ni polagati prevelike važnosti. Brez boja se v takih zadevah ne doseže navadno ničesar. Ako hočemo postati torej nekoč en narod, moramo stremiti, da odpravimo to kar nas danes najbolj loči, t. j. separatistične literarne jezike in jih nadomestiti s skupnim. Drugače se reducira vsa jugoslovanska ideja le na stremljenje po federalizaciji avtonomnih jugoslovanskih narodov.

Zgodovina rudarske organizacije.

Rudarska industrija v slovenskih pokrajinah obstoji že več stoletij. Rudniki, ki so sedaj združeni v velika podjetja, bili so v prvem početju last posameznih podjetnikov. Na pr. v Trbovljah, ko se je pričelo delati v rovih l. 1884. sta bila dva podjetnika, v Hrastrniku l. 1831. in v Ojstrem l. 1857. samostojna podjetnika. V Zagorju, kjer se je rudnik odprl v istem času, kakor v Trbovljah, je bil v lasti dveh podjetnikov in sicer so bili rovi Frančiška last erarja, Kisovski rovi pa last ljubljanske sladkorne rafinerije. Podjetniki so se za dobe, predno je tekla južna železnica, vedno menjali. Takrat ni bilo za rudnike ugodnosti, kakor od leta 1849., oziroma 1857. naprej, odkar je stekla železnica. S prva se je premog prevažal po Savi in sicer največ v Zagreb. Trbovlje in Hrastrnik je pošiljal premog deloma tudi v Zidani most, odkoder so ga vozili potem v Celje, Maribor itd. Glavni odjemalec pa je bila vendar Hrvaška. Iz Zagorja so največji del premoga vozili čez trojanski klanec po državni cesti v Ljubljano in tako dalje v južne kraje proti Trstu. Rudniki v Grižah so poznejšega časa, ravno tako v Velenjah, Štorah, Huda jama, Brezno, Kočevje, kakor tudi Karpana in Vinez. Danes pripada večina teh rudnikov Trboveljski premogokopni družbi. L. 1860. so šteli vsi ti rudniški okraji 15 podjetnikov in sicer: Trbovlje 2, Hrastrnik, Ojstro, Brezno, Huda jama, Štore, Vinez in Karpana po enega podjetnika, Zagorje dva podjetnika in Zabukovica pri Grižah 4 podjetnike. Rudnika Velenje in Kočevje sta se odprla pozneje. Danes pripada deset zgoraj navedenih rudnikov Trboveljski premogokopni družbi, pozneje pričeta dva rudnika pripadata Lapovim naslednikom, ostanejo torej le še trije samostojni podjetniki. Če prištejemo še rudnike, ki jih je pozneje pričela južna železnica v bližini Konjic in par drugih manjših podjetij, vsi ti rudniki ne morejo producirati 20% skupne produkcije rujavlega premoga na slovenskih tleh. A veliki Trboveljski premogokopni družbi so tudi ta mala podjetja izročena na milost in nemilost, ker jih lahko potom konkurence takoj uniči. Delavstvu se je v začetku godilo boljše, kakor v poznejših časih, celo boljše kakor dandanes, čeravno ni bilo takrat tako velikih mezd. Prvič so delavci pri dvanajsturnem delu veliko manj delali, kakor danes pri osemurnem. Priganjačev je bilo za 80% manj kot danes. Pri nekaterih rudnikih tudi ni bilo akorda. V Zagorju se je pričelo akordno delo šele l. 1857., ki ga

je uvedel ravnatelj po imenu Augner, ki je prišel iz Pruskega. Ob enem je tudi veljalo, da se delavcem, tudi če na pogojenem delu niso dovolj zaslužili, vseeno vsaj toliko izplača, da so mogli prehranjati sebe in družino. Ko se je v prvem začetku v Zagorju uvedel akord, so delavci že koj takrat deloma zaslužili toliko kakor danes. Posebno je bil dober zaslužek od leta 1886. do 1875. Najdejo se še rudarji, ki se te dobe spominjajo. Zaslužili so pri nekaterih partijah celo do sto goldinarjev mesečno. O kakšni organizaciji pri vsem tem ni bilo govora. Če se je delavcu zgodila krivica, je imel še ugodnost, da je menjal podjetnika, kar mu danes ni tako lahko mogoče. Ker ni bilo organizacij, so rudniški podjetniki vedno bolj priganjali delavstvo k napornejšemu delu in večji produkciji. Na drugi strani pa so se dražile življenske potrebščine. Tako so seveda postajali rudarji vedno bolj nezadovoljni in je nezadovoljnost vedno bolj naraščala. Tako je prišlo pri raznih plačilnicah v Trbovljah, Hrastniku in Zagorju večkrat do izbruhov nezadovoljnosti, kadar se je delavcem diktirala velika globa ali jim odtrgalo na akordu. Rudniški ravnatelji so imeli celo navado obešati ob pisalnih mizah pasje biče, v miznicah pa imeli pripravljene samokrese. S pasjimi biči so odpravljali delavce, kedar so se prišli pritožiti radi nizkih plač. Samokrese pa so imeli pripravljene za iste delavce, ki so odpovedali delo in odhajali trajno iz službe ob 15. in 1. vsacega meseca. Rudarji takrat niso poznali druge reakcije proti takim surovostim in šikanam, kakor da so odpovedali delo. Kdor pa je imel svojo delavsko knjigo v žepu in denar odšteti, je za odhodnico oklofotal svojega predstojnika in mučitelja, celo ravnatelja. Do večjega nasprotja je prišlo l. 1883. na rudniku Ojstro. Ta rudnik je dotlej pripadal nekemu podjetniku imena Zorko, pod katerim se je delavcem godilo precej boljše kot na sosednjih rudnikih v Trbovljah in Hrastniku. Navedenega leta je Trboveljska premogokopna družba pridobila tudi ojstriški rudnik in vpeljala ravno iste razmere kakor na svojih rudnikih. Takrat je nastal prvi štrajk na Slovenskem, ki je trajal tri dni a končal brez uspeha. Zatrta ga je politična oblast, ki je priskočila družbi s tridesetimi orožniki na pomoč. Odgnali so celo tolpo delavcev kakor roparje v zapor. Nekateri so bili kaznovani na več mesecev zapora. Trboveljska družba pa, ki je pridobila rudnike v času od 1880. do 1883. l., se tudi teh izbruhov nezadovoljnosti ni ustrašila ter stremela po vedno večjem dobičku. Akorde, pogojeno delo je plačevala vedno nižje, delavce je vedno bolj izkoriščala. Delalo se je vsako nedeljo, tako da v njenem rudniškem revirju ni bilo nikake razlike

med delavnikom ali praznikom. Vpeljala je tudi takozvane rudniške zaloge, s katerimi je zalagala delavstvo z življenjskimi potrebščinami. Vkovani so bili torej delavci tako na vse strani, da niso mogli gibati. Da je delavce krotila, posluževala se je tudi bratovskih skladnic, ki so takrat skrbele za bolniško podporo in zdravniško pomoč. V te bratovske skladnice so morali vsi delavci brez izjeme plačevati po 4% svojega zaslužka. Pravice do podpore in starostne pokojnine pa so bile različne. Le rudarji, ki so bili pri rudniških uradnikih in voditeljih boljše opisani, so dobivali bolniščinino in pokojnino za starost, bila jih je k večjemu ena tretjina upravičencev. Vsi ostali dobili so le pičlo bolniško podporo. Posebno se je uprava maščevala nad tistimi, ki niso bili vsakemu ukazu pokorni ali ki so se pritožili radi nizkih plač. Časopisa v teh rudniških okrajih skorej sploh ni bilo najti. Čitali niso ne delavci, ne meščanje. Raditega je bilo mogoče, da so rudniški podjetniki in mogotci ravnali z delavci, kakor se jim je ljubilo.

Rudarji na Češkem pričeli so se zanimati za organizacije že l. 1875., ko je namreč ustanovil rudar Peter Cinger, sedanji državni poslanec, strokovno organizacijo v Marienscheinu. Za njo so rasle male organizacije po Češkem in Moravskem kakor gobe, katere so v letih 1881. in 1882. rudniški podjetniki uničili s policijo in žandarmerijo s tem, da so pozaprlji celo množstvo rudarjev in razpustili društva.

Pri nas na Slovenskem ni nihče mislil na organizacijo rudarjev ter je bilo vedno slabejši za obstanek. Neporočeni rudarji so prebivali v lesenih barakah po 100 skupaj. Kuhali so po trikrat na dan koruzne žgance. Poročeni rudarjem, ki so imeli družine, je tudi teh primanjkovalo. Oblečeni so hodili tako, da bi bila razlika, kakor če bi primerjal sedanjega slovenskega rudarja z Macedonci, ki hodijo v naše kraje robotat. L. 1887. do 1889. so bile mezde po večjem po petdeset novcev na dan. Goldinarja sploh ni nihče zaslužil! Pazniki so imeli plače po 25 goldinarjev na mesec, to pa so bili že visoki gospodje! L. 1889. po heinfeldskem strankinem zboru socijaldemokratske stranke v Avstriji se je začela tudi v naših revirjih nova doba. Meseca junija istega leta izbruhnili so naenkrat štrajki po Gornjem Štajerskem. Prvi štrajk v alpskih deželah je izbruhnil 13. junija zjutraj v Münzenbergu pri Ljubnem. Še isti popoldan in drugo jutro se je razširil po vseh rudnikih ljubenskega revirja. Sedem dni pozneje pričel je štrajk v Hrastniku, Trbovljah in Zagorju, ki je trajal 22 dni. Četudi so blizu 400 rudarjev gnali iz Trbovelj v zapore okrožnega

sodišča v Celje, je imela stavka za delavce v materialnem oziru precej uspeha, obenem in še več pa v moralnem oziru. Pričeli so se delavci zanimati za organizacijo! Že v teku enega leta je štela podružnica graškega izobraževalnega društva v Trbovljah 1621 članov! Veliko navdušenje za delavske organizacije je vskipelo povsod, posebno v Zagorju, v Hrastniku in Zabukovici pri Grižah. L. 1891., ko so rudniški podjetniki vpeljali osemurni delavnik, misleč odvrniti delavce od svojih strokovnih organizacij in socialdemokratske stranke, se je delavstvo še bolj navdušilo. Zato so podjetniki začeli odpuščati delavske zapužnike iz službe. Sklicala se je raditega konferenca v Gradec dne 25. in 26. decembra 1891., na kateri se je sklenila nova stavka, ki je pričela 1. jan. 1892., a je v treh tednih propadla. Na stotine družin je bilo na cesti, rudarji v zaporih. Odgonski voz je funkcijoniral za rudniške podjetnike točno in na povelje. Okrajni glavar Wagner v Celju, Gril v Litiji sta se obnašala kot dva nastavljenca družbe. Po teh neuspehih se je delavstvo v rudniških okrajih tako preplašilo, da se noben delavec ni upal niti na shode.

L. 1893. ustanovilo je v Zagorju ljubljansko izobraževalno društvo svojo podružnico, katera je štela po kratkem obstoju okolu 900 članov. V Trbovljah je rudarsko društvo sicer še obstajalo, a pravega razvoja ni bilo mogoče, ker so se morali vršiti shodi in sestanki po dve uri daleč v hribih; kajti v Trbovljah in Hrasniku ni dal nihče prostora. Vsak agitator, ki je prišel v Trbovlje, je imel opraviti z orožništvom. Čakali so vsacega govornika večinoma že na postaji, kakšnih 30 korakov za njim pa so ga orožniki spremljali na razne shode. L. 1895. se je ustanovila prva strokovna organizacija za alpske dežele. Še le v tem času od l. 1895. do 1900. je bilo mogoče zlomiti terorizem Trb. prem. družbe ter privedi politične oblasti do spoznanja, da imajo delavci enake pravice kakor drugi državljani družiti se in zborovati ter da se stavke upoštevajo v enaki meri kakor dogovore in zveze podjetnikov. Tretja stavka v l. 1900. v Trbovljah, ki je po tretjem dnevu končala z uspehom, in četrta, katera se je razširila tudi na Zagorje in Hrastnik, sta imeli materialen, posebno pa velikanski moralen uspeh.

Po teh stavkah se je razpustilo staro alpsko društvo in ustanovila še sedaj obstoječa Unija. Strah, katerega so imeli rudarji pred Trbovlsko družbo, je iz revirja popolnoma izginil. Moč in pomen delavstva sta vidno narasla. Delavci so si pridobili tudi precej politične moči. Tako imajo v trboveljski občini rudarji eno tretjino zastopnikov v odboru, ravnotako v Zagorju. Tudi

gospodarske organizacije, katere obstojajo, so znatne. Delavski dom v Trbovljah, kons. društva v Trbovljah, Hrastniku, Zagorju so pripomogla do vsestranskega razvoja rudarskega gibanja. Tudi v Zabukovici, Velenjah so nastale lepe strokovne organizacije. Strahu pred podjetniki ni več, tudi politični nasprotniki delavstva ne opravijo ničesar pri rudarjih. Krščanski socialci so se sicer trudili leta in leta. Dr. Krek, duševni vodja krščanskih socialcev, je obiskaval od nedelje do nedelje te okraje. Ker ni bilo uspeha, je agitacijo popolnoma opustil. Tudi liberalni narodnjaki so se že mnogokrat trudili. Zadnji poskus je napravil dr. Mandić iz Trsta s svojo N. D. O.. Ker pa tudi ta ni vlekla in ni bilo nobenega uspeha, so nasprotniki popolnoma obupali, da bi pri rudarjih mogli še kaj opraviti.

Želeti bi bilo le, da bi se rudarji, ki so po večini vsi socialdemokratje, za svojo strokovno organizacijo sami nekoliko bolj potezali ter ne prepuščali vsega dela zaupnikom.

M. R. LEMEŽ, Dunaj:

K socialnemu vprašanju slovenskega visokošolca.

III.

Prispeli smo tako k vprašanju dijaškega kredita. To je pač eno najtežavnejših vprašanj in vendar za slovenskega študenta eno najnujnejših. Kljub vsem oviram se mi zdi, da to vprašanje ni tako nerazrešljivo. Da si pridemo predvsem na jasno, kakšen je današnji položaj v tem oziru!

Dijak danes ničesar ne pomeni v gospodarskem življenju, on tvori tako rekoč gospodarsko ničlo. Manjka mu pač vsaka kreditna podlaga. Vzrok temu je, mislim, iskati v dejstvu, da se nahaja dijak v neki prehodni dobi, ki daje sicer upanje, da si ustvari dijak svojo lastno gospodarsko eksistenco, vendar je to upanje preveč nesigurno, da bi ga mogel upoštevati denarni trg kot zadostno garancijo eventualnega posojila. Le razni drugi ugodni momenti kot bogato in radodarno sorodstvo, osebni stiki itd. morejo odpreti temu ali onemu morebiten privaten kredit. Vendar so naleteli tu posojilodajalci na zelo neprijetne izkušnje. Dijak, posojilojemalec, ki je bil razven tega še mladoleten, je kaj hitro pozabil na obveznosti in smatral dano posojilo za dar. Za morebitne opomine se ni zmenil,

da, jih celo prav robato zavrnil. Da bi se pa bil sam spomnil svoje obveznosti in pričel iz lastne iniciative vračati, to so kar redki slučajji. Vsled teh slabih zkušenj se je pač zaprla marsiktera privatna blagajna.

Razven privatnega kredita se je posluževal marsikdo i kredita pri javnih zavodih. In v prejšnjih letih so dajali naši zavodi precej takega kredita s primernimi poroki. Zlasti se je dajalo na Štajerskem precejšnje število brezobrestnih posojil. Vendar so ta posojila v poslednjem času precej usahnila, deloma vsled denarne krize, deloma pa gotovo tudi vsled brezvestnosti od strani nekterih dijakov posojilojemalcev. Ali tudi ta posojila so bila in so še omejena na manjši krog dijaštva, kteremu se posreči najti potrebne poroke, kar često ni lahka stvar.

Da pa je k vsemu temu polnoletnost *conditio sine qua non*, to pač ne bode treba posebej poudarjati.

Slabo je z dijaškim kreditom, danes morda slabije kot kedaj poprej. In le ugodnemu slučaju je pripisovati, če se posreči temu ali onemu, da dobi kredit. K temu pa si nastavlja dijaštvo še samo ovire s svojo brezvestnostjo v vračevanju. Najtežavnejše pa je s kreditom mladoletnih. Vsled zastarelosti avstrijskega zakonika je doba polnoletnosti potisnjena tako visoko, da jo občuti marsikteri dijak kot težko breme in oviro.

Sem mnenja, da se da tu doseči edino z organizacijo, da more edino organizacija nadomestiti manjkajočo gospodarsko individualiteto pri posamniku. V to svrhu pa je potrebna temeljita reforma in reorganizacija sedanjih dijaških socialnih institucij.

Eden prvih principov, ki bo moral priti tu v veljavo, je pač, da pride dijaštvo samo do besede v teh institucijah, da ne bodo le drugi — tretja oseba odločevala o usodi dijaka, ampak da bo dijak sam odločeval o svoji usodi, v upravi denarja pa so odločeval. Dijaštvu se mora odpreti pot, da morejo postati člani institucije; da, članstvo se ima postaviti za dolžnost. In potem članstva naj najde dijaštvo pot na občne zборе in v odbore.

Princip dijaške samouprave mora priti do veljave, če hočemo, da stopijo naše institucije v novo fazo razvoja, da bo njih delovanje bolj intenzivno in bolj plodonosno, da zavlada v njih svež duh modernih nazorov v dijaško socialnem vprašanju.

Drugi temeljni princip, ki ga bode izvesti, bo pač princip posojil. Dočim sega princip dijaške samouprave v notranjo sestavo institucije, sega princip posojila globoko v upravo de-

narja. S tem, da sankcionirajo inštitucije princip posojila, si zagotovijo v proračunu stalno letno postojanko med aktivami in s tem precejšen »plus« v delu.

In končno prideta v poštev še dva važna principa, ki pa segata v organizacijo inštitucij. To je na eni strani princip centralizacije denarja in vodstva, na drugi pa decentralizacija dela.

Danes živi vsaka inštitucija sama zase svoje borno življenje. In vendar, če bi bile te naše inštitucije centralizirane, bi pomenile precejšnjo gospodarsko silo. Radogoj s tremi podpornimi društvi na Dunaju, v Gradcu in Pragi razpolagajo skupno z lepo vsoto čez 80.000 K. S to glavnico bi se dalo marsikaj ustvariti in dala bi se bolj plodonosno naložiti kot v hranilnice, banke in v vrednostne papirje. S centralizacijo denarja bi se moglo računati tudi z večjimi vsotami podpor od strani denarnih zavodov, občin itd. Denarni promet bi se zelo dvignil in ž njim uspehi dela.

Poleg centralizacije denarja pa bode treba centralnega vodstva, ki naj bi dajalo smer celemu delu, da bode to kolikor možno enotno in uspešno.

Na drugi strani pa je dan i princip decentralizacije dela s tem, da študira slovensko dijaštvo v treh visokošolskih mestih v večjem številu in da obstojajo po teh mestih že lastne inštitucije. In v poslednjem času smemo šteti zraven i Trst. To delo bode obstajalo deloma v tem, da bodo te inštitucije predlagale centrali, koga ina ta podpirati, da se po teh inštitucijah izpopolni krog sedanjega dela in se razširi, da se tu izdelajo načrti, ki se potem predložijo v posvetovanje in izvedbo centralnemu vodstvu.

Šele če bodo dani ti predpogoji, da se bodo reformirale in reorganizirale obstoječe inštitucije v tej smeri, je računati na večjo akcijo k rešitvi dijaškega kredita z lastnimi sredstvi inštitucij.

Pri rešitvi tega vprašanja je upoštevati te momente: 1. absoluten pogoj je polnoletnost. 2. če možno že gotova lastna kreditna podlaga (zavarovalna polica). 3. poroki. 4. denarni zavod, ki bi hotel dajati posojila.

Kako je z zavarovanjem? Zadeva običi navadno v plačevanju zavarovalnine, ker dijak ima komaj toliko, da sam večitira, ne pa da bi plačeval še zavarovalnino. Predvsem bi bilo potrebno, da bi stopilo centralno vodstvo v dotiko s to ali ono zavarovalnico, da bi se mogel doseči kar najugodnejši način zavarovanja. Drugi korak pa bi moral biti, da bi dala inštitucija dotič-

nemu dijaku posojilo, da bi mogel plačati zavarovalnino. Seveda ne pač najbolj uместno, da inštitucija izroči zavarovalnino direktno zavodu. Kako bi se izvedlo to v detajlih, o tem bi pač bila potrebna posebna razprava, h kateri je poklican strokovnjak.

Zelo težavno vprašanje je tudi s poroki. Dijak jih težko dobi. Vprašanje si mislim rešeno s pomočjo starešin. Princip dijaške samouprave in sicer prvi pogoji za uresničenje tega principa: dijaške socialne inštitucije s člani dijaki, vede pač samo po sebi k inštituciji starešin. Po končanih študijah dijak ne pretrga vezi z inštitucijo, ampak ostani nje član kot starešina. Da bi se ustvarila neka solidarnost med dijaki in starešinami, v tem si mislim temeljno idejo. In ta solidarnost bi se imela pokazati v tem, da bi hotele starešine jamčiti dijakom pri potrebnih kreditih.

Ideja se kaže na prvi pogled zelo utopistična in riskantna. Vendar izgubi ideja mnogo na svoji neizvedljivosti, ako se skuša poiskati kolikor možno največ preventivnih sredstev.

Dijak, ki bi potreboval kredita, bi se imel obrniti na inštitucijo v mestu, v katerem študira, z vsemi potrebnimi podatki. Odbor inštitucije bi se imel potem najvestneje prepričati, če bi se mogel prošilec zaupati kredit in če so morda podani še kateri drugi ugodni momenti. Inštitucija bi mu morala potem iz vrst starešin priskrbeti potrebne poroke. Gre sedaj zato, da sta dijak-posojilomalec in poroki-starešine vsaj v neki zvezi, da si niso popolnoma tuji. To bi se dalo rešiti morda tako, da bi se jemalo tu ozir na akademična društva. Starešine akademičnih društev so naravno dani poroki za redne člane enega in istega društva. Vzemimo konkreten slučaj: Dijak A, ki je član dijaške socialne inštitucije na Dunaju in obenem tudi član akademičnega strokovnega društva »Kras«, potrebuje kredita. Inštitucija mu poišče poroke iz števila starešin »Krasa«. Seveda se dajo najti še druge medsebojne vezi kot n. pr. rojaki, isto politično prepričanje itd.

Ali vse to so še samo momenti osebnega značaja. Ker smo na kontinentu vajeni, da hočemo poleg osebnega zaupanja še vedno tudi realno jamstvo, ki bi prišla tu seveda v prid porokom-starešinam, zato si mislim to dano na eni strani s tem, da bi prevzeli jamstvo trije ali štirje in da bi jamčila na drugi strani centrala starešinam za eventuelno izgubo, da bi prispevala eno polovico centrala, drugo polovico pa starešine.

poroki. To je na kratko skica, kako si mislim rešitev vprašanja o dijaškem kreditu.

Končno še nekaj vprašanj, ki se mi zde važna na najbližjo bodočnost.

V poslednjem času je zadobila mnogo pristašev ideja, da se naj ozirajo socialne inštitucije samo na organizirane dijake, organizirane po akademskih društvih. Konkretno formo je zadobila ta ideja pri Radogoju, ki je sklenil, da bode odslej podpiral le organizirane dijake. In na drugi strani zagovarja to idejo i dunajsko dijaštvo v svoji večini. Ideja bode gotovo popolnoma prodrla. Več je momentov, ki govori za idejo kot proti. Predvsem moramo to poudarjati s stališča dijaško-socialnega dela. Res se sicer s tem precej zadene takozvano divjaštvo. Ali na drugi strani moramo upoštevati dejstvo, da je zelo težka kontrola, kakšni elementi se nahajajo med »divjaki«, dočim je ta kontrola med organiziranimi mnogo lažja. Dalje govori za to idejo i vprašanje dijaškega kredita in njega rešitev v smislu, kakor sem jo razvil zgoraj. Končno pa pomeni to tudi boj proti indiferenčnosti, ki bode gotovo imel nekatere dobre posledice.

Zelo komplicirano pa je postalo vprašanje o politični nevtralnosti podpornih inštitucij. Gre tu za vprašanje: s klerikalci ali brez klerikalcev. Vsled politične podivjanosti in intolerantnosti, ki ne cvete manj med dijaštvom kot v domovini sami, se je razbila lani meseca novembra skupna akcija in nastopila je ločitev.

Klerikalni kranjski deželni odbor je kmalu odgovoril na to dobrodošlo priliko, da je bogato dotiral »Leonovo starešinstvo«, strogo strankarsko podporno društvo. In ker ni upati, da bi prišlo v doglednem času do skupnosti, vsled tega bode pač v interesu neklerikalnega dijaštva, da izvede popolno ločitev.

Dostavek uredništva.

Nekaj čez leto dni je preteklo od dijaškega shoda dne 28. in 29. septembra 1913. Shod sklicali so dijaki ne glede na politično prepričanje, zato so ga imenovali socialni shod. Med dijaštvom se je bila dosegla vsaj navidezno edinstvo za samopomoč. Ta pomembni korak dijaštva je vzbudil pozornost političnih krogov slovenske domovine. Rezultat tega seveda je bil tak, da se ga je udeležilo prav pičlo število dijakov, ki so po večjem klaverni in brez zaupanja drug do drugega stopili skupaj, vsaj toliko, da bi formalno rešili dnevni red. Vsa slovenska javnost je shod molče

prezrla. Po shodu razšli so se dijaki vsak pod okrilje te ali one politične organizacije. Danes čez leto dni pisatelj gorenjega članka resignirano konstatira, da ni upati, da dijaštvo pride v do-glednem času do skupnega dela: »kranjski deželni odbor je bo-gato dotiral strogo strankarsko klerikalno podporno društvo, li-beralni Radogoj je sklenil, da bo delil podpore le organiziranim dijakom«, zato kliče, ločimo se! Domača politika zastrepila je ta-koj v kali pričeto socijalno gibanje dijaštva. Velja naj za dijake reveže žalostno načelo: »kedor hoče biti deležen koščka kruha, da nadaljuje svoje študije na visokih šolah, ta mora biti organi-ziran ali v klerikalnem ali v liberalnem društvu, sicer tudi rev-nega košča kruha vreden ni.« Čemu in komu neki bi služil po končanih študijah v našem javnem življenju, ako ni ne klerikalec, ne liberelec? Kaj hoče naša revna domovina z mladim možem, ki je prepričan, da domovina potrebuje pred vsem solidarnega so-cijalnega dela!

Vsa nesrečna vzgoja naše srednješolske in akademične mla-dine zrcali se iz neuspeha prvega poskusa solidarnega nastopa di-jaštva po samopomoči. Takrat, ko se jame razvijati razum mla-deniča, vabi ga na eni strani glas gorečega kateheta s svojimi ontologičnimi dokazi, z vsem čustvenim mysticismom; takrat ga po drugi strani šunta liberalno časopisje na protifarštvo in me-gleno svobodomiselnost. Od obeh strani pa ga svaré: ne čitaj knjig, ki ti podajajo novih idej socijalnega razvoja, ne išči svoje poti duševne svobode! V dobi, ko instinkt svobode in hrepenenja prvič dviga kvišku mladeniča iz vsakdanjega življenja, takrat pričanja se sistematična gonja za njim, takrat pričanja se vzgoja k neznačajnosti, za škrobarstvo, in ta vzgoja dosledno traja leta in leta, do zrele mladosti. Za skledo pogrete leče prodati mora mladina svojo svobodo in ko je z miloščinami klerikalnih in libe-ralnih strankarskih organizacij končala svoje študije, nastopi svojo pot za javno življenje kot predstavitelj slovenske inteligence, kot voditelj priprostega ljudstva, brez značaja, brez lastnega prepri-čanja. Ko začuti samostojnost, katero navidezno daje mesečna plača države in dežele, takrat ga postane sram samega sebe, ker je prodal svoj mladeniški polet, in mehanično služi stranki, katera ga je za to izredila. Ali pa v boljšem slučaju postane vnet adept tega ali onega svetovnega naziranja, ko je bil v samotni sobici na velikem Dunaju premišljal o svoji usodi, o pomenu in cilju življenja, a ni dobil izhoda s svojim izmučenim duhom in ko-nečno našel oporo v načelih stranke, ali že krščanske ali svobodne misli. Ko je kruh države in se spominja miloščin danih mu od

stranke, vsaj ta sramota mu ne polni duše, da se je prodal, ampak da služi stranki iz resničnega prepričanja, da je res krščanski socialalec, da je res protifarški liberallec ali narodni radikalec.

Tak je konečni rezultat podporne organizacije slovenskega dijaštva: beraški kruh za beraško življenje!

Knjige socialnega spoznanja ostale so zaprte. Naši akademiki komaj sanjajo o novem svetu, katerega odpira samostojno svetovno naziranje socializma. Niti ne slutijo, s kako zmagovito silo, kljub vsemu nazadnjaštvu in naprednjaštvu, odpira široko pot novemu svobodnemu življenju. Četudi išče dvigniti najprej delavsko maso, četudi se je obrnil v prvi vrsti na proletarijat, jela se je čutiti njegova stvarilna moč v kulturnih državah vseh velikih narodov, odpira nove vzglede široke bodočnosti umstvenega sveta, sega globoko doli v vsakdanje življenje vsacega in uveljavlja nova etična načela ravno tam, kjer se pričinja boj za vsakdanje življenje, kjer išče prvo oporo človeški eksistenci. Drobnost delo socializma, ona nova ekonomična in umstvena organizacija, ki sega najgloblje v vsakdanje življenje, to je slovenskemu dijaku skoraj docela nepoznano.

Tega drobnega dela se razumništvo najbolj izogiblje in boji, sluteti, da se iz tega temelja sezida nova stavba, v kateri ne bo prostora za izkoriščevalce mladine.

Dijak sicer vidi od strani delavska konsumna društva, delavske bolniške blagajne, docela neznana so mu delavska vzajemna šolska društva. Seveda površno opazi životarjenje naših domačih, slovenskih institucij. Po teh napravi si sodbo in gre mimo svoja prazna pota naprej. Da bi malo prestežje obrnili oko po organiziranem socialnem delu velikih kulturnih narodov, bi se jim odprla nova perspektiva, odpirala bi se jim nova pot samopomoči, samouprave in samozavesti.

Zveze konsumnih društev in velenakupne družbe Angležev in Nemcev, ki so prešle do samoprodukcije, ki združujejo široke sloje konsumentov naravnost s producenti v fabriki in na zemlji, z ogromnimi številkami kažejo gibanje novega ekonomičnega sveta, dokazujejo, da je izvedljiva prva naloga socializma, da se producira le za človeške potrebe, da produkcijo vodi in upravlja ljudstvo, konsument, samo. Produkcija naj se dvigne potom tehnike do najvišje mogoče stopnje, da ves plod tehničnega razvoja prihaja naravnost na korist onemu, ki delo opravlja. Ne le, da krije njegove najnujnejše vsakdanje životne potrebe, marveč, da mu prebitek produkcije ustvarja tudi udobno življenje, mu daje odlaska za polno izobrazbo in omiko. Samopomoč in samouprava

pri vsakdanjem ekonomičnem delu, to je prvi edini mogoči temelj, na katerem naj vzraste nova kultura ljudskih mas.

Revolucionarno gibanje delavstva primoralo je nacionalne države, da so priznale njegove strokovne organizacije in mu dale kot prvo drobtinico priznanja samouprave delavska zavarovalna društva. Delavec bil je dotlej, kakor danes še revni slovenski dijak, zdravja in življenja vreden le, dokler je mogel delati od dne do dne — in če je dela imel; ako ne, smel je poginiti brez sledu. Ko je stroj zdrobil krepko laket strojniku, takrat postal je berač, katerega naj z družino vred prehrani domača kmečka občina. »Die revolutionäre Bewegung der Arbeiterschaft kann nur dadurch bekämpft werden, dass man den wahren Kern ihrer Ansprüche anerkennt.« To devizo proglasil je oni Bismark v nemškem državnem zboru, ko je bil zaman poskusil s silo zadušiti gibanje delavstva in ko je uvidel, da rabi imperijalistična Nemčija milijone krepkih ram delavstva, ki bodo nosile puško za blagor domovine in države. Zgodovina človeštva gre svojo pot, četudi veleumi nastavljajo sredstva na gotov cilj in ga dosežejo. Iz tega ven kipi razvoj k nehotenemu višjemu in širšemu cilju. Tako je tudi delavsko zavarovanje, namenjeno delavcu, da ga tim lažje vpreže v militarizem, doseglo drug cilj: v bolniških blagajnicah pripravlja se prva vzgoja delavstva za samopomoč in samoupravo, prva skrb za zdravo življenje. Kakor je v konsumnih društvih označena pot do gospodarske osamosvojitve, tako je v bolniških blagajnicah označena pot do splošne ljudske higijene. Brezplačna zdravniška pomoč, skrb za vsakdanji kruh družini bolnega in obnemoglega delavca so mali začetki. Ustanovitev velikih higijeničnih zavodov je drugi korak, ki delavstvo osvobaja od meščanstva. Svoje inštitucije uživa ne v hvaležnosti danih darov, ampak v zavesti, da jih je s svojo mezdjo, s svojo vzajemnostjo in s svojo silo ustvarilo! Proletarec znal si je ustanoviti inštitucije, ki že daleč presegajo skrb oblastev za poljedelca, obrtnika in razumnika. Danes mora koncipijent, ki je obolel, predno si je pripravil pot v življenje, prejemati miloščino, prvo skromno pomoč najde le v delavski bolniški blagajni in, kedar ta mine, postati mora občinski revež — kakor delavec pred letom 1887.

V proletarskih okrajih pariškega vele mesta začela se je nova organizacija šolskih vzajemnih društev. V ljudski šoli sede skupaj otroci delavcev in meščanov, obrtnikov in razumnikov. Ti gorko oblečeni in snažno opravljeni, oni bosi in v razdrapanem odelu, s pičlim koščekom kruha za zajutrek. Skupaj sede po klopih razvrščeni, tik pred učiteljem snažno oblečeni, siti otroci,

dalje zadaj neumiti in slabo oblečeni in nenasičeni. Delavec je začutil tudi to sramoto in tudi iz te sramote našel pot samopomoči. Ustanovila so se vzajemna šolska društva. Otroci ene šole tvorijo eno skupino, vsak najmanjši šolarček naj čuti, da ima enako pravico do gorke obleke, do sitega želodca, do snage in čitanke, da ima enako pravico dobiti zdravila ob bolezni, uživati prosto prirodo in sveži vzduh. Zakaj bi smel le otrok iz prve klopi, ko je šolo končal, na sveže obali Atlantskega morja igrati se na pesek in solnce, zakaj bi moral on, sin kovača, ki od jutra do večera kuje orodje meščanu, zakaj bi on, sin tkalca, ki od zore do mraka sedi ob stroju in tke najvolnejše sukno in šumečo svilo mestni gospodi, že prvi dan počitnic moral na ulico tavat po mestu, ubijati dan za dnevom neumiti in nečesan, v razdrapani obleki, sopst težki vzduh vročega avgustovega meseca, po dimu orjaških tovarnen? Iz čustva sramote in čustva krivice, ki se godi že malemu otroku porodila se je volja pariškega proletarijata do samopomoči. Zahtevati organizacijo in samoupravo že tam doli, ko se spočenja dečku in deklici kal socialnega življenja. Vsi učenci enega razreda naj tvorijo eno društvo, to društvo upravljajo izvoljeni šolarji z učiteljem vred. Sami naj konstatirajo, kedo je pomoči potreben, sami naj streme, da bodo vsi v šoli, kolikor moč, enaki. Vsak šolar naj po moči svoje družine od tedna do tedna prinaša male prispevke v skupno blagajnico. Občina, dežela in država naj dodajajo svoje prispevke, vsak razred od najnižjega gor do najvišjega imej svojo blagajno. Šolarji naj imajo brezplačno skrb za bolezen, zdravnika, ki skrbi za higijeno cele šole. Kedar mine šolsko leto, takrat preseli se vesela kolonija šolarjev od prve do zadnje klopi, opravljeni enako, vsak s svojo torbico, pod šolsko zastavo v gorsko dolino, kjer je šolska družba najela za dobo počitnic prostore. Ko minejo, vrača se trop zagorelih, zdravih otrok v mesto na šolsko delo nazaj. Tekom leta v prostih dnevih zbira se šolska družba na bližnjem travniku v skupnih igrah in telovadbi pod lastnim nadzorstvom. Šolarji naj sodijo sami o svojih prestopkih. Čut pravičnosti in odgovornosti prične naj v najnežnejši mladosti; ne strah pred kaznijo, ne strah pred grehom in peklom, strah pred sodbo lastnih součencev naj vede šolarja k redu, pokorščini in stremljenju. Šolska družba srednje šole pa naj skrbi za splošno in posebej estetično izobrazbo. Menda je danes največji vir nezadovoljnosti in praznote mestnega človeka, da ne razume uživati ne lepote prirode, ne lepote barv, ne lepote glasov, ne lepote družbe, ne lepote dela. Ko je uradnik končal svojo dnevno nalogo, stoji prazen in brezdelen sredi hruma velikega

mesta, čas, ki mu ostaja, preseda po kavarnah in zabaviščih. Kakor razumnik v žarku velikih dvoran izgublja svoj čas z metanjem kart, bezanjem kijev in pušenjem finih cigar, tako delavec, ko pride iz delavnice, išče razvedrila v alkoholu in v zamazanih kartah. Prav enaka sta surovi delavec in fini uradnik! Razlika je le v ceni likerjev in ceni žganja, med sijajnimi prostori velikomestne kavarne in umazani, slabo razsvetljeni beznici delavskega predmestja. Duševni nivo je blizu isti! Spomlad z vso vonjavo kliče v svoje naročje, kavarne in krčme zadoščajo poželenju izmučenega delavca in blaziranega meščana. Koliko daje danes srednja šola estetičnega spoznanja, koliko ustvarja estetičnih potreb? In človek, ki nima drugega ko životnih potreb, ne more izpolniti praznote življenja. Bolj krepko ko polje človeku kri in mladost, bolj strastno išče izpolniti praznote, a ker ne ve kako, mu streže nikotin, alkohol in kurba. Šolska družba srednje šole naj vzbuja in ustvarja novih duhovnih potreb! Veselje do sožitja v družbi, veselje do gibanja v prosti prirodi, veselje do petja in glasbe, veselje do smotrenega družnega dela naj kaže bližnje smotre življenja. Vzajemna šolska družba odpreti mora vsakemu učencu pot do estetičnega uživanja. Šolska družba naj z lastno disciplino organizira prvi pouk socialne, politične in splošne izobrazbe. Češar ne more dajati šolski pouk, to naj izpopolnjuje šolska družba s predavanji in diskusijo o vprašanih praktičnega življenja — tu šelej učitelj-vzgojitelj pride do prave veljave.

Res je, da delavstvo ni moglo zastaviti vseh svojih moči za popolnejšo organizacijo šolskih družb, ker mora obračati boljši del svojih moči za ekonomično in politično osvoboditev, za strokovno in zavarovalno organizacijo. Takó so vzajemna šolska društva v prvih početkih.

Ako kedo, poklicana je akademična mladina, da poseže po tej šolski organizaciji, da skuša vzajemna šolska društva uveljaviti vsaj na sebi. Danes se še vedno lovi okoli meščanskih podpornih društev in prosjači miloščine. Tudi pričeta akcija dijaštva, ki si je dala ime socialne, ni vedela za druga sredstva nego prirejati cvetlične dneve, koncerte in plesove na korist dijaških podpornih društev, apelirati na blagodarnost duhovne in posvetne gospode. Res je, da je bila pomoč nujna in je morda tudi nekoliko zalegla; res je, da slovenskemu dijaštvu v polni neorganiziranosti ostane kot prvi korak le klic po milih darovih. Žalostno je le, da se od prirediteljev dijaškega socialnega shoda ni nihče vzpel nekoliko višje, nihče ni razumel pravega socialnega zla, ki se jame brezozirno vršiti že tam doli ob prvih gibljejih človeka. Vsa nesamo-

stojnost današnjega človeka, vsa podrejenost duševna in životna, pričenja že tam doli v prvi učilnici. Veliki mislec Tolstoj prav pravi, da se v otročje možgane lahko riše kakor na škirlnato tablico z jeklenim pisalom vse, kar se hoče, in brazde ostanejo vrisane za vse življenje. Le malo je ljudi, ki z največjim duševnim naporom izbrišejo njih zadnje sledove! Najhujši, najusodnejši duševni boji vršé se v mladeniču srednjih šol, ali že visoke šole, da izbrišejo to, kar se je takrat zarisalo in največji del akademične mladine v tem boju podleže in brazde ostanejo globoko zaorane, brazde duševne nesamostojnosti, nesposobnosti za samopomoč in samoupravo. Koliko je naših akademikov, da so iztrebili le edino željo postati gospod, priti do lahkega udobnega življenja, tacega, kakor ga nudi veliko mesto? Koliko jih je, da imajo notranjega veselja do trdega, telesnega in duševnega dela, ki edino osvoboja, ki ni namerjeno le na vsakdanji kruh, ki naj ustvari in ohrani zdravo dušo v zdravem telesu? Priučene ideje najdejo tla le za kratko dobo mladosti. Ž njo izginejo, ali postanejo mrtve teorije. Le, če seže mladina po organizatoričnem delu, v smeri velikih idej, in začne pri sebi z dnevnim delom, le potem odpre se nov svet. Treba je najprej zanetiti samozavest, voljo samopomoči in samouprave in treba jih je izvajati v drobnem delu od dne do dne. Tam doli v prvi ljudski učilnici pa naj se zgodi prvi čudež z gore!

Okoli Jezusa zbralo se je tisočero ljudstva, da sluša njegove nauke, iz vseh krajev in iz vseh slojev. Postali so lačni in hoteli domov. Jezus pa je odkril pletenice onim, ki so imeli brašna odveč, in lomil kruh in ribe, lomil toliko časa, da so bili vsi nasičeni in mogli naprej poslušati njegove besede. Ta čudež pa je tem večji, čim bolj je človeški. Beseda Jezusova je premogla, da so delili vsi, ki so imeli in bilo je dovolj za tisočere lačnih. Ako je blaga beseda človeka odprla srca tisočerim, je to oni veliki čudež, ki človeštvo preraja. In le ta človeški čudež! Država in cerkev hočeta božjega! Ta se izprosi potem molitve, potem klečanja, potem plazenja pred mogočniki, ne z odpiranjem src in strnjenjem čustev v dobi, ko človek pričinja svojo pot. Delavstvo prišlo je do spoznanja, ne iskati pomoči gori, ne od drugih, iskati jo v sebi, da ustvari nove temelje človeškemu sožitju.

Pričelo pa se je spoznanje z bojem in v znamenju boja vrši se neumorno delo v nižinah človeštva.

Koliko pa najdemo danes akademikov, da te boje in delo razumevajo, koliko najdemo danes akademikov, kateri so priprav-

ljeni s proletarci vred izvojevati ljudstvu samoupravo in samozavest?

~~~~~
I. F., Maribor:

O individualni in socialni kulturi.

Problem, ki ga stavita ta dva pojma, so obdelovali že mnogi in veliki duhovi. Že v antiki so se bavili z njim in znan je Aristotelov izrek, da je človek družabno bitje (*ζῷον πολιτικόν*). A ta problem bi bil gotovo že rešen, če bi nam praktično, resnično življenje ne segalo vmes in pokazalo, da je teorija vedno »meglana« in da se mora, če hoče iti z življenjem, spreminjati, da ne sme biti noben njen princip ekstremen, enostranski, temveč da se mora zadovoljiti s kompromisno obliko principa. Življenje zahteva kompromisov, teorija bi bila rada absolutna in idealno stanovitna. Vsled spremembe življenjskih pogojev, ki izpremené tudi kulturne struje in njene ideale, se more tedaj v splošno obdržati le kompromisna teorija, torej taka, ki n. pr. ne proklamira individualne kulture za najvišje, oz. višje od socialne, nego ona, ki upošteva upravičenost obeh stremeljenj in zahteva zanju zdravo združitev. Treba je torej neke vezi. — Iskanje te vezi nas vodi do tega, da vprašamo po smislu in vrednosti zemeljskega, t. j. človeškega življenja. — Namen teh vrstic je, da splošno navedem misli, ki jih je Eucken podal o socialni in individualni kulturi v knjigi »Der Sinn u. Wert des Lebens« (Quelle & Meyer, Leipzig, 1914). Ob enem hočem te misli kritično razmotriti in dodati nekaj opazk.

Znan je stavek, ki ga izreka socialna teorija, da zahteva »največjo srečo za kar mogoče največ ljudi«. V čem pa tiči sreča, oz. najvišja vrednost človeškega življenja; katera kultura, socialna ali individualna, jo bolj nudi? V raziskavanju, oz. v analizi onega, kar zdaj velja za človeško življenje bojda kot največja vrednost, je stališče, ki ga Eucken zavzema napram eni ali drugi imenovanih kultur. In če je v današnji kulturi zmota, če se varamo o sreči, potem moramo najti drugo. Eucken pravi, da smo dandanes manj srečni in zadovoljni, ko ljudje, ki so živeli v prejšnjih časih. To radi tega, ker v moderni kulturi manjka človeku duševne, nekakšne religiozne opore. Prave duševne vsebine pa ne priznava kot proizvod skupnega duševnega dela človeštva nego kot delež, oz. dar transcendentnega duha. S tega stališča Eucken raziskuje vrednost individualne in socialne kulture. Eucken izvaja postanek individualne kulture takole: Če človeku

zmanjka opore, ki je v veri na božjo moč, oz. boga, če mu priroda s svojo zunanostjo ne da, česar išče, potem se zateče sam k sebi; nekaj novega se mu odpre, njegova bogata notranjost, s katero se začuti vladarja svoje okolice. Svoje moči napne za bogato delovanje — za soljudi. Zdaj pa nastane vprašanje, ali je delovanje za sočloveka, oz. za človeštvo zadostno za človeški um, ali je s tem izvršena ona naloga, ki da človeku čustvo sreče. Ali ne potrebuje človek kaj več življenske vsebine, take, ki ne najde zadovoljstva samo v delovanju za zemeljsko srečo nego v višjih ciljih, po katerih v resnici človek stremlji; kajti tudi tako samozavestno individualno življenje človeku, čeprav v prid človeštva, ne da še prave sreče. Tudi taka individualna kultura je končno vendarle omejena na eksistenčno srečo, ki je koncem vseh koncev redka, pomanjkljiva in nestalna, torej občutljivo nepopolna za višje stremeče duhove.

Jasno je, da tudi taka individualna kultura ne odgovarja ciljem višjih duhov, ker ne vede do filozofično metafizičnih sfer. In to je brezdvomno, da v obče dandanašnja kultura, ki se je otresla one zunanje in nezadovoljujoče religioznosti, ki pa tudi v naturalizmu, oz. v rezultatih prirodnoslovnih ved ni našla za dušo pravih odgovorov, kot taka kliče po novih idealih. Seveda moramo prej priznati, da sta zahteva in stremljenje po nadživljenskih ali transcendentnih sferah v človeški duši res upravičeni in ne samo tradicionalno preneseni. Ali nam more metafizika sploh kaj gotovega odgovoriti, ali s pomočjo čustev, kakor v vsaki veri, ali brez njih, to je vprašanje, ki ga tu ne rešujemo. Gre le za to, ali nam dà ideal, ki nas vodi po transcendentni poti, več notranje sreče, kakor današnja kultura, ki vsled pomanjkanja religioznosti kliče po pomoči. Segli smo že naprej. A za enkrat smo skušali pokazati, da individualna kultura, da ego-centrično stališče kat eksotičen sploh ni mogoče niti v današnji, še manj v višji, od Euckena in drugih pričakovani kulturi.

In socialna kultura? Videli smo, da že individualna kultura, kakoršna je danes, vsakemu posamezniku nalaga delo v prid celokupnosti, a da hoče staviti individuum nad maso; nasprotno podrejuje socializem posameznika masi. V bistvu, v zadnjih konsekvencah si obe struji, oz. kulturi segata v roko in se v dejstvu ne izključujeta. In zato splošno tudi vedno obstojita; da zdaj ta, zdaj ona struja prevladuje, je le bolj navidežno, podstruja vedno obstoji in se udelejuje. Toda cilji socialne kulture so vendar bolj jasni, če tudi nam z zahtevo »največje sreče kar največjega števila ljudi« izražajo le bolj eksistenčno kulturo (Da-

seinskultur), torej seveda v glavnem bolj materialno srečo; to vsaj v prvi vrsti, ker vsekakor je boj za obstanek potreben.

Njeni dosednji cilji pa so, ker se premalo ozirajo na notranjost človeško, vendarle tudi nezadostni. Na potrebe po nekem čustvu, kakor jo nudi religija v pravi obliki, odgovarjajoči moderni duši, se premalo ozira, ker stavi eksistenčno vprašanje nad vse drugo in ker večasi naravnost zanikava interes za kako drugo. Toda, če se enega loti, treba misliti na drugo. Tako Eucken tudi v tej kulturi pogreša pravega stremljenja, ki ne meri v prvi vrsti na eksistenčno gotovost. Eksistenca brez vsega duševnega bogatstva končno vendarle vodi v materializem in v življenjski pesimizem. In res lahko trdimo, da je n. pr. ameriška kultura, ki je močno demokratična in materialistična, preveč opustila skrb za poglobitev duha in ne pride do cilja, ki bi človeku dala stalne, notranje sreče. Da ljudje v Ameriki hrepene še po nečem višjem, da tavajo v neki mračni luči, to priča ondodni procvet verskih sekt in njih nestalnost.

Po vsem tem bi se dalo reči sledeče: Nobena obstoječa kulturnih struj ne zadovoljuje človeka. Seveda je tudi a priori gotovo, da nikdar nobena ne osreči vseh ljudi. Toda vsekakor je treba nekakšne poglobitve življenja v socialni kulturi bolj, kakor v kateri drugi, ker tu gre za vso maso ljudi. In bolj pereče je to vprašanje za socialistične sisteme, oz. struje, ker imajo te v skupnosti tem več moči, tem več sredstev in tem več uspeha zagotovljenega. Če vidimo pri individualno visoko stoječem duhu hrepenenje po višji, transcendentni, bodisi religiozni ali filozofični veličini, potem je tudi za psiho mase potrebna neka religija, ki vsebuje ono religiozno čustvo, kakoršno bi bilo že iz same tradicije upravičeno in katero da človeku notranjo srečo, moralno oporo, potrebno v borbi življenja. Čeprav je v taki transcendentni perspektivi postavljen samo neki imaginaren ideal, je vendar res, da je potreben. Mora se torej vsaka socialistična kakor tudi vsaka individualna kultura — ki se itak nikdar ne moreta popolnoma izključiti, brigati tudi za to vsebino človeškega življenja. Posebno današnji burni časi često prinesejo psihično depresijo, ki že obstoječe ne izmanjša. Iz vsega omenjenega seveda ne sledi, da bi bil z Euckenom vred morda za kakšno zanikanje vrednot, ki jih uživamo v fizičnem in umstvenem (z n a n s t v e n e m) življenju. Ne propagiramo življenjskega pesimizma, ne transcendentnega optimizma, nego odločno priznavamo, da ima življenje svoje vnanje vrednote, katerim pa treba še pridružiti čustveno, intuitivno bogatstvo, s katerim se človek šele more postaviti na ono vi-

šino, s katere z veseljem opazuje borbo življenja, njene vesele in žalostne dneve, ki se mu pa s tega nadživljenskega stališča kažejo kot harmonija, kot nujna posledica v velikanskem ustroju vesoljnosti in v večnosti, bodisi materijelnih stvari, bodisi v brezkončnosti intelektualnega stremjenja. Treba nam je izobrazbe čustev, filozofije, religije, družee um in srce.

K. SLANC, Novo mesto:

Izseljevanje Slovencev.

(Konec.)

Začetkoma po zadrugah rokodelcev, trgovcev vezano gospodarstvo, ki vsakemu zajamčuje izhajanje, ker zoževa zadruga tekmo, konkurenco, raztrga sčasom priseljenec s kmetije to vezanost, ker hoče tudi on živeti. Tako nastane gospodarstvo, v katerem je pridobivanje prosto. V kmetijski državi je bil duhovnik v samostanu vse, kar je bilo treba kmetu, bil znanstvenik, umetnik, bil zdravnik, bil učitelj in uradnik vladarja; ko so mesta nastala in se dobro oživela, je to nehalo, mestni ljudje so prevzeli vsa ta dela in duhovniku je ostalo le duhovsko opravilo. Borba, tekma v mestih je spravila v prve vrste najbolj nadarjene ljudi in mesto je gojilo znanstva, umetnosti. Znanstva so podajala vpogled v moči prirode, napotevala iznajdbe, ki so delo človeka pospeševale. Dokler ni bilo še tega, je živel meščan skromno in privoščil je drug družemu izhajanje. Kmet in meščan sta skrbna za to, da pridobivata toliko, da izhajata. Meščani proizvajajo za gotove odjemalce, zadruga jim je sredstvo nakupovanja surovin in družega, ne stremijo po večjih pridobitvah. Živahnejši element je morda le v trgovcu, podlaga njegovega dela in življenja so profiti. Selitev s kmetije in pridobitev večje izobraženosti sta povzročili, da je sčasoma prestopil meščan ožji krog združnega dela in ustvaril večje, širše gospodarstvo, ki je rabilo veliko ljudi in jih veliko tudi požiralo. Kapitalistično gospodarstvo to zovemo. Povem kratko bistvo tega gospodarstva: Meščan je postal trgovec, ki išče po vsem svetu svoje dobičke, ki je pohlepen po pridobivanju bogastev, ki s svojim novim načinom dela, s podjetjem veliko zaslužiti hoče, ki zraven ne gleda na to, ako njegovo delo pomandira še toliko delavcev. Meščan je postavil stroj v svoje novo gospodarstvo, ki za milijone ljudi delo opravlja, ki noč in dan dela, za

katerega nadzorstvo in delovanje pa je treba veliko sodelavcev. Pred leti se je pisalo, da nadomestujejo v Ameriki delujoči stroji ednajst tisoč milijonov človeških rok.

Že zgodaj nastanejo v mestih manufakture. V njih dela za podjetnika več delavcev. Potem se iznajde stroj, vpreže se para v delo. Fabrika nastane. Zdaj bi se reklo, da bo stroj človeško delo tako nadomestoval, da ne bo treba dosti ljudi za nadzorstvo in sodelovanje. Podjetniški duh ljudi v mestih in tem enakih ljudi na kmetih so s strojem neznansko razširili proizvodnjo, pri stroju so tudi lahko delale ženske, otroci. Fabrično delo je rabilo milijone delavcev pri strojih. Iznášali so se stroji, ki dosti dela stéré, ki bi ga sicer storil človek, vseeno rabilo se je ljudi vedno več, fabrika je delala za ves svet, trgovina je razpečavala proizvode fabrike po vsem svetu in gospodarstvo postalo je trgovsko, ki le računi s profiti, ne gleda, ako še toliko ljudi in celo kmetijo, podlago vsega gospodarstva, zraven ubije. Zdaj dobimo novega delavca in tudi vse družega človeka, kakor je kmet, kakor je bil delavec prejšnjih mestnih obrti. Fabrika je prevzela izdelovanje stvari marsikaterega rokodelstva in usmrtila dosti rokodelcev, prevzela delavce in ljudi, ki so omagali v življenjskih bojih v mestu, in kmet je pošiljal svoje prevečne milijone v fabrično delo. Neznansko veliko ljudi deluje v sedanjem visoko kapitalističnem gospodarstvu v industriji, trgovini, prometu. Kapitalistični trgovci, industrijelci so žito pripeljavali iz družih svetov na evropejski trg, — cenejše ga dobivali, kakor ga je mogel domači kmet proizvodjati in tako v nekaterih deželah celo ubili kmeta. Angleška je to storila, ovce so snedle kmeta, na velikih latifundijah so redili ovce zaradi volne, zaradi fabrikacije volnene suknja.

Grozno je nastopalo to gospodarstvo stroja. Cela ljudstva so izumrla, da se nasiti kapitalistično gospodujoči človek Evrope-Amerike. Iz dežel, v katerih se ni dobro razvilo to gospodarstvo, da bi doma rabilo pri stroju svoje v mestih in na kmetiji prevečne ljudi, se izseljuje človek trumoma v dežele, države visoko razvitega kapitalističnega gospodarstva, ki je neznansko razširilo gospodarstvo sploh in daje življenje milijonom delavcev, stotisoče pa tudi meče na cesto. Ti tvorijo tako zvano rezervno armado, ki je nemara izbirek vsega delavstva, to, kar živi od milodarov, kakor v srednjem veku potovalci, vagabundi. Mestni človek se v prejšnjem času ni mogel številno v mestnem delu zaražati, ker pomagači niso smeli ženiti se, niso imeli živeža za ženo, otroke, živel so v družini mojstra. Kapitalistično gospodarstvo tudi to

prevrže. Njegov delavec naj gre v zakon, njegova žena, njegovi otroci so tudi »roke«, katere lahko v fabriki porablja in fabrični delavec sam na to računa. V tem delu se zaplodevajo otroci kakor kunci, mesta rastejo na milijone prebivalcev in v industrielnih krajih je 130 ljudi na kilometru zemlje.

Pri nas na Slovenskem pride povprečno 50 ljudi na kilometer. To ne pomenja goste naselitve. Imamo sicer Kras in Gorenjsko, v drugih krajih bi pa lahko bilo v zdajšnjih razmerah do 100 prebivalcev na kilometer. Morda ti slednji kraji preživljajo do 100 prebivalcev. Naš poljedelski svet je rodoviten, imamo dobre zemlje za razne sadeže, dosti vlage, host, dosti holmnatega sveta, zemlja je pripravna za vse kulture in tudi za višje kulture. Na našem primorskem svetu so tri take višje kulture: grozdje, sadje in sočivje. Premoga je bilo precej v naših krajih in ga je še, — nemara se nahajajo v polovici naše zemlje premogovi skladi. Angleški, Nemški je pomagal premog do visokega zdajšnjega razvoja kapitalističnega gospodarstva. Fabrika se do zdaj ni dala misliti brez premoga. Na vsem slovanskem jugu je dosti premoga, tudi v Dalmaciji, kjer bi avstrijskim ladjam prišel v dobro, ako bi jih kaj bilo za trgovino. Pa še antracit, najboljši premog je v teh krajih najti. Stavbeni les se je dobival v naših krajih najboljši, ga je veliko. Saj so ga Rimljani, Italjani v Benetkah in drugih primorskih mestih dobivali iz našega ozemlja; — milijone vrednosti so jemali tujci iz tega bogastva našega, sedaj manjšega, v času naselitve pa večjega ozemlja. Dosti je pri nas vrtnarskega sveta, pridelamo veliko trave, detelje. Za svinjerejo je pri nas dovolj krme in pripravnih rok. Naš kmet je prideloval do sedaj vse sadeže, ki se navadno rabijo za preživljenje; imamo vseh vrst žita, krompir, fižol, peso, zelje, repo, sadje vseh vrst, kuretnino, milijone jaje, — vina mnogo vrst, ribe iz morja in tekočih vodá. In naš kmet in naša žena sta bila pridna kot mravlje, lep človeški par, med avstr. ljudmi poleg dalmatinskih Hrvatov in Poljakov v ospredju. Ta kmet, ta kmetica sta bila jako nadarjena. Trpljenje prejšnjih dob jim je ojačilo um. Lega našega ozemlja, podnebje, pospešuje razvoj duševnih sil. Naš kmet si je znal še kot tlačan pridobivati precej kmetijskega sveta. Naš poljedelski svet je primeroma k drugim deželam dobro razdeljen, tako, da je mogoče v nekaterih hišah blagostanje in ni toliko bajtarjev, ki živijo iz rok do ust, kakor n. pr. na Ruskem, v Rumuniji. Srednjih kmetij od 10—15 oralov zemlje je precej, ki morejo dobro preživljati srednjo družino. Marsikatero veleposestvo je pri nas šlo na kant,

katero je kmet pokupil. Ako še pridobimo za kmeta ostala veleposestva, imamo kar najlepše razdeljeno kmetijstvo.

Kapitalistično gospodarstvo, gospodarstvo proste lastnine se je ukoreninilo tudi pri nas. Iz Trsta sem se je razširilo in ustvarilo nekaj trgovine z lesom, s pridelki kmetije. Kmet sam se je poprijel trgovine z živino in deželnimi produkti. Pričakovati bi se tedaj smelo, da nastane kooperacija v naših mestih, ki bi uporabljala množino domačih ljudi. Ostal nam je najboljši učitelj, Adrijansko morje. Žal, da se v Avstriji vlade niso dosti brigale za povzdigo našega gospodarstva. Novodobno visoko kapitalistično gospodarstvo, kakor se je razvilo na Angleškem, Nemškem, Francoskem, v Italiji zahteva izobraženih ljudi v podjetnikih, voditeljih podjetij, pa tudi v delavcih. Prirodoslovne znanosti podpirajo izvajanje tega gospodarstva in ves organizem trgovine, fabrike, prometnih sredstev zahteva izobraženosti delavcev, ki jih usposoblja, da so spretni, vestni, da mislijo samostojno, da so si svesti, da je v njih rokah veliko premoženja. Današnji fabrični, prometni, trgovski delavec mora biti deležen splošne izobrazbe. Država ima šolo v rokah. V Avstriji šola ni storila svoje dolžnosti, nadziral jo je kat. duhovnik kot drž. komisar. V Avstriji še danes vlada oligarhija kat. duhovenstva poleg posvetne vlade. Jožef II. je hotel drugače, pa ga je oligarhija ubila. Na čeških tleh je njegovo delo kali pognalo, pri nas niso zasnovali ne priseljeni Nemci, ne domačini kaj prida novodobnega gospodarstva. Veliko je prišlo v naša mesta Nemcev, ali le malo se je to poznalo v razvoju gospodarstva od navadno rokodelskega v kapitalistično; Maribor, Ptuj, Celje, Ljubljana in druga mesta ostajala so majhna. Drugod odprli so mogočne zavode, slovenska zemlja pa pošilja svoje trdne kmete v delo tuje industrije. Nemčija je bila razkosana v veliko manjših državic, nekatere teh niso bile večje od Kranjske ali Goriške, in vendar kako lepo se je razvilo moderno gospodarstvo v teh državicah! Na Italijanskem so mesta ognjišča industrijelnega razvoja. Nas Slovence je državna vlada v šoli in pri gospodarstvu zanemarila. Protežirala je brezobzirno Nemce in Madjare, Slovane med seboj razdružila. Dolgo je trajalo, preden se umirijo in izprevidijo, da je treba složnosti za skupno gospodarstvo in izobrazbo. V pomanjkanju domače industrije in modernih strokovnih šol v naši katoliški Avstriji in v velikanskem razvoju kapitalističnega gospodarstva na Angleškem, Nemškem, v Ameriki, ki more plačevati večje mezde, je iskati vzroka za vedno večjo selitev katoliškega Slovence v naravnost strahovitem številu. Ko bi te vabe tujih industrij ne bilo, bi moralo nastati v naših krajih že

vrtnarstvo, naša živinoreja bi morala zdajnejše uspevati. Ako bi naši ljudje doma ostajali, ako bi naši meščani kaj pridali modernega gospodarstva ustvarili in vezali ljudi na domovino; ako bi se naše ljudstvo rešilo duhovniške oligarhije, katera ovira vsak pravi duševni napredek, obdelali bi dobro plodno svojo zemljo, izkoristili bi na svojih tleh zdrav naraščaj. Pri nas tudi ni nobene kooperacije meščanov s kmeti. V sedanjem kapitalističnem gospodarstvu ni meščan več tuja gospodarska rasa nasproti kmetu, tudi kmet je delavec kapitalističnega gospodarstva, tudi meščan mora za to skrbeti, da kmet dobro izhaja, da dobi iz kmetij živila in surovin za izdelavanje. Sedanje gospodarstvo zjedinjuje vse sloje in nobenemu se ne godi dobro, ako kak član zaostaja in posebno, ako odhaja s kmetije najčvrstejši človek v tuje industrije. »Dočim evropske države skoro da nimajo povoda, da bi skrbele za množitev delavnih sil, je in ostane za vse trajna naloga največje važnosti, da zvišajo delavno sposobnost prebivalstva. Pri tem ni misliti le na one razrede prebivalstva, ki delajo z rokami, vpoštevati je namreč treba tudi duševno delo podjetnikov, tehnikov, trgovcev. Gospodarska politika stremi v bistvu le za tem, da ureja pogoje za individualno delavnost. Blagostanje prebivalstva pa zavisi od duševne in telesne energije, s katero se posamezniki in organizirane skupine udeležujejo v okviru teh pogojev. Zato je skrb za prebivalstvo odvisna od tega, da se te osebne sile kar najbolj razvijajo. Vsi za tem ciljem stremeči ukrepi in naprave tvorijo tako rekoč središče gospodarske politike. Sistem je dvojen. Deloma so to ukrepi in naprave, ki se tičejo pravne uredbe produkcije in produkcijske organizacije, deloma pa take, ki se neposredno dotikajo o s e b n o s t i.« (Philippovich.)

Preveč nas je Slovencev! Koliko nas dela v premogovih jamah na nemškem Štajerskem in v rudnikih, v plavžih, v livarnah! Cele faze Slovencev premogokopov so na Westfalskem. Trume slovenskih drvarjev dela v madjarskih in romunskih šumah. Do 150.000 Slovencev je z doma. Dajemo grozen odstotek kulijev tuji industriji, slabo kvalificiranih delavcev-težakov. Veliko se jih pogubi, veliko se jih vrne domu telesno pohabljenih. Veljavo Malthusove teorije dokazuje slovenski izseljenec! Vsled napačno urejenega prehajanja posestev, proste zadolžitve, zlorabe vernosti, pravdarstva, peša moč našega kmeta, da odhaja z lastne zemlje, pustivši ženo in otroke same doma. Ko se vrne ni za nič za kmečko, trdo delo, šibke otroke zaplodeva.

V 11—12 stoletju je bilo malo ljudi v Evropi. Tedaj sta dva gospodarja letala za enim delavcem. Zdaj letata na naših kme-

tijah tudi dva večja kmeta za enim hišcem in plačevati morata že polovico več kakor pred 10 leti. Kmetje sicer dražje prodajajo proizvode svojih zemljišč, morajo pa tudi dražje vse kupovati, kar rabijo za-se s trga. Tako se izgubi to, kar več pridobi za svoje pridelke, katerih pridelovanje je zdaj zanj dosti dražje, če sam s svojimi otroki ne odpravi vsega dela. Tega pa navadno ne more, ker mu otroci uhajajo v Ameriko. Milijoni, katere zaslužijo naši izseljenci in še več bi se dalo tudi doma pridobiti na kmetiji ob pravem delu in ti milijoni bi spravili tudi naše meščanstvo do Adrije. Trst bi sedaj že moral imeti pol milijona prebivalstva, drugi Hamburg bi lahko bil.

»Nikdar niso smatrali posebnih učnih tečajev potrebnih, da se priučimo kmetijstvu, tej veliki obrti. In vendar razven lepih umetnosti in prostih poklicev morda ni obrti, ki bi zahtevala toliko raznovrstnih vednosti in izkušenj. Neštete knjige, ki so bile spisane o tem v vseh jezikih, nam dokazujejo, da najmodernejši in najizobraženejši narodi niso nikdar smatrali kmetijstva za stvar, ki se čisto lahko razumeva. In v vseh teh knjigah bi zaman iskali onega znanja mnogovrstno-sestavljenih operacij, katere more znati vsak navaden kmetovalec. Nasprotno skoro ni navadnega rokodelstva, čigar operacije bi se ne mogle popolnoma opisati v mali knjižici na par straneh tako razločno, kakor sploh to moremo storiti z besedami in risbami. Razven tega zahteva vodstvo onih operacij, ki se morajo ravnati po premembi vremena in po drugih slučajnostih, mnogo več razsodka in previdnosti, kakor one operacije, ki ostanejo vedno popolnoma ali skoro popolnoma enake. Toda ne samo kmetovalčeva umetnost, splošno vodstvo kmetijskih operacij, marveč tudi podrejena kmetijska dela zahtevajo mnogo več spretnosti in izkušnje, kakor po večini vsa rokodelstva. Mož, ki obdelava mésing in železo, dela z orodji in snovmi, kojih kakovost ostane vedno popolnoma ali skoro popolnoma enaka. Mož pa, ki orje zemljo s konji ali voli, dela s sredstvi, kojih moč, zdravje in temperament je v različnih slučajih zelo različen. Kakovost snovi, katere obdelava, je ravno tako različna, kakor njegova orodja in z obojim mora ravnati z ostrim razsodkom in veliko previdnostjo. Kmetu, katerega imajo navadno za vzor omejenosti in neumnosti, le malokdaj manjka ta razsodek in ta previdnost. Res je, da je manj vaje družabnemu občevanju, kakor v mestu živeči rokodelci; njegov glas in njegov izgovor je bolj okoren, da ga tisti, ki mu ni vaje, težje razume; toda njegov um, ki se mora dan za dnevom pečati z najmnogovrstnejšimi predmeti, navadno daleko presega razum onih, kojih

pozornost je od jutra do večera osredotočena na eno ali dve zelo priprosti opravili. Da nižji sloji na kmetih v resnici zelo nadkriljujejo one v mestih, ve vsakdo, katerega so radovednost ali opravki napotili, da je z obema občeval.«

Kmet dela in ne šteje ur, koliko jih je rabil, on ne trka samozavestno na svoja prsa, on ve, da je njegovo delo odvisno od več činiteljev in ne polaga vse vrednosti na svoje moči. Njemu je delo dolžnost in brezposeln kmet je nekaj nevrednega. Kmet ne pozna konkurence, ker so vsi kmeti v kakem okraju razpostavljeni istim močem prirode. Ako pa kateri umnejše kmetuje, so takoj vsi za njim. Otroka, ki zrašča na kmetiji, vidi dosti več, kakor otroka v mestu; kmetijski otrok si mora že zgodaj pomagati sam. Kmetijski otrok vidi v prirodi vse, česar se mora mestni šele učiti. Kmetijski otrok je telesno utrjen proti zimi in vročini, vadi se skromno živeti, sam sebi pripuščen si ve pomagati sam v vseh nevarnostih življenja. Kmetijski človek je po svojih izseljencih v mesta po večjem pripravljaj večjo svetsko kulturo.

»Zgodovina nas v starih Grkih, Rimljanih in družih še živčih narodih uči: narod, ki si je ohranil zdrav kmetijski ljud, se more vreči ob tla, a kakor Antej, ko se je dotaknil zemlje, zopet vstane čvrst in jak. Kakor je Herkules Anteja lahko zadaval, ko ga je vzdignil v zrak, tako je tudi ljudstvo izgubljeno, ako je raztrgalo po uničenju kmeta vez, ki veže človeka z vse preživljajočo materjo zemljo.«

RUDOLF GOLOUH, Trst:*

Carju.

Kajn.

Zakaj je padla tvoja težka roka,
Da ubil si brata materi preljubljenega?
Prokletstvo gre za teboj blodečim po zemlji
in grozni blesk orožja okrvavljenega!

---

*) Pisatelj je samonk, ki se je slovenščini priučil šele v družbi slovenskih somišljenikov socijalne demokracije.

Obležala je nežna žrtev bratskega uboja;
žlahtne, mlade krvi se je zemlja napila:
ubil si Abela, izvoljenca materinega in božjega...
Obstrmela je pravičnega Boga neizprosna sila!

Sul je strele silni vihar,
za teboj skoz noč in svet
bežečim Glas z neba je hrul mogočno:
»Kajn, morilec brata, bodi proklet!«

Sokrat.

Zadnji večer... Atena spi... Krog tebe
učenci vneti... Bliža se smrti ura rana.
Ne tvoje! Dobe človeške najpopolnejše!
S teboj, nesmrtnik, Helenov slava je končana!

Pij! Dosegel si svoj cilj: misli človeške*preporod!
Duh tvoj oživiljal bode novi rod.

Tolstoj.

Tvoj duh nad nami mladimi kraljuje.
Duš nepoznanih bol in stremljenje —
zaklad čustva in junaštva si svetu razkril.
S teboj smo mladi stremeli, ki oznanjal si vstajenje!

Vstali smo!... Že preko tvojih stremljenj gre naša pot!
S teboj živeli smo dobe vstajenja prerokovane;
preko nadčloveških ciljev stremi mladina...
Vsa misel za teboj, pevcem duše naše neugnane!

Savonarola.

Bled menih z umerjenim korakom
sredi kričeče tolpe stopa.

Sam je... Na trgu grmada visoka ga čaka...
Misel neutoljiva spremlja junaka.

Bo zaman dragoceno bitje pepel?
Li bo kedo oznanjeni nauk umel?
Plameni telo objemajo... Tolpa razdivjana miruje;
Še trenotek... Glas zvoneč iz množice se čuje:

»Priatelj, pogum!« Oči junaka žare radosti.
Ni sam... Živel bode v večnosti!

La semaine sanglante.

Padajo za zadnjimi barikadami
branitelji delavske komune... Montmartre gori.
Versaljci so vdrli... Krog pokopališča
zadnji trop rebelov pogumno se bori.

Ves srd je tod zmagovalcev razdivjanih.
Padajo zadnji branitelji za barikado visoko...
Na njo stopi stari Delescluze
trikoloro krog pasu, zastavo rdečo v roki.

Strnejo se za njim zadnji komunardi...
Še trenotek... še stoji, še vihra zastava!
Puške počijo... Montmartre gori.
Padla je zastava... Končana komune slava!

Prosta pot vam meščanom zmagovalcem!
Pobijajte prostituiranci Versalja!
Na delo junaški Galiffet,
vriskaj v krvi opojena kanalja!

Pobijte zadnje hrabre branitelje
komune delavske, svobodne, prave:
Pobijte njih ženè, otroke...
armada je vredna take slave!

Pobijajte zmagoviti rabeljni,
Komuno delavsko zadušite v krvi!
Uničite rod teh puntarjev neupogljivih...
Pobijajte... Montmartre še gori!

Gubec.

Jacquerie

Kmetje vkup!
Zemlja je široka, rodovitna;
bogata bo setev jeseni...
Čemu tare vas skrb, obup?

Drug vam plodove zemlje
od vas razorane, posejane;
drug vam setev bogato,
nade vaše, vaš trud, zemlje?

Zemlja ta, ki vam je up
in ljubezen, zemlja ta oboževana
naj bode vaša, vaš bodi njen plod...
Kmetje vkup!

Ven iz nizkih koč seljaki,
vkup silni sinovi zemlje!
Trpeli ste, dočakali,
da vaša bodi zemlja, plod vam vsem enaki!

Rudarju.

Pred soho.

Pred soho nadčloveško, čudesno,
klečalo ljudstvo je trpeče.
Molila so vneto srca verna,
miljon srcà po sreči hrepenečih.

Miljon srcà je tisoč let molilo.
Goreče, verno je molilo...
Podoba nadčloveška, čudesna
Na množico je zrla nema.

Do neba segala molitev je trpinov:
»O Bog, živeti daj, olajšaj nam gorjè!«
Nad množico je nema stala soha,
v molitvi množica je krvavela...

Iz tolpe loči se kovač orjaški:
»Zaman se valjate po tleh! Vstanite!«
Udaril je s kladivom ob težki bron...
Svobodo oznanjal je silen zvon!

Srečanje.

Kam?

Po dolgi beli cesti odtod,
preko rojstne gore, doline znane,
sred naše gore odsekano
deblo močno, kam ti je pot?

Kaj ti deblo usoda plete?
Boš li krsta tujemu bitju?
Boš jambilor sred ladje gledalo ves svet,
al drog zastave boš sred množice vnete?

Na ulici.

Beli voz z belimi konji po ulici široki,
vrsta belih deklic z belimi šopki v roki.

Nad mestom, pod nebom pesmi odmev,
deklic belih tužno-mili spev.

Po ulici široki se sprevod vije.
Nad cvetjem pisanim solnce sije.

Pomladnji sijaj uživa ves svet...
Glas čujem: Imela je sedemnajst let!

PREGLED.

Javno življenje.

Zadružništvo.

Anton Kristan. — V Nemčiji zaznamuje zadružništvo — zlasti Osrednja zveza nemških konsumnih društev — prav znamenit razmah. V kolikor so znane številke, je bilo razmerje kons. društev, združenih v Osrednji zvezi tako-le:

	l. 1912.	l. 1913.
število včlanjenih društev	1.155	1.157
število poročajočih društev	1.028	1.129
število članov	11483.811	1.620.694
promet v lastnem obratu	M. 423.145.111	472.006.21
promet kot liferantje	31.321.421	32.876.191
lastna produkcija	83.871.262	99.877.620

Novih članov v enem letu ca 137.000, povečanje prorneta za 49 milijonov mark in povečanje lastne produkcije za 16 milijonov mark! —

Zanimiva je tudi statistika o mezdah in delavnih razmerah v nemških kons. društvih. Statistika, ki jo imam pred seboj, se tiče:

leto	društev	oseb	organi- ziranih	%
l. 1908	407	2011	1760	87,5
l. 1910	513	2710	2263	83,5
l. 1912	503	3309	2695	84,4

Delavni čas je:

na teden	l. 1912		l. 1910		l. 1908	
	oseb	%	oseb	%	oseb	%
do 60 ur	1648	49.8	967	35.7	332	17.2
60—70	1196	36.1	1105	40.8	572	29.9
70—80	347	10.5	469	16.2	849	43.9
80—90	115	3.5	179	6.6	174	9.0
90—96	03	0.1	20	0.7	5	0.3

Kakor je razvidno, je še ponekod precej dolg delavnik, ali od leta do leta se krajša.

Statistika mezdnih razmer pa se tiče 2983 oseb, ki so delale l. 1907—1912 v kons. društvih.

mesečna	l. 1912		l. 1910		l. 1908	
mezda	oseb	%	oseb	%	oseb	%
do 80 mark	154	5.1	180	7.0	109	6.2
81-90	76	2.6	95	3.7	66	3.8
91-100	188	6.3	207	8.4	187	10.7
101-120	546	18.3	459	17.8	318	18.2
121-130	270	9.0	150	9.7	205	11.7
131-140	306	10.3	224	8.7	189	10.8
141-150	394	9.8	276	10.7	165	9.5
nad 150	1149	38.6	979	34.0	547	29.9
	2983		2581		1746	

Jasno vidimo, da je v najvišji plačilni stopinji največ uslužbencev in da se od leta do leta razmere boljšajo.

O nemškem združništvu je v zadnjem zvezku „Schmollers Jahrbuch“ napisal lepo pregledno študijo Wilhelm Tils, ki bi jo toplo priporočal slovenskim politikom v resen študij, kajti naučili bi se iz nje prav mnogo in prav potrebnega. Pri nas se namreč konsumno združništvo še prav bagatelizuje, to seve vsled nepoznanja stvari!

So pač že nekateri, ki prihajajo k poznanju — ali malo jih je še. N. pr. čitajoč članke l. Pahorja v „Učiteljskem Tovarišu“ sem se kar začudil, ko sem videl v št. 15 na koncu zapisano sledeče:

„Ne velike trgovine, ne industrije nimamo Slovenci; tuj, mednarodni kapital nas tlači, in pomagajo mu naši politiki, ki tujemu kapitalu služijo. Jedro naše narodnosti je pa kmetiški živelj, zato mora biti v njem težišče vsake narodnostne politike. Bistvo politike je interes obstanka in dviganje blaginje. Liberalizem je nauk kapitalizma, nauk, kako močni izkorišča slabotnega, zato je našemu malemu slabotnemu in tudi srednjemu kmetu škodljiv. Upreti se je mogoče kapitalizmu le s tem, da združi mnogo slabotnih svoja gospodarska sredstva. Ideja združništva je to;

vendar pa so kreditne zadruge manjše vrednosti. Silnega pomena so nasprotno produkcijske (proizvalne) in konsumne (uživalne) zadruge. Zdi se nam za skoro nedogledni čas naš najresnejši gospodarski in narodnostni problem. Tudi narodnostni, zakaj resnica je, da pridejo za gospodarskimi uspehi vedno tudi politični uspehi. Ko se bo potom združništva dvignila blaginja naših širokih plasti, ko bomo gospodarsko močri, takrat šele si bomo mogli priboriti narodno in splošno samoupravo, za katero stremimo.

Tako stremljenje se mi zdi najboljše narodnostno delo učitelstva“.

No, dejal sem si, to je treba pribiti! Vesel pojav je taka izjava iz ust slovenskega učitelja, kajti mogoče se bo vendar tudi pri nas na bolje obrnilo!

Češko slovensko delavsko združništvo (separatistično!) se tudi zelo lepo razširja. 12. aprila se je v Karlinu pri Pragi vršilo glavno zborovanje Velenakupne družbe čeških kons. društev, na katerem podano letno poročilo pravi:

V l. 1913 prodaja blaga 3, 126. 463 kron (prejšnja leta: l. 1912 = 2,178.705 kron, l. 1911 = 1,625.122 kron in l. 1910 = 1,024.926 kron.) V službi ima družba že 25 oseb, in sicer 17 v pisarni, 2 potnika in 6 v skladišču.

Ob priliki tega zbor se je vršilo tudi ustanovno zborovanje „Združenja upraviteljev združnih podjetij v Pragi“ — nekake kulturnostrokovne organizacije združnih funkcionarjev čeških. —

Na Dunaju je Osrednja zveza avstrijskih kons. društev oživotvorila „Dunajsko centralo za združno agitacijsko in izobraževalno delo“ — ki prireja shode, predavanja, kurze — vse v svrhu agitacije za pristop v obstoječa dunajska kons. društva, ki se bodo polagoma združila v eno mogočno zadrujo. To centralo vodi bivši ravnatelj kons. društva „Vorwärts“ soedr. Seiler Jurij —

glavno pa sodelujejo dr. Renner, dr. Karpeles, Wilhelm itd.

Na Kranjskem — oz. na jugu — se je tudi ideja delavskega združenstva pomaknila za korak dalje. Že dvakrat v razmerno kratki dobi treh mesecev so se sešli malone vsi zastopniki obstoječih kons. društev — Ljubljana, Zagorje, Hrastnik, Trbovlje, Idrija, Nabrežina, Celovec, Borovlje — na posvetovanje glede skupnega nakupa. Tudi praktično se je tak nakup v korist vseh udeležencev izvršil.

Tržške delavske zdruge v Trstu napredujejo tako, da prese-nečajo največje optimiste. Prav je tako. Proletariat Primorske bo v združniškem delu našel svoje osvobo-
bojenje. Kranjska ne zaostaja. Vse tri konsumne organizacije — Ljubljana — Idrija in Zagorje — gredo čvrsto za svojim ciljem. Letni zaključki za 1913 so povsod povoljni. Ozmerno se nanje prihodnjič.

M. R. Lemež: Zveza švicarskih konsumnih društev je sklenila pogodbo z delniško družbo Bell v Bazileji. Na podlagi te pogodbe prepusti zveza omenjeni družbi dobavo mesa za zvezna konsumna društva, v kolikor ni že do sedaj skrbelo za potrebno množino mesa splošno konsumno društvo v Bazileji.

Delniška družba Bell je eno največjih mesarskih podjetij na celi-
lini. Peča pa se še razven tega z dobavo sadja, zelišč in konserv. Leta 1912 je imela 20 milijonov frankov prometa, v svojih podjetjih je imela zaposlenih 800 ljudi ter zaklala 90.000 glav živine. Po vsej Švici je imela raztresenih 125 prodajnic in družba dela vsled svojega dobrega blaga in nizkih cen povsodi veliko konkurenco malim mesarjem. Splošno konsumno društvo v Bazileji, ki se je v Švici prvo oprijelo združnega mesarstva, ni toliko čutilo konkurence tega kapitalističnega podjetja, ker so se držale cene in kvaliteta njegovega blaga precej v isti višini.

Vsebinska pogodba je nekako ta: Zveza prevzame od družbe 1754 delnic za nekaj višjo ceno kot je

nominalna vrednost (500 fr). Tako preide blizu $\frac{1}{3}$ delniškega kapitala v združne roke in v upravnem odboru sta rezervirana zvezi 2 se-deža od 7. Družba Bell se zaveže, da bode oskrbovala zvezna kon-sumna društva z mesnimi produkti po lastni ceni obresti in amortizacija. Poslednji postavki morata biti dogovorjeni med obema stran-kama. Dalje se zaveže družba, da se omeji na svoj sedanji delokrog (meso, sadje, zelišča, konzerve) in da ne bode izvrševala lastne tr-govine na drobno.

Zveza pa se zaveže, da ne postavi novih mesarskih podjetij in da postanejo zvezna društva odje-malci družbe Bell. V kolikor pa je zveza do sedaj posredovala dobavo mesa za včlanjene zadrage, v tem obsegu sme nadaljevati v bodoče.

O sklepu zveze se je razvila v včlanjenih društvih živahna dis-kusija, ki pa se je končala s tem, da so na izvenrednem občnem zboru delegatov ti odobrili sklep s 344: 4 glasovi.

Da razumemo ta korak, se mo-
ramo zavedati dejstva, da je me-sarstvo eden najtežavnejših združnih problemov in to vsled velikih razlik v kvaliteti mesa, cen itd. Sicer se je zveza že bavila z vprašanjem o ustanovitvi centralne zadrage za dobavo mesa in je v to svrhu imela že najetih en milijon frankov. Ven-dar pa so opustili švicarski zadru-garji začasno to pot in stopili v zvezo s kapitalističnim podjetjem. Smatrati pa je to stanje le za pro-vizorično. Konsumno združništvo je navezano v svojih početkih na kapitalistična podjetja in šele po letih razvoja misliti na večjo lastno produkcijo. Švicarsko za-družništvo je sicer danes že visoko razvito, vendar še ne more misliti na to, da bi vzelo dobavo mesa popolnoma v svoj delokrog. Seveda določujejo tu tudi izjemne okoliščine, kakor je ravno na eni strani veliki riziko, ki je spojen z združnim mesarstvom, na drugi strani pa dejstvo silnega in solidnega kapi-talističnega podjetja, ki more tem

bolj ovirati svoboden razvoj združne mesarske produkcije.

* *

Nadalje je zanimiv iz švicarskega združništva boj, ki je nastal med zvezo konsumnih društev in sindikatom čokoladnih fabrikantov, ki se je ustanovil koncem lanskega leta. Sindikat je stavil zvezi pogoje, ki bi v slučaju sprejema izročili zvezo na milost in nemilost sindikatu. Ker zveza stavljenih pogojev ni sprejela, je sindikat odpovedal zvezi in vsem včlanjenim društvom dobavo čokolade. Odgovor od strani zveze je na to bil, da je prevzela za vsa včlanjena društva dobavo čokolade sama. Promet švicarskih konsumnih društev v kakaovih produktih znaša 1 1/4 milijonov frankov. Slične boje je imela zveza že prej s fabrikanti čevljev in z mlinarji. V obeh slučajih je končal boj s tem, da se je zveza poprijela lastne produkcije in tako se tudi konča ta boj s čokoladnim sindikatom.

* *

Državno-pravna fakulteta vseučilišča v Curihi namerava uvesti predavanja in vaje o združništvu. V to svrho hoče pritegniti praktike, ustanoviti združni seminar in združno knjižnico.

Na Japonskem je bilo koncem junija l. 1912: 9394 zadrug z 980.000 člani in prometnim kapitalom 376 milijonov kron. Izmed zadrug jih je 61% z omejeno, 37% z neomejeno in 2,2% z neomejeno doplačilno zavezo. Z ne- verjetno hitrostjo napreduje združništvo na Ruskem (brez Finske). Dočim je štela Ruska l. 1904 šele 5000 zadrug, jih je štela koncem 1913 že 28.500 in sicer 12.500 kreditnih, 7.500 konsumnih, 4000 poljedelskih, 2.500 mlekarških, 900 kmetskih produktivnih ter 600 obrtnih produktivnih in končno 500 skladiščnih zadrug. Finska sama je štela 19.000 zadrug, 59% vseh zadrug na Ruskem.

Promet velenakupovalnih drušzb l. 1913.

	Fr. napredek od l. 1912 v odstotkih
C. W. S. Manchester	782.260.000 5:50
S. C. W. S. Glasgow	224.100.000 6:82
G. E. G. Hamburg	192.559.526 13:35
F. D. B. Kopenhagen	87.185.525 12:21
V. S. K. Basel	44.400.458 19:13
»Hangya«, Budim-pešta	33.198.600 8:29
G. E. G. Dunaj	15.818.600 7:05
»Kes-kuskunta«, Helsinki	42.867.641 17:64
S. P. O. Moskva	21.626.695 35:97
F. C. B. Antwerpen	11.254.582 71:43
K. F. Stockholm	10.717.450 13:00
»Trgovska zbornica«, Rotterdam	9.571.260 3:98
V. D. P. Praga (češka)	3.498.500 45:65
N. K. L. Kristiania	3.427.125 24:70
»Konkordia«, Curih	1.534.315 28:67
D. I. C. Milan	1.209.506 5:03

Skupaj: 1479.284.540 fr.

prometa.

Tri največje slovenske posojilnice na Štajerskem.

To so namreč posojilnice v Celju, Mariboru in Ptujju, ki so pred kratkim izdale svoja letna poročila v poslovnem letu 1913. Dočim ima mariborska posojilnica omejeno zavezo, imata ostali dve neomejeno. Kar se tiče denarnega prometa, stoji na prvem mestu celjska z 19.345.412 K (16.332.324)*, mariborska z 8.418.826 K (8.706.683) in ptujjska z 5.702.432 K (5.417.006). Hranilnih vlog je imela celjska 6.291.518 K (5.111.684), mariborska 3.402.849 K (3.244.159) in ptujjska 3.187.284 K (3.152.176). Največ posojil je dala celjska v znesku 4.019.754 K (3.734.139), mariborska 3.336.770 K (3.338.800) in ptujjska 2.911.495 K (2.906.727). Čistega dobička je napravila največ mariborska v znesku 27.095 K, ptujjska 13.815 K, dočim je morala celjska odpisati od dobička 12.366 kurzne izgube, tako, da je njen

*) v oklopuju številke iz l. 1912.

isti dobiček 9.430 K, ki se je ves določil v posojilnične namene. Mariborska in ptujska posojilnica pa sta mogli določiti vsoto 14.234 K v razdelitev za dobrodelne in kulturne namene. Pri tem je omeniti, da razdeli ptujska posojilnica ta denar večinoma med slov. visokošolce, kar praktično zavod že dolgo vrsto let, s čimur je pomagala že marsikteremu slovenskemu visokošolcu. Ako primerjamo lastno premoženje teh treh zavodov, se nam pokaže kot najbogatejša mariborska, ki ima 16,38 % lastnega premoženja, ptujska 13,39 % in celja 7,21 %. Da je stanje lastnega premoženja pri mariborski posojilnici tako ugodno, je pripisovati deloma dejstvu, da je tu postojanka Rapočeve ustanove za slovenske visokošolce z vsoto 63.844 K in da tudi hranilne vloge niso tako visoke, dočim so ravno pri celjski posojilnici izredno visoke hranilne vloge, vsled česar je razmerje med lastnim in tujim premoženjem tako neugodno napram ostalima dvema. Vsekakor pa je šteti danes celjsko posojilnico med največje slovenske posojilnice.

Literatura.

I. F. Maribor. Alojz Kraigher: Kontrolor Škrobar, 2. zv. Založil L. Schwetner v Ljubljani.

Zopet enkrat roman, ki je vzbudil senzacijo. Tu hvala, tam pomisleki; čuješ vzklike ogorčenja nad pohujšanjem, a tudi priznanje: „Žalibog, da je res tako, kakor nam Kraigher piše“. Po vsem tem viku in kriku je gotovo, da je ta roman nekaj posebnega. Seveda največ razburjenja izvira iz dejstva, da je marsikomu zatrepetala moralna žilica, kajti ta roman ima poleg umetniške vrednote posebno etično tendenco, ki se dotika poleg narodnostnega vprašanja (tudi) seksualne strani „junaka“ — Škrobarja. V tem je pač pisatelj navidezno kršil celoto; toda, če rečemo, da mu je šlo v prvi vrsti za to, da pokaže značaj renegata, oziroma dosledno razvijanje brez značajnega človeka do — renegatstva; dalje, da je opisovanje

mišljenja, v katerem se roman vrši moralo voditi tudi do narodnostnega vprašanja, ne moremo trditi, da je celota preveč trpela.

Risanje značajev, zlasti slabih, ima gotovo etično tendenco; realizem vedno kaže življenje, ne baš v zabavo, temveč bolj v poduk, v spomin. Pa pravijo nekateri, da bo v pohujšanje! Vprašajmo se torej, čemu in za koga naj bo ta roman?

Snov je vzeta iz sedanjega življenja v Slov. Goricah (na Štajerskem), tedaj iz krajev, kjer se bore Slovenci proti Nemcem, oziroma proti lastnim renegatom. Pisatelj je posvetil v vse kotičke družabnega in političnega življenja, v čegar sredini stoji tudi Škrobar, in ta kontrolor piše sam svoje memoare, svoje ljubezenske in druge dogodke.

In naravno je, da se na takih od narodnostnega in strankarskega boja vročih tleh vse gleda iz vidika narodnosti. Celo ljubezen! Otdot dvojnost tendence.

Resnična slika v teh obmejnih trgih obstoječega življenja pa tvori „slovensko boi“. Torej slovenske boli Kraigher ni baš pokazal ravno v osebi Škrobarja; porabil je pač motiv slabotne, že po zgodovini nekoliko suženjske naše narave, ki takega nasladnika, seksualno skoro patološkega Škrobarja, čisto gotovo dovede do renegatstva, ker bil je povrh celo — državni uradnik. Vzel je torej prav navaden, drastičen slučaj, ki tem bolj učinkuje, čim „odurnejša“ je slika. Ni pa s tem hotel pokazati, da so Slovenci sploh taki; mehki so in slabotni in ob takih odnošajih, kakor jih slika Kraigher, marsikdo proda svoj ponos, svoj jezik. Kdo bi se čudil?

Trške in malomestne razmere vsakega omahljivca vodijo v podobno pot. Škrobar torej ni baš tipičen, toda kot individualno potenciran brez značajnejš svaričen vzgled. Kot psihologa — umetnika je pisatelja tak junak se bolj zanimal, tako, da nam je podal verno psihološko analizo tega inteligenta — nasladneža od prvega ljubezenskega

škandalčka preko brezvestnih sledečih zgodb — do katastrofe — samomora. Ta konec je pač umetniško idealiziran in realistično manj verjeten ob taki „halji“, ki k večjemu v pijanosti zavpije „šuft“ drugim, a sebi, kadar ga slučajno prime za hip moralčen maček. Resnično nadaljevanje pa je ono, ki ga pisatelj kot vesten realist vendarle pristavlja na koncu; kajti tak „junak“ ni vreden tragičnega konca, ki ga je Kraigher napravil le kot umetnik.

Pa Kraigher biča ves šentjedrški malomestni milje; poleg drugih ml.čenežev in odkritih renegatov zlasti tudi ženske, ki se za par prijaznih besed iz špekulacije na možitev vržejo vsakemu v naročje za različno ceno, n. pr. za deklško čast, za narodnost ali pa celo radi naslade same, za zakonsko zvestobo.

Tako torej odgovarja Bartschu, da nas še bolj ponižuje! Da, tako! Z objektivnostjo neizprosne realista, zlasti še zato, da bo vsak čitatelj tembolj verjel, da je tudi ono o Nemcih in njihovi laži kulturi — sramotno resnično, če s pomočjo nizkotnih sredstev goljufije, uradnega prisiljevanja in groženj ter z vzajemnostjo renegatov in šole potujčujejo naše ljudi, da uničijo vsako še pošteno dušo naših vrst, morda tudi v svojo škodo.

Z ogledalom, ki nam kaže tako grdo sliko, pa nas svari ter kliče: Spoznaj se, dokler ni prepozno! To je prvi pogoj, da se poboljšamo in zdramimo, dokler je čas. Sicer je hlapčevska nasa natura — kako bi ne bila po naši zgodovini — a ne bojmo se žrtev! (gl. Župančičevo pesem na koncu).

Preko spoznanja vodi pot v boljšo bodočnost. Pisatelj se pa kaže kot optimist, in če bi bila tendenca brezpomembna. „To je vse lepo in res,“ bi kdo dejal, „a vendar ni bilo treba tako „lascivnega“ opisovanja.

Sam pravi Kraigher, da ni pisal za otroke. Da ga bodo otroci čitali, za to pa ni odgovoren pisatelj. Če bi se pa odrasel mladenič zgrajal ali nashajal na tem ali onem

mestu, potem bo od Škrobarja samega čul: Da, če bi bil ti tak, bi bil ravno tako breznačajna, podla duša; hulja, šuft!

Oblika romana je memoarna, morda ne ravno najbolj primerna za roman, a vendar se je le na ta način dala združiti pestrost življenja in avtoanalize glavne osebnosti, žalostnega „junaka“ Škrobarja, ki sam pripoveduje — izboren tehničen pripomoček — žalosno pot, ki jo hodi slovensko-mehki, oz. slabotni značaj. V strukturnem in v psihološkem oziru je karakteristika Škrobarja vsled prenakopičenja ljubezenskih afer, preobilina, torej škodljiva in nepotrebna; zlasti prvi del je videti v tem oziru slabši. Tudi so na par mestih detajli nekoliko pretirano natančni; razumljivo je sicer, da pisatelj ni maral pustiti fantaziji preveč prostosti, a saj je konec ljubavne noči vedno precej enak, tako, da bi domišljija tudi lahko brez ekscesov hladno konstatirala vedno isti konec. Zmeren biti v besedah, oz. v opisu pa je tudi bistveno načelo vsake umetnosti.

Toda vse to so le manjše hibe, ki vrednosti romana v celoti ne zmanjšajo; kažejo le, da je tu in tam ostalo nekaj še neizpoljenega. Škrobar je torej le drastična figura babjeka in egoista, ki kljub svojemu intelektu propade ob pomanjkanju energije, ki si jo izčrpa ob svoji seksualnosti in to tem lažje, ker ima v malomestnem ozračju za to tem primernejšo klimo. Ta seksualno nizki nivo pa je za nekatere slovenske vinorodne, obmejne pokrajine prav tipičen, kakor zatrjujejo poznavalci takih krajev.

In za boljši kos, zlasti „vladnega“ kruha taki Škrobarji tem lažji prida svojo čast in narodnost.

Način pripovedovanja je v memoarih navadno v prvi osebi podani; a Kraigher seže preko te meje in nam v dramatično živahnem dialogu drastično slika podobo za podobo; dokaz za njegovo dramatično nadarjenost. Z dialogom pa se je večkrat izognil suhoparnosti samega monologa in predolgemu moralizo-

vanja. Pridobil pa je s tem tudi besede za kratek opis narave in miljeja sploh. Karakteristika drugih figur, renegatov, zlasti klasičnega Löschnigga poleg Iskre, je zelo posrečena kljub kratkoči; kot kontrasti briljirajo odločnejši Dr. Žizek, Sever; v sredi so že mlačni Rokavec in drugi.

Pestrost moških značajev, advokatov in uradnikov, učiteljev in trgovcev slikajo — zlasti na dramatični primiciji, pri volitvi in drugod — prav živo življenje in bralec ves z veseljem sledi tej mešani družbi.

Na drugi strani je kombinacija ženskih lic krasno sestavljena; tu napol lahkotna, a vendar preudarna Tilika, tam histerična Milika; bolj odločilnega pomena pa je Tilika, ki bi bila morda — morda — rešila in dvignila Škrobarja, a je umrla — za pisatelja tehnično — v olajšavo —, ker, kdo ve, kako bi se ognil — tej osebnosti, ako bi bila živela. Ker pa ta ni odločila, je pa Filika Štravs. Zrela ženska, že blizu „nevarnih let“ ženske jeseni.

V splošno jo Filipina simpatičnega značaja; pač kot ženska, dokler ljubi in se čuti ljubljena. (To Škrobar vzame, saj ga ni le denarno reševala, temveč celo materinsko tolažila; slabotni otrok Škrobar — z veseljem pričakuje — zakonskega (!) otroka. A kdo ve, kako bi bil očetoval, da je otrok obživel? Tako pa ga tudi Filipina ne reši moralnega propada, ker po volitvah je izgubil celo oporo slovenske družbe; sramota poleg Filipinine ljubosumnosti ga žene — v smrt.

V tem romanu najdeš poleg teh svarilno-odbijajočih oseb in scen, prekrasne opise narave in — lirčno lepo — Tilikino ljubav. A niti v tej ni osladne romantike nemških „galljivih“ romanov.

V svojem realističnem, dramatično živem opisovanju se nam Kraigher kaže kot mož senzitivne narave, radoveden do zdravniškega sestavljanja diagnoze. In kdo bi se zdravikom preveč čudil? Vse vidi, čuti, otiplje in ne pusti do lirčno mehkih občutkov in megle ob-

čutja. V krasnem jeziku ti pripoveduje in kaže življenje, kakoršno pač je — na žalost, ne samo v narodnem oziru. V celoti je podal tragikomedijo breznačajnosti in njeno psihološko analizo; sam je živel v takem miljeju; zato ga žigosa ter sviri, dokler je čas.

V tej tragikomediji pa tvori umetniško, estetično lepoto, baš ona reničnost ali ideja resnice, ki jamči romanu trajno vrednost. Tehnika in vse drugo so le okvir za idejo resnice. To je lepota realizma in tudi ta nas more, če jo spoznamo, etično dvigniti; knjigo pa spravimo v omaro, da je ne dosežejo nedorasti otroci in drugi, ki jim morale „treba“ n. Tako nam svetuje pisatelj sam.

Po vsem tem nam je torej reči, da nam je pisatelj podal umotvor; če pa se odregnemo ob vsako malenkost in iščemo le napak — brez katerih niso niti najboljši pisatelji vseh večjih narodov —, potem ne bi nikdar našli prave vrednosti literarnih del.

Podlimbarski: Gospodin Franjo. Roman — Založila Slov. Matica. —

Vsako leposlovno delo postavi kritika v prvi vrsti na estetično kritično stališče. — Predno pa spregovorimo s tega „visokega“ stališča, hočemo navesti par sodb, ki prihajajo od spodaj. — „Zelo všeč mi je,“ mi pravi eden; drugi mi celo pove, da vsak hvali G. Franja, samo neki gospodični, ki pa se na leposlovje ne razume, ni ugajal. — Bojim se torej, da bi ne bil tista „goška“, ki ji ni ugajal. —

Iz takih in enakih besed sem posnel, da mnogo ljudi ne sodi s tega visokega stališča in to zlasti radi tega ne, ker sodijo le površno o vsebini — ne pa o obliki, ki je bistven faktor umotvorov. — Mnogo ljudi nima zadostne esetične izobrazbe, torej prelahko zamenjava zanimivost z lepoto in umetnostjo.

To se tem lažje zgodi, čim manj pazi na celoto in čim bolj zasleduje posamezne nekoliko za-

nim ve dogodke. — Naj torej v naprej povem, da priporočam ta „roman“ vsakemu, kdor hoče v svojo informacijo zvedeti marsikaj zanimivega iz časov, ko so prvi „Švabi“ kulturonosci in madžarski Židje začeli svoje plodonosno delovanje v „korist“ kulturno „zaostalih“ Srbov in Hrvatov v Bosni, priporočam pa ga z onega „estetičnega“ stališča tudi onim, ki bi pobleh tega hoteli še sami preценiti umetniško vrednost tega dela, ki ga je izdala Matica. —

Torej je reči, da je ta roman vsekakor koristno delo, najsi bo v tem ali onem oziru. — Saj najdeš v njem lahko tudi kako paralelo med našimi „kulturträgerji“ in onimi v Bosni. — Vendar pa je treba že takoj omeniti, da koristna knjiga še ni umotvor: in kot roman jo moramo pred vsem kot tako oceniti. Umotvor nam seveda tudi koristi, v moralnem in v splošno intelektualnem oziru; vzbuditi pa mora v nas v prvi vrsti estetično čustvo, toda ne ono, ki se veseli le vsebine, kakor pri manj izobraženi publiki, nego ono višje, ki se veseli prave poezije v besedi in v opisu in še bolj lepote v obliki in blagoglasju. — V tem oziru ta roman ne more zadovoljiti, ker motijo razne in mnogoštevilne hibe, ki končno kažejo, da Podlimbarskemu ob najboljši volji manjka pravega umetniškega dara. —

Njegov namen je bil s pomočjo doživljajev inženjerja Vilarja (Franja) pokazati tedanje razmere v Bosni. — Podati je hotel v prvi vrsti kulturno sliko; torej najdemo v celem romanu strašno mnogo kritike in moralizovanja, ki prevladuje vse drugo v toliki meri, da pogrešiš pravega umetniškega opisa in pripovedovanja, ki bi v besedah in dejanjih oseb s a m i h čitatelju povedalo in pokazalo sliko za sliko; in to kritikovanje in ti morali vzdihji so tako pogosti, se ponavljajo tolikokrat, da pisatelj ob jednem postane dolgočasen. (50 str.) In vse je do najmanjše pčice — dostikrat zelo neumestno in neokusno — razlo-

zeno, v dialogih vsaka besedica, tako da so lastni sodbi in lastni domišljiji vsa pota zaprta. To je bistvena hiba, ki ti jih izpričuje vsaka tretja stran. —

Druga je ta, da manjka v tem romanu med osebami, ki nastopijo one prave notranje, psihološko bolj utemeljene vezi, kajti razun Danice, ki pa je tudi do konca le nekako platonično-hladno navezana na Vilarja, razun te ni med Vilarjem in drugimi osebami ožjega, družabnega stika; le bolj kupčijsko in uradno je občevanje Vilarjevo z drugimi. Pisatelj pač sam pravi v 40. poglavju, da mu ni dosti za „srčne tajne zaljubljenih ljudi“, a to še ne nadomesti pomanjkanja drugih dejanj, ki bi mesto ljubezenskih zgodb, — res podalo pravo, v harmonično celoto združeno vsebino. — Zato pa tudi niso izostali običajni ljubezenski doživljaji. —

Pomanjkanje dejanj, zlasti junaka vrednih, pa najbolj vidimo ob analizi Vilarjevega značaja in ob njegovi karakteristiki. —

Vilar, g. Franjo že po naslovu tvori središče vsega romana; pisatelj ga nam kaže kot mladega, idealnega, a vendar energično nastopivšega človeka; — od take osebnosti bi pričakovali ali velikih dejanj ali pa tragične katastrofe. To zahteva umetniško načelo, da mora pisatelj celo iz vsakdanjosti vendarle vzeti neko bolj markantno osebnost in tej primernih dejanj. — Če se sicer modernita tega načela ne drži, nas vendar odškoduje z globljo psihološko analizo ali z novim načinom karakteristike in opisa. — Ta roman pa ni moderen. —

Naš Vilar ni junak prave vrste, njegovi čini in uspehi so premalenkostni. Da je preskrbel delavstvu na Konj-planini maloboljšanje plače, da se je bil v dvoboju, a se z Buzdugo vred osmešil in da je slednjič v resignaciji poletel za svojo Danico v Belgrad, to je v realnem življenju prav lahko mogoče, a za gl. junaka v romanu nevedno. Sicer vidimo ob njem konflikt, pa ta bi moral biti psiho-

oški globlje zasnovan in bi moral vesti do res velikega dejanja ali pa — poloma. Da je v Tuzli sezidal most, je čin njegovega tehničnega znanja, a ne rezultat značaja. — Njegova ljubezen do Danice je spet preveč sentimentalno-romantična, zlasti če nam sam pravi (str. 156), da je že „prišel v koristno strujo (!) opreznega realizma“, tako da je že videl visoko socialno steno (!), ki ga loči od gozdne vile — Danice. —

V splošno je karakteristika osebe preobilna, a vendar premalo živa (nazorna, anschaulich); vedno modrovanje o „kulturi“ in lastno povzdigovanje ni okusno. Jovica bi bil preje za junaka ko Vilar. —

Nekatere druge karakteristike oseb so se mu še precej posrečile, zlasti n. pr. ona Samoja in njegove Etelke, dalje ona bednega katolika, Buzduga in Mika. — A povsod preveč ponavljanja — !

Mik ne more nastopiti brez svojih živalskih glasov, Buzduga ne brez svojega šejka. —

Prepiri v Bajičevi hiši so nezogibni. —

Tudi nekateri opisi prirode so posrečeni, le da jim manjka pravih občutkov, ker to kvari ona razpredenost in detajliranost. —

V tehničnih detajlih bi se dalo mnogo grajati; a navedem le nekaj. — Dialogi so prav vsakdanji, predolgi in često brez organične zveze (gl. str. 92); in vedno nastopa ista družba, včasih prav po sili, če vidimo, da celo nepovabljeni spremljajo in obiskujejo Vilarja (str. 120).

Strašna je podoba, če vidiš „soprogo, obrito s črnim grehom prešestvovanja“ (str. 121). — Kako čudno se čuje, da je „minula obredna doba govejevega mesa z omako“ (str. 129). Slovensko ni, če kaj proiznesemo (hervorbringen), če se prevržemo v dir; vse to lahko „razposadi“ (disponere) človeka. — Nosobrcv in preklanja še celo ne prenesemo. — Inače bi bil jezik kljub mnogim hrvatizmom (ostolbeti, velikolep) še dosti lep. —

Neokusnosti je v opisih dosti, n. pr. opisovanje vislic z obrnjenim L (138). —

Skoro smešen je dialog med Blerkopom in Etelko o dvoboju Vilarja; ali pa Hrenovo besedičenje o tisti grozni knjižici o dvoboju (366).

Skoro žalostno je, da se mora ubogi Vilar potegovati za vsako kravico, ki v Tuzli uide (str. 362). Banalno je, če kdo govori o ženi, da „postaja širša“ (420). Takih in enakih trivialnosti je še dosti; celo pisateljeva avtoironija (str. 405) postaja otročja. —

Mnogo je disgresij (n. pr. o srbski vladi za Milana str. 433), ki gredo preko okvira tako, da še bolj kvarijo enotnost romana, katerega že kazi pomanjkljiva organična zveza oseb.

Črtal sem polovico svojih opazk o napakah, ker mislim, da že to zadostuje v dokaz, ako sem trdil, da je estetična stran neumetniška. —

Rad bi bil sodil mileje, ker bi se bil s tem tudi ognil eventualnemu podtikanju, da nisem dosti objektivni. —

Kar je tiskano, se itak ne da uničiti, tako da še vsakemu ostane lastna sodba, ki je ponajvečkrat neomajljiva. —

Ta ocena bila je pisana in poslana uredništvu pred konfiskacijo dela. Izpuščene so radi tega vse pripomnje pisatelja politične smeri. Oceno pa smo temraje prinesli, ker je vspešna s Kraigherjevim „Škrobarjem“ in se je delo pod vplivom nacionalne sentimentalnosti visoko nadeenjevalo. Ta kritika je skoraj še bolj potrebna sedaj, ko je delo konfiscirano radi podlagane mu politične tendence.

Henrik Tuma. Finžgar: »Pod svobodnim solncem.« Povest davnih dedov 1912. Založila Katoliška Bukvarna. — Poezija kakor vsa umetnost ima za temeljni smoter vzbujanje čustev in afektov, v svojem razvoju kvišku vzbuditev in stvoritev intelektualnih čustev. Am unmittelbar

barsten wendet sich die Dichtkunst an die intellektuellen Gefühle in ihren verschiedenen Formen. Sie bilden hier den eigentlichen Inhalt des Kunstwerkes, während die Musik solche immer erst aus der Bewegung und Lösung der Affekte erzeugen muss. Wundt. Psychologie III. 627. So to razlago poezije smo v glavnem ocenili vrednost Finžgarjevega dela. Njegov roman je impresionističen, bližnji smoter vzbujanje splošnih, nejasnih čustev in, kolikor moč, jakih afektov, šelej daleč v ozadju pravi smoter moderne poezije vzbuditev in stvoritev intelektualnega čustvovanja. Gotovo je, da mora poetična koncepcija odgovarjati splošnemu, čitalcu pristopnemu čustvovanju, poetično delo ne sme biti le gola individualna intuicija. Finžgar obrača se na one slovenske sloje, katere, četudi po krivem, imenujemo naš srednji stan ali celo izobražence. Takim njegovo delo gotovo služi in čitalo se je in se bo z zanimanjem, in utegne pri mnogem tudi vzbuditi estetičnega zadovoljstva. »Razločne pojme izraža se z jezikom. Vsaki tvoreči pesnitvi mora torej manjkati pojmovna določenost.« Deutliche Begriffe werden durch Sprache vermittelt. Jedes bildnerische Dichten muss daher der begrifflichen Bestimmtheit ermangeln. (Chamberlain). Finžgarjeva spesnitev odgovarja še preveč tej zahtevi, t. j. njegov jezik je slikovit, vzbuja živo fantazijo. Kljub temu, da je Finžgar svoje delo krstil »povest davnih dedov«, je eminentno lirično poleg vsej dramatični živahnosti dogodkov in široko razpletenega zgodovinskega ozadja. A ravno nedoločenost pojmov in nejasnost zgodovinskega dejanja je glavna hiba njegovega dela. Ko se je povest prečitala, so se afekti prelili v mirnejše čustvovanje in ko imajo nastopiti intelektualna čustva ugodja nad pesniškimi obrazy (Gestalten), ki bi se harmonično strinjali v celoto in nam po-

dali enotno veliko zgodovinsko in emicno sliko, nastane negativna sočba ter izmanjka svojstvena vsebina. Finžgar je pesnik, ako ga sodimo z Emmersonom: »To je na vsakem pisatelju najboljša, kar ni nič osebnega, česar sam ne ve, kar je izvirelo iz njegove narave in ni plod njegove iznajdljivosti; to kar se ne utegne najti pri posameznem umetniku zlahka, a se zasledi pri proučevanju mnogih kot njih obči duh. Pesniki so v tem, da pripuščajo prosto pot obrazujoči in oživljajoči duši, katere stvari, ki jih ustvarja, sama zre in blagoslovja.« Kar odseva iz dela Finžgarjevega, ni nič posebnega, iz njega govori čustvovanje in umovanje gotove dobe in gotovih slojev. V tem pa leži cena, da je ta doba ozka in prehodna, da so ti sloji omejeni. Finžgar je pesnik sentimentalnega, romantičnega nacionalnega gibanja. Finžgarjeva poezija je: »Die erste Erhebung über das Alltägliche,« manjka pa ji, »dass sie sich mit der sinnlichen Erfahrung in Beziehung setzt, um diese zu erleuchten und höhere Vorstellungen zu ergeben« (Mach). »Prvo povspetje nad vsakdanjostjo... da se odnaša na čutno izkustvo, da to razsvetli in dà višje predstave.« Finžgar ima, kar zahteva estetik Belè v »Času« (str. 331 1910) »neko posebno tehniko jezika, sestavo in ureditev misli, neko melodijo celote, neko harmonijo posameznih delov.« A vse to je kvalitativno in kvantitativno le do neke meje, manjka konečna harmonija enotnosti, celotnosti in resničnosti, ki bi bila vstvariteljica intelektualnih čustev. »Die Poesie ist nicht mehr bloss ein Schmuck des Lebens, sondern ein selbstständiges Zentrum desselben, indem die Einheit und Göttlichkeit der Welt auf besondere Weise zur Empfindung kommt und die Moral ihre Vollendung zur Harmonie empfängt. (Troeltsch). »Poezija ni več samo okrasek življenja, marveč je samo-

stojno središče njegovo, v katerem pride do občutkov enotnost in božanstvenost sveta na poseben način ter sprejme morala svojega popolnitev do harmonije. Ta velika enotnost in harmonija etičnih čustev, ki nas navdaja, ko smo dočitali veliko delo, Finžgarju manjka, sploh etični moment docela izostane.

Očitno je Finžgar naslonil svoje delo na zgodovino, zato jo imenuje povest. Ne gre ji pa ime na »povest davnih dedov«, ni niti poetična kronika, niti poetično oplešana zgodovinska povest. Je roman. Finžgar znesel je skupaj vse polno blestečih kamenčkov iz bizantinskih povesti, iztrgal poročila bizantinskih kroničarjev iz lastne zgodovine in njih poročila o slovanskih četah in plemenih, ki so takrat, kakor nenadoma nastopali očitno na svetovnem poprišču. Manjka pa mu obsežen pregled zgodovinskega gibanja v dobi, o kateri piše in manjka mu lastne intuicije, ki bi izpolnila vrzeli povesti, ki bi sestavila mogočno sliko velikanskega vrvenja, iz katerega se je porodilo slovenstvo in obenem zarodil spočetek razpada velikega bizantinskega carstva. Dočim je Finžgarju stalo na razpolago bogato gradivo o dejanju in nehanju bizantinskega dvora, moral bi šelej ustvariti obraz in pogodbe slovenskega življenja, ravno tod pa pokaže šibkost samostojne intuicije. Nezadovoljen odloži to povest čitatelj, ki je iskal kaj novega in zgodovinsko velikega, ki je pričakoval tvoriteljskega razodetja! Res je, da naši jugoslovanski zgodovinarji niso dovolj obdelali tega predmeta, da se vsa slovenska zgodovina suženjski opira na druge in skoraj izključno nemške, netočne in često enostranske nazore, da je vsa podoba prvega slovenskega gibanja izkaljena, vsa ta zgodovina nelogična, prisiljena in neresnična. Zgodovinarji sami še danes vzdržujejo zgodovinsko laž, da so se priselila slovenska

pastirska in poljedelska plemena od severa in izza Karpat, Transilvanskih Alp in izza Dnjepra, šelej po odselitvi Gotov in Longobardov, da so šelej takrat zasedli Slovenci v Alpah in na Balkanu prostore, katere zavzemajo še danes. Pastir in poljedelec zrastel je povsodi na svetu s svojo zemljo, s svojimi gorami, le nomad in lovec oborožena iščeta plena drugod! Iranske in nordijske čete, al-tajoturška, keltska in germanska oborožena plemena, in v poznejšem zgodovinskem prirodnem razvoju slovenske oborožene čete, ki so se stvorile s prva pod turškim in germanskim vojevodstvom, pozneje, ko je preštevilno slovensko prebivalstvo absorbiralo in asimiliralo te tuje življe, samostojno, predstavljajo nam veliko vzdržno gibanje narodov od dobe pred in po Kristusu do srednjega veka. In takrat, ko so se jele oborožene, pleneče čete zavedati svoje skupnosti — nastalo je za prejšnja posamezna plemenska imena novo ime: »Sloven«. To ime ni nič drugega nego izraz nastale samozvesti v skupnem bojevanju. Socijologično nam ravno vojna predstavlja prvo organično vez plemen, vzbuja prvo samozavest.

Finžgarjeva povest bi torej ne smela praviti o slovenskih in antskih nespretnih, naivnih pastirjih, pokazati bi ravno nasprotno morala njih bojne čete, ki se zavedajo nove svoje moči in s prvo divjo silo liki hudournik vse preplavijo in poderejo pred seboj, kar se jim v bran postavi. Tako so jele napadati slovenske čete bizantinsko carstvo. Eno je zlato solnce svobode mirnega gorskega pastirja — druga svoboda, ki se rodi v ognju in krvi. Svobodo pastirja in poljedelca zatrla so že davne pred Kristom iranske, keltske in germanske vojske tekom dolgega tisočletja. Svobodo Slovenom kot narod pa so izvojevale lastne vojniške čete v enem krvavem stoletju.

Zgodovinarji so zmedli eno in drugo.

Priznavamo, da socijologična metoda v zgodovini pri ogromni večini nemških zgodovinarjev še danes nima mesta in da se posebno našim slovenskim zgodovinarjem skoraj ne sanja o njej, da mehanično prinašajo drobtinice po brane iz tujih virov brez samostojne sodbe. Njim sledil je Finžgar. In vendar bi bilo dovolj, ako bi se vsaj naslonil na enega naših zgodovinarjev. Grudna, ki sicer nima še odločnega poguma ločiti se od dosedaj veljavnega naziranja nemških učenjakov glede prvega slovanskega gibanja, ki pa je dovolj intuitivno in globoko zapisal prvo socialno življenje Slovencev. Kar je zgodovinskega Finžgarjeve povesti, je največkrat protislovno in vzeto brez razsodnosti iz kronik. Iztrgano in neskladno zamišljeno je n. pr., da so pred Hilbudijem stanovali Sloveni nad Hemom in tam sejali morje lanu — potem pa da so isti mirni slovenski poljedelci prbežali na levi breg Donave in tod pasli svoje črede. Skladno bi bilo le predpolagati, da so številna slovenska pastirska in poljedelska sorodna plemena bivala po vsem Balkanu in vsem prostoru sedanje Avstrije pod vrhovnim gospodstvom različnih keltskih, germanskih in turških čet in da so konec V. in začetkom VI. stoletja jele nastajati na levem bregu srednje in dolnje Donave samostojne bojne čete Slovenov, ki so, kakor poprej keltske in germanske čete, silile na jug in napadale bizantinsko carstvo.

Posamezni obrazi (Gestalten) Svaruna, Radovana, Tunjuša torej poetične ustvaritve Finžgarjeve, morajo vsled tega biti zverženi. Ako nam slika Finžgar hunskega kralja Tunjuša na mršavem konju, katerega so bile same noge, a ki je vendar vztrajal vsled mišic, močnih kot bivolove žile, čokatega moža, voglastega telesa, debele glave, lopataste dlani

brez prstov na eni roki, (katere si je bil odrezal, ko je nekoč z roko zašel v nastavljeno mu past), na drugi roki črnih nohtov, v frfotajočem plašču — je to neznanjski komična figura. Ko ga vidimo, kako pri jedi zgrabi z roko vroče meso, in vtakne v usta, široka kakor krastačina, zaškrtno zobe ob kost pečenke, kako poišče carigrasko krčmo in z divjo slastjo tre koščice pečene perutnine in golta vino, da se mu poceja po redkih kocinah; ko se nasiti z obilim obedom, sune z nogo mizico, da se prevrne in sam se zlekne po klopi, ko ta divjak zamokne z ustnicami in s širokim jezikom obliže od vina mokre kocine pod nosom — je to skrajno gnusna človeška, nikakor pa ne zgodovinska postava ter moti harmonijo dejanja in obrazov. Drugod ga zopet vidimo v razkošnem šotoru zlatega stropa, hermelinovih preprog, njegovo kraljevo Alanko z bogatim diademčkom, njega samega odetega v rudeč plašč dragocenega škrlata. Naivno sentimentalno je, kako ta hunski kralj sam gre v gradišče Slovenov grabit mlado Ljubnico in beži z njo, noseč v naročju »zaklad« in pritiskajoč onesveščeno dekle na »svoje srce«. Prav fantolinski romantično!

In vendar največji junak povesti Iztok vzklikne nad mrtvim truplom Tunjuša: »Morano, kaki vrli junaki!« To naj bi bil potomec Ermaka, sina Atile? Tunjuš je kakor cigan, ki služi z intrigami, podpihavanjem in prenašanjem govoric, denarja. Kakor leta Tunjuš od Antov do Slovenov in potem v Carigrad pred Justinijana, med potom pa kot cestni ropar iz zasede napada mirne trgovske karavane, jih pobija in grabi, to je vse tako zmetano, da vzbudi le čustva polnega negodovanja. — Tunjuš pred Justinijanom je posebno ostuden! Enako neverjeten in smešen je slovenski pevec Radovan s svojo plunko, s svojim odurnim in lokavim obnašanjem

in praznimi lažmi. Radovan, ko se preobleče v Huna, s čopom rudečih las, kocinastih kozlovskih hlač — je prava pristna šema in Huni, med katere sicer tako strahopetljiv pevec zaide vohunit, so prav bedasti zaslepljenci, da niso te slovenske šeme takoj razkrinkali.

Banalna sta obraza Upravde-Justinijana in blodnice carice Teodore. Trivijalno je pismo filozofa Epafrodita: »Mogočni despot, nenasična pošast, krvopija ljudstva.« Malenkostna je intriga Upravde in Tunjuša s pismom, ki naj zaneti spor med Anti in Sloveni, pismo, katero pa končno uglaadi nakrat bojne strasti med njimi. Vse polno neskladnosti in neverjetnosti! Ves naiven je slovenski starosta Svarun. Ljubinica mu obveže krog ledij gorke jančevine, na stara pleča mu ogrne ovnovo kožo, dočim se vojniki njegovi valjajo po krznu, arijski trgovci pa so bili med Slovence prinesli tujega blaga.

Hilbudij počistil je Tracijo in Mezijo slovenskih barbarov, potem pa sentimentalno vzdikne: »da so mirni pastirji, ki pasejo po svoji zemlji črede, čemu bi napadal on slavni, grški vojskovodja take pastirje!« Kljuba temu, da je Hilbudij izkušen in previden vojskovodja, si vzame, ko gre napadat utrjeno gradišče Slovencev, preko Donave, le četo pešcev in za silo konjnikov (!), sam pa si nadene najtežjo, z dijamanti okrašeno čelado — da bi se branil kamnov; na mostu čez Donavo pa pusti — cela dva stražnika. Sloveni gredo v boj od pasu gori nagi — brez ščitov! Vojsko si razdelé na troje, na lokostrelce, na četo, ki je oborožena s kiji in kopji, tretja pa ima rogove za tulenje. Prečudno, da razumni starešini Slovencev ne vedo, kaj početi ter si izberejo nezkušenega mladega Iztoka za vojvoda, Iztoka, ki je še nedavno: »mnogokrat ležal opoldne (!) pri čedi ovac in je zapihal nad njegovo glavo ris.« Kako odurna je sli-

ka pretepanja in razgrajanja »slovenskih pastirjev«, ko so zmagovito zavzeli utrjeni rimski tabor, premagali veterane vajene odpora in zmage. Smehljaj mora vzbuditi slika, kako slovenski pevec Radovan išče v rimskem taboru kleti in vina, kako pricijazi velik meh vina, katerega je bil že v kleti »pregriznil«, da bi pokusil kapljo. Ali kako smešna je slika, ko Svarun ukaže slovenskim pastirjem natakiniti čelade in oklepe padlih rimskih vojakov, da se neukretno gugajo pod temi težkimi bremenii in tavajo naprej, misleč, da je Svarun znorel. — Šelej, ko so pobili ona dva samotna stražnika ob donavskem mostu, se jim zabliskne v možganih, kaj je nameril njih vodja stari Svarun!

Jezik povesti je lep in krepek. Slike in podobe so žive in bujne. Često pa se preveč kopičijo, postajajo neresnične, nelepe. »Veliko nizko grmovje je ležalo sredi stepe kakor zaplata.« »Kakor bi se štirje črni vrani spustili v prostrano polje, kmalu so se izgubile štiri črne lise in čisto izginile v rujavih bilkah (!) visoke trave.« »Mladci so legli na mah, ugriznili v kose ovčjega sira, si poiskali sladkih korenin in govorili tiho junaške besede.« »Ukrotili so strast po svobodnih kretanjih.« »Bil je po mrtvih truplih in divjal v besni omotici.« Kretanja ni Bewegung, ampak je Gebärde. Omotica ne more biti besna, ker nosi v sebi pojem omamljenja, Betäubung. »Upravdi (bizantinske-mu carju) se je raztajalo in razlezlo srce, kakor koštrunova maščoba na ražnju.« »Svarun si je tiščal ušesa in živel v usodnem čakanju.« »Teodora pritisnila je k očem brušeno prizmo in gledala (junaka Iztoka) s pohlepom in naslado — bila mu je mišica ob mišici, kakor zid krog Bizanca.« »Strune so ječale novo zmago-slavno pesem.« »V dušah dvorjanicali se je obudila na dvoru gojena negovana in do najbahatejšega cvetja razplojena zavist.«

Taki govorni obrati in podobe ne ljubo motijo in vzbujajo vse drugo nego intelektualna čustva. Posamezne pojme Finžgar često razmetava brez pomisleka, dasi se gre za konkretne reči: gruča mesto četa, planota mesto planjava, greben griča, globel mesto dolina ali soteska. Sploh si človek krajevne slike ob Donavi ne more ustvariti. Tod bi bilo vse polno planot, planjav, dolin, sotesk, globeli, pečin, strmin, grmovja, pragozda, vse drugo čez drugo. Vojška se je pomikala po »globeli« t. j. Vertiefung. Vojaki so se skrili v »kotlič«. Borec je der Fechter. »Kopita so donela,« »dobrava je zvenela smehu mladine.« Pluti, plati, vseppek zamenjava, srce polje in ne pluje, valovi poljejo, kadar se nemirno dvigajo in plujejo, kadar se navidezno pomikajo naprej. »Črneli so ožgani vrtinci zemlje« — vrtinec je Wirbel in ne kolobar. Jestvilo res pomeni v Belikrajini toliko kot jestvina, vendar moti beseda, ker pomeni jestvilo das Essbesteck. Take konkretne pojme vsakdanje rabe moramo vendar enkrat že ločiti! Finžgar išče jezikovnih posebnosti: »pospremiti, pobrusiti, se lahko mogočno oveseljačiš,« razoznal, kozlovski rog.« Pri vsem iskanju pristne stare slovenščine, vendar pravi »preštel bo, bo izdalo, bo poljubil.« Res, da se Finžgar splošno ogiblje bobikanja, toda velja zanj kakor za nas vse, da postaja slovenski perfekti bolj in bolj nerazumljeni, da mislimo bolj in bolj po nemški. Saj je tudi filolog Štrekelj obupal nad našim jezikom in bobikanje oficijelno sprejel kot sestavni del naše slovenske govorice. Vem, da je šlo to njegovo naziranje na rovaš osebnosti, komodnosti. Četudi Krašovec, se ni mogel iznebiti bobikanja. Četudi je poznal tolimsko narečje, ki je še živa veja slovenskega narodnega jezika, je njegovo samospoznanje psihološko razumljivo: ne moremo več odolevati plujemu mišljenju.

Finžgar je pesnik-duhovnik. Zato nam je žal, da ne more dati duška svoji največji moči: svobodno izražati milobo in strast ljubezni, krasoto razkošja! Ta pristna pesniška struna je vendarle visoko zazvenela v njegovi, kljubu vsemu lepi »povesti davnih dedov«. Sem in tje zazremo z divljenjem slike kakor Alma-Tademe ali Makovskega.

Razno.

Polemika. Št. VIII. mesečnika za »književnost, umetnost in prosveto« Slovan prinesla je na str. 255—6 članek dr. Vinka Zupana pod naslovom *dr. Anton Dermota — konvertit*. Kako so te beležke prišle v revijo, kateri je urednik naš prvi pesnik Oto Župančič, ki ne moremo prav razlagati. Med prosveto pač težko gredo! Niso ne kritične, ne zaslužijo imena reminiscence, so kratka pamflet na pokojnega dr. Antona Dermota. Dr. Vinko Zupan poroča nam o »imenitnem« dogodku, da je obiskal svojega bivšega prijatelja in mentorja na praškem vseučilišču Dr. A. Dermota meseca januarja 1914 bolnega v Gorici — takrat, ko je sam bil na potu iskat si zdravja v Egipt. Zdi se, da je od njega tudi pričakoval uslugo, da mu poišče, kedar se vrne iz Egipta, v Gorici solnčno in mirno sobo. Obisk torej je bil prijateljski, ali če so prave prijateljske vezi prenehale, vsaj obisk dobrih znancev, nekdanjih sošolcev. Zato veljal bi pač angleški rek: »my house, is my castle« — ali slovenski: »svoja hišica, svoja voljica«.

Dr. Vinko Zupan najprej napiše strupeno opazko »mož si je bil že pridobil lastno vilo«. Potem začuden stopi v pisarno dr. Dermota, kjer mu »tipkarica« na vprašanje odgovori: »gospod so nekaj bolni in ležijo — naj le grem k njemu, če bom le mogel najti njegovo sobo (!)« Odprla je vrata, ki so vodila iz njegove delavnice

(pač delavne sobe) v privatno stanovanje. V delavni sobi je g. doktor takoj opazil precejšnjo biblioteko, po stenah pa od Dermote pri Smrekarju »nalašč« naročene karikature »znamenitih sodrugov«. Naj pristavimo, da ima stanovanje dr. Dermote štiri sobe po vrsti: prva je pisarna, druga delavna soba, potem še dve sobi, druga tik druge, obe solnčni, obrnjeni na cesto. Stopivši čez prag delavne sobe v prvo sobo stanovanja, kjer ga je »tipkarica« (poznamo jo kot zelo uljudno in inteligentno gospodično) zapustila, začel je gospod doktor »bloditi« po raznih hodnikih in praznih sobah, kakor bi bil prišel v »labirint«. Končno je na »slepo« srečo odprl neko vrato in res, tam je ležal Dermota na železni postelji. Učeni g. doktor naj nam odpusti opazko, da se pri tem opisu prav živo predstavljamo gorenjskega kmeta v kvadril in z rudečo marelo, kateri še ni bil nikedar v mestu in katerega prazna parketovana soba, ki ima dvojne vrat, eno naravnost pred njegovim nosom, drugo pa na stran, tako osupne in zmede, da tapo okoli in okoli toliko časa, da na slepo srečo kam zadene. G. doktor je Dermoto zagledal na železni postelji, pred njim Göthejev Faust in »Confessiones« sv. Avguščina. Takoj je tudi zvesto opazil, da izven železne postelje ni nobenega pohištva, vse golo, le ob eni strani dolga vrsta čevljev — šest parov! — ki so stali kakor vojaki »in Reih und Glied«. Ko človek čita tak opis, obide ga občutek sramú: bolni prijatelj na postelji, ki se peča s premišljevanjem največjih del Götheja in sv. Avguščina, bivša sošolca, ki se po dolgem času srečata — pa mesto globokih, morda tudi bridkih čustev misel na šest parov čevljev in Reih und Glied! Nekaj enakega doživel sem v Zajzerski koči. Akademik, neki doktor, c. kr. avskultant nekje na Koroškem, prišel si je ogledat veličastne Poliš-

ke Špike (Montaž) in prelepo Zajzero ter napisal pomembne besede v spominsko knjigo: »Wer beim Anblick dieser gewaltigen Naturschönheiten auf sein Vaterland vergisst, ist ein — Schwein«. Eto vam dva mlada akademično izobrazena moža, ki bi morala biti polna etičnih in estetičnih čustev, pa vam eden misli na »šest parov čevljev«, drugi pa na »svinjo«! Dr. Vinko Zupan je vse to opazil v privatnem stanovanju prijatelja! Ako ga že ni vezala pijeteta do bolnega prijatelja, spoštovanje in čestnosti privatnika samca, potem bi moral imeti vsaj toliko diskrecije, kolikor jo mora imeti vsak le količkaj, tudi površno olikan človek, pa če bi bil še toliko »odpet«. No, dr. Vinko Zupan tudi pravi, da je bil svoj čas, ko je prišel iz srednje šole na univerzo, vezan na Dermoto kakor psiček. Naj mi dovoli, da mu porečem: da sedaj hovska nad njegovim grobom kakor psiček. To, kar dr. Vinko Zupan govori, je manj kot cinično, ni drugega, nego obnašanje malega, zadirčivega psička. Gole cinične pa so besede, katere dostavlja: »koliko se je on zavedal svojega položaja, ne vem. »Mož« (Dr. Vinko Zupan Dermoto dosledno imenuje »moža«) je bil vedno »zapel«. »Zmenila pa sva se celo, da mi bo spomladi, kadar se povrnem iz Egipta, preskrbel kako solnčno in mirno meblirano sobo. Pozabavljala sva, če se ne motim, tudi malo na Ilirce in podala si roke.« Li ne obhaja čitalca občutek, da si je nekdo umazal čisto roko? Ti stavki so tako nizkotno pisani, da jih ne moremo smatrati kot prazno »zafirkacijo«. Vidi se v tem podrobnem opisovanju Dermotovega bivanja namenoma opisano ozadje radi ponižanja osebnosti Dermotove. Dr. Anton Dermota je bivšemu svojemu psičku nedosleden otrok. »ki se je ob robu brezna večnosti zbal ter se je prijel materi katoliški cerkvi za krilo«.

Nekedanjemu Masarykovcu, poznejšemu socijalnemu demokratu in »sodrug«, se je v oči gled smrti zavrtelo v glavi. »mož« je zašel v katoliško cerkev, ker mu bolezen ni le oslabela telesa, ampak tudi voljo in duh. To ni več abotna zafrkacija, smemo reči, da govori tako slabo vzgojen otrok, ki zasluži šibe.

To podstavljanje nedoslednosti, malenkostne bojazljivosti in zmedenosti volje in duha, pa je skušal učeni g. dr. Vinko Zupan tudi nekoliko utemeljiti. Da bi tega ne storil! Ravno s svojo utemeljitvijo kaže, kako prazno govori o bogu, o krščanstvu, o katolicizmu, o socijalni demokraciji, o Faustu, o Confessiones, o Masaryku, Marksu in Macharju. Če bi pisatelj sam ne trdil, da je bil slušatelj Masaryka, bi naravnost rekli, da ga nikedar čital in slišal ni.

G. doktor videl je v rokah bolnika Fausta in Confessiones. Iz tega je sklepal, da ni notica v Slovincu, da je Dermota sprejel z veliko pobožnostjo sv. zakramente, nič več neverjetna, pač pa je stvar čudna in nedosledna. Učeno dostavi: »kajti pot od Avguščina pelje sicer k Bogu in krščanstvu, to pa še ni identično s katolicizmom.« Ako smemo sploh koga imenovati ustanovitelja katolicizma, je bil to sv. Avguštin. Pojem boga sv. Avguščina je ostal do Anselma Canterburyškega in preko tega velja v katoliški cerkvi še danes. Ne vemo, kako razliko dela g. doktor med krščanstvom, bogom in katolicizmom, ali iz zverženih besedi sklepamo, da g. doktor nobenega teh pojmov točno ne razume. Ako postavlja krščanstvo v nasprotje s katolicizmom, gotovo mora postaviti na eno stran čisti nauk Kristusa prvih dveh evangelijskih kot krščanstvo, na drugo stran pa nauk, ki se je razvil po sv. Pavlu in sv. Avguštinu v katolicizem. Saj je veliki pomen sv. Avguščina v tem, da je nauk evangelijskih in sv. Pav-

la in pojem o bogu združil na podlagi novoplatonske filozofije v ono celoto, iz katere je katolicizem nastal. Kdor je čital Confessiones, ta ne pride le k bogu in krščanstvu, ta mora priti tudi v katolicizem. Komur veličastno delo sv. Avguščina objame um in srce, ta postane prepričan katolik, ni pa resnega človeka. Še tako velikega uma, da bi ne čutil vpliva velikega dela sv. Avguščina. Ravno, kdor ima bogato notranje življenje, jáko čustvovanje, kdor išče absolutno resnico in enotnost v čustvu, ta najde v sv. Avguštinu odgovor, ki ga privede do boga in do katolicizma. Katolicizem je v bistvu glede pojma boga in etike — avgustinizem. Katoliški bog je intuicija Avguščina, dočim je bog Jezusov še vedno Jahve stare zaveze. Neskončno hrepenenje po osebnem bogu je ravno oni element, kojega je Avguštin prinesel v katolicizem kot temeljni nauk na novo. Do Avguščina mēdle so se razne teologične hipoteze o bogu — v njem postala je ideja boga, doživetje — absolutna resnica. Avguštin pa je v svoji »civitas dei« tudi ustanovil zgodovinsko filozofijo cerkve in katolicizma — postavil program cerkve in katolicizma za bodočnost.

Dr. Dermota je bil poznan kot resen človek. Ako je bolan na postelji čital Confessiones, moramo tudi domnevati, da so njegovo dušo zavzele. Confessiones niso racionalno umovanje, ni filozofija, so ena najvišjih poetičnih intuicij vseh dob. Kdor torej tako citira sv. Avguštin, kakor dr. Vinko Zupan, ta visoke intuicije sposoben ni. Bolni dr. Dermota je imel pred seboj obenem Götthejevega Fausta. Simbol človeškega nemirnega duha, polnega dvoma, polnega moči in nebrzdane želje po resnici, človeka, ki je skušal vse in premišljeval o vsem, da bi našel resnico, a se končno izgubil v misticizem. Ako je bolni Dermota imel pred seboj te dve

deli, kloniti se moramo le v spoštovanju pred njim rekoč: iskal je resnico vse svoje življenje, dvomil je, nebrzdano stremel ter konečno došel do rezultata: večni dvom Fausta ali absolutna resnica v bogu sv. Avgušтина in z njo notranji mir duše. To se dr. Vinku Zupanu zdi čudno in nedosledno! Zakaj? ker je bil Dermota nekdaš učenec Masarykov. G. doktor sam nižje doli priznava, da je Dermota še kot študent v Pragi proti drugim s »trmoglavno vztrajnostjo zagovarjal potrebo religije.« Dr. Dermota je torej bil že takrat po srcu in umu religiozen. Radi tega sklepamo, da je njegov kritični duh bil le izraz skepse, na dnu njegovega uma pa je telesa vroča želja absolutne resnice. Saj je tudi profesor Masaryk javno v državnem zboru protestiral proti očitjanju, da je ateist ter izjavil: »Sem iskalec Boga.« Nečemo primerjati Dermoto z Masarykom, le dostavljamo, da je Dermota iz svoje skepse prišel do spoznanja boga po sv. Avguštinu in v čustvu, Masaryk je ostal skeptik v razumu še danes. Dr. Vinko Zupan se sploh moti, misleč, da je Masaryk ustvaril kak sistem filozofije, ali kako svetovno naziranje. Masaryk je zgolj kritik, skeptik in eklektik. V tem je vsa njegova moč, na mladino pa čustveno vpliva s tem, da jo uči stvarno misliti in biti resničen proti sebi. Od Masaryka ni dobil ne Dermota, ne dr. Zupan svetovnega naziranja, pač pa Dermota metodo. Po tej je moral priti do socializma, ker ta leži v smeri razvoja človeške družbe naprej potem spoznanja. Ako je Dermota prišel pri problemu verstva do katolicizma, priti res ni mogel do njega direktno po metodi Masarykovi, nasprotno privedi ga je morala ta do spoznanja, da po njej nikedar ne reši stavljenega problema, kakor ga ni mogel Masaryk sam. Opustil je torej pot kritike in skepse, segel je po dru-

gem viru spoznanja potem intuicije, pot in cilj kazal mu je sv. Avguštin. S tem pa dr. Anton Dermota ni še postal klerikalec — vsaj toliko razumnosti vendar le priznavamo učenemu g. doktorju, da verstva, katolicizma in klerikalstva ne meče v en koš. Pri dr. A. Dermoti torej noben človek ne more videti nedoslednosti. Nasprotno sodimo po vsej koncepciji članka dr. Zupana, da je on zašel daleč za Masaryka nazaj, ko je postal ali narodni liberalce, ali narodni radikalec, ali svobodomislec. Ostal tudi ni čisti Masarykovec, kajti kritičnosti in globljega umevanja težkih problemov pri njem ni zaslediti.

Socializma Masaryk na sebi niti ne pobija. Kar je Masaryk lahko pobil, to je takozvani materijalistični marksizem, katerega itak ni ustvaril Marks, ampak njegovi epigoni. Nimamo nič proti temu, da hodi g. dr. V. Zupan slovesno kot pogrebec za tem ubitim materijalističnim marksizmom. Tega pa ni zagovarjal pokojni Dermota, zagovarja ga le semintje kak doktrinarec ali polizobrazen socialist, ki pa je svoje materijalistično svetovno naziranje moral opreti pač na posebno filozofijo in ne Marksa. Dr. Vinko Zupan zamenjava menda filozofični materijalizem z materijalističnim umevanjem zgodovine. Ker Masaryk ni imel lastnega sistema, je največ in najbolj nadarjenih Masarykovcev z Dermoto vred prešlo v socialno demokratično stranko. Masaryk sam ni bil v stanu ustvariti na podlagi svojih soc. naukov večje stranke. Tudi v praktiki in politiki je Masaryk ostal le kritik in skeptik. Kedor pa išče smotrenega političnega dela, mora za njim ali naprej v socializem ali pa nazaj v klerikalizem, narodnjaštvo in svobodomisilstvo. Dr. Anton Dermota iskal je od Masaryka — naprej. Velika večina socialistov-učenjakov razlaga in utemeljuje socializem ne iz materijalističnega filozofskega

stališča, marveč iz idealističnega. (Vorländer, Staudinger, Adler in dr.) Učeni g. doktor seveda tega ne ve, zato mu stoji namišljena idealistična filozofija Masarykova v direktnem nasprotju z načeli, končnimi cilji socialne demokracije. Učeni pisatelj pa tudi ne ve, da se socialna demokratična stranka kot praktična politična stranka prav nič ne opira na filozofijo, ne na idealistično in ne na materialistično, ampak, da je izrastla in se znanstveno opravičuje iz stališča socialne vede, katere ustvaritelj je bil res Karol Marks. Vsa velikost Marksa, in ta je danes priznana po vsem svetu od vseh strani večjih učenjakov, ki so se z njimi znanstveno bavili, leži v ustanovitvi socialne vede in deloma v njegovi dialektični metodi. Res je, da se potem filozofičnega deduciranja iz Marksove metode same da konstruirati filozofičen transcendentni princip, t. j. vzajemnost biti (das Sein) in mišljenja. S tem nastopi enotnost duha in sveta, monističen nauk, ki končno ne more, kakor vsak monizem, biti drugega nego materialističen. Marks pa ni nikedar sam izvajal tega filozofičnega sistema, nasprotno neomarksimisti po temeljnih njegovih naukih utemeljujejo socializem iz stališča idealizma. Ekstreme, iz katerih bi bil Dermota izšel od ene nedoslednosti v drugo, si torej gospod pisatelj domišlja.

G. dr. Vinko Zupan bi moral poznati vsaj temeljno točko programa socialne demokracije: »Vera je privatna stvar«. Kakor je socialna demokracija prav odločno izrekla, da je praktična politična stranka, kateri je podlaga ekonomija kot ustvariteljica socialnih odnošajev, tako je tudi izključila vmešavanje socialne demokracije kot take v probleme verstva. Kakor trdi socialna demokracija, da narodnost ni ovira pripadnosti k socialni demokraciji, tako tudi trdi, da religija ne more biti ovira, zahteva le od svojih

članov priznavanje socialnih načel Marksa, v ostalem pa odkritosrčnosti in discipline. Nobenega pametnega socialnega demokrata torej ne moti, ako je dr. Dermota v zrelih letih, po dolgem premišljevanju in, domnevamo po globoki intuiciji, prišel do boga sv. Avguščina in dosledno do katolicizma. Blagor mu, ako je res dosegel po tej poti oni veličastni mir, katerega obeta katolicizem s svojim naukom! Vsaj pravi tudi filozof Wundt: »Katolicizem je verstvo vezanosti, moč katolicizma je zaradi tega merilo težnje po religiozni vezanosti, ki še danes vlada v kulturnem svetu. Ta težnja se sestavlja iz dveh motivov: vera na čudež in potreba, nasproti vsem vprašanjem in dvomom iz vsakdanjega življenja — duševnega miru.« Le recimo kar naravnost, ako hočemo biti resnični: Ni ga filozofičnega sistema za bogato razvitega čustvenega človeka nego onega katoliške cerkve, ki bi dajal tako zavest absolutnega duševnega miru, miru, ki more izvirati le iz intuitivnega spoznanja boga, kakor ga je ustvaril sv. Avguštin.

Ali postanem veren katolik ali ne, je torej problem notranjosti, razmerje človeškega razuma po eni, njegovega čutja (Gemüt) in podčutja na drugi strani. V priprostem človeku prirode vlada docela podčutje in čutje, pri izobraženem človeku polagoma jame dobivati nadvladje razum. Boga ustvarilo je razvito čutje — boga je tajil razviti razum. Radi tega je doba prosvete prva ostavila bogove in morda najbolj radi tega, ker se ontologični dokaz sholastikov ni mogel nasproti razumu vzdržati. Ako me prevlada bogato čutje in je moj razum razvit le v smeri ene vede, potem mi za splošno spoznavanje razum ne zadošča in čustvo stremi po transcendentalnosti in misticismu. Le stvariteljska intuicija

mi daje potem čustvo absolutne resnice. Brez transcendentalnosti in poetične intuicije, potem racionalnega spoznanja samega ne morem priti dalje nego do mejnih pojmov enotnosti — energije. Niti idejalistična enota, niti materijalistična energija ne predstavljata končne rešitve prvega in zadnjega človeškega problema. Dr. Anton Dermota pa ju je iskal; pot kako ju je on zase našel, kažeta Faust in Confessiones, ležeča pred njim na postelji. Učenemu dr. V. Zupanu, ki je poslušal »publicum« Masaryka o »filozofiji religije«, proti katolicizmu, seveda to ne more biti razumljivo; kajti »kako se more človek, ki je vse to res predelal, tako da je postalo njegova duševna lastnina, še kedaj vrniti h katolicizmu«. Postavlja se z Masarykom vred na krščanstvo, kakor je ohranjeno v protestantizmu in temu nastavlja višjo kulturo za narode, ki so ga sprejeli. Ne spuščamo se v kritiko Masaryka, ker za to ni tukaj mesta. Trditev sama pa je izgrešena v dvojni smeri: prvič ni protestantizem ustvaril višje kulture, marveč druge ekonomične in etnografske razmere so bile podlaga protestantizmu. Zato vidimo katolicizem, pravoslavje in protestantizem geografsko in etnografsko ločeno na Latince, Slovane in Germane. »Katoliška cerkev zлага se etnografsko z mešanjem v chaosu različnih ras, med katerimi Germani nimajo pretežne večine«, pravi Chamberlain nekoliko trivialno. Prirodna podlaga je torej merodajna tudi za tvoritev verstva. To torej dane prirodne sile le naravnost potem razvija dalje, zato utegne tudi rezultat razvoja biti ugodnejši. Pretirava se glede Slovencev in Čehov, da so izgubili na kulturi vsled iztrebljenja protestantizma. Ako se omeji mo na Slovence, potem moramo odklanjati trditev, ker ne odgovarja zgodovini, da je bila kedaj slovenska masa protestantska. Protestantizem med nami so za-

stopali nemški kolonisti, graščine in srednji stanovi. Koliko pa protestantizem v razmerju s katolicizmom direktno vpliva na kulturo kakega naroda, lahko vidimo na Slovakah in Madjarih, kjer najdemo protestante in katolike drugega poleg drugega. Bistvene razlike v kulturi med njimi pač ni. Gotovo pa je, da je splošna kultura našega slovenskega katoliškega kmeta višja od one protestantovskih Slovakov in Madjarov. Kar ugodnejše vpliva pri protestantizmu, je kult v domačem jeziku. Že radi tega priznavamo ugoden vpliv protestantizma na splošno kulturo — le da ne pustimo, da se stvar pretirava. Drugič, ako se trdi, da je katolicizem in pravoslavje nasproti protestantizmu pogansko in da protestantizem predstavlja pravo duhovno krščanstvo, to ne odgovarja v bistvu. »Prvotno krščanstvo ni vedelo ničesar o kaki posebni enotni kulturi. Šele zapadni katolicizem je ustvaril ta ideal ob posebnih socialnih in duhovnih razmerah srednjega veka kot krščansko kulturo. Stari protestantizem je ta stari ideal obdržal. Moderni svet je ta ideal razbil. Novi protestantizem pomenja šelej, da se je krščanstvo omejilo na svojo lastno religiozno eksistenco« pravi menda najboljši komentator krščanstva in protestantizma Ernest Trölsch. Kot samoraslo posebno in veliko kulturo poznamo torej poleg stare klasične kulture le krščansko kulturo srednjega veka, katero je predstavljala katoliška cerkev. Bodimo že enkrat odkriti in recimo: »Vsa srednjeveška kultura je v bistvu kultura zapadne katoliške cerkve.« Humanizem in prosveta sta se tej katoliški kulturi postavila v bran. Protestantizem Kalvinov in Lutrov pa je hotel srednjeveško kulturo vzdržati, je torej nasproti katolicizmu konservativen. Šele protestantizem zadnjega 50letja išče svoje lastne eksistence, je išče iz-

ven države. »Temeljna ideja protestantizma izvira iz kontinuitete srednjega veka«. »Ideja katoliške cerkve torej traja v protestantizmu« — trdi isti E. Tröltsch. Katoliška cerkev je šla s tridentinskim koncilom preko Lutra naprej in šele najnovejša doba in razvoj novega protestantizma ima odločiti, ali je naš moderni katolicizem, ali pa novi protestantizem za kulturo večje vrednosti. Lutrov in Kalvinov bog pa sta oba katoliška, Avguštinove intuicije, le da naprednejši Kalvin stoji bližje tej nego Luter.

Trubarstvo se je pri nas gojilo preko realnosti. Za človeka, ki racijonalnim potem išče resnice,

nima protestantizem nobene prednosti pred katolicizmom, kajti racijonalna pot pelje preko obeh in mimo.

Čeden je le predzadnji stavek dr. Vinka Zupana: »Vsak naj si uredi po svoje razmerje k večnosti!«

Blagega spomina pa dr. Antonu Dermotu ne moremo ohraniti drugače nego tacemu, kakor je bil, in ne tacemu, kakor ga dr. Vinko Zupan persiflira.

Njegov Dermota ni — anima candida — je ironija. Zato iz sklepnega stavka čitamo edino opravičenje dr. Vinka Zupana — ni vedel, kaj je spisal.

Dr. Henrik Tuma.

S to številko prenehamo z izdajanjem »Naših Zapiskov«. Porabili smo vse gradivo, ki je bilo še na razpolaganje. Sotrudniki in naročniki so deloma na vojski, socijalno in politično gibanje je že od pričetka vojne zamrlo. S težko silo vzdržujemo svoje strokovne organizacije, vso moč moramo obrniti nánje. Izid vojne ustvari za gotovo docela nov gospodarski, političen in socijalen položaj. Tudi socijalna demokracija morala bo revidirati svoje delo, morala postaviti novih ciljev, po njih urediti svojo taktiko.

Kar danes čutimo vsi, je to, da mora na zrušeninah starega nastati nova še večja stavba solidarnosti delavstva — aktivnejša internacijonala.

»Naši Zapiski« izpolnili so svojo nalogo!

Upravništvo in uredništvo

»Naših Zapiskov«.

V oceno ali zameno poslane publikacije:

Arbeitseinstellungen in Oester. Herausgeg. v. k. k. Arbeitsstat-
amte. Wien. 1914.

Mimo ciljev, Mil. Pugelj. II. zv. Knjižnica slovenskega ilustrov.
tednika. Ljubljana. Cena 2:50 K. 1914.

Domače Ognjišče, mesečnik za stariše. Izdaja Učiteljska Tiskarna.
Ljubljana. L. VIII. št. 5—9.

Luč, književno-poučni list hrv. kat. dijaštva. Zagreb. God. IX.
št. 8—10.

Djački Vijestnik, priloga Luči št. 16—20.

Omladina, Glasilo nar.-rad. dijaštva. Praga. L. X. št. 8—10.

Zadruga, mesečnik za zadružništvo. Celje. L. XXII. št. 1—12.

Akademie, revue socialistická. Praga. XVIII. št. 8—12.

Świat Słowiański, miesięcznik. Kraków. L. X. št. 113—117.

Čas, znanstvena revija „Leonove družbe“. Ljubljana. VIII. zv. 4—6

Borba, polumjesečni spis soc. demokr. Beograd. V. br. 8—13.

Jugoslavija, glasilo jugoslov. nacion. omladine. Praga. I. 1—2.

Glas Juga, Ljubljana. I. št. 2.

Makedonskij Golos. Organ nezavisimoj Makedoniji. Petrograd.
I. št. 2—3.

Vijesnik bankovnih činovnika. Zagreb. God. VI. broj 5—7.

